

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İNGİLİZ BASINI'NDA
TÜRKİYE
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN:
Mine İlhan YAZICI

İzmir-2019

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İNGİLİZ BASINI'NDA
TÜRKİYE
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN:
Mine İlhan YAZICI

Danışman:
Dr. Öğretim Üyesi M. Emin ELMACI

İzmir-2019

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ
TEZ ONAYI

Mine İlhan Yazıcı isimli adayın hazırladığı Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İngiliz Basımında Türkiye başlıklı YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Dokuz Eylül Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddesi uyarınca / / 20..... tarihinde ve saat’de yapılmıştır. Yönetmelik gereğince adaya tezi ile ilgili sorular yöneltilmiş, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda, adayın tezi hakkında aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL edilmesine

Oy Birliği

RED edilmesine

Salt Çoğunlukla

Tez Sınav Jürisi	Unvanı, Adı, Soyadı	İmza
Tez Danışmanı		
Üye		
Üye		
Üye		

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İngiliz Basımında Türkiye adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça da gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

Mine İlhan Yazıcı

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İngiliz Basınında Türkiye

Mevcut araştırma Cumhuriyet'in ilk yıllarında İngiliz basınında Türkiye başlığı altında Türk-İngiliz ilişkilerini, bu ilişkilerin İngiliz basınına yansımalarını ve böylece İngilizlerin olaylara bakış açısını incelemeyi amaçlamaktadır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile beraber halkta oluşan Milli Mücadele ruhuyla başlayan bu dönem Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasıyla Türk İngiliz ilişkilerinin daha da gerildiği bir dönem olmuştur. XIX. yüzyılın başlarına kadar iyi giden ilişkiler bu dönemde yön değiştirerek bozulmaya başlamıştır. Osmanlı çöküş sürecine girdiği için İngiltere yıkılacak olan bu devletten pay almaya çalışmıştır.

1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi İngiltere için fırsat yaratmıştır. 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması ve sonrasında yaşanan Musul meselesi de ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Diğer devletlerle yaşanan olaylar iki ülkeyi birbirine yaklaştırsa da 1930'lu yıllarda Dünya'da yaşanan ekonomik krizle ilişkiler tekrar kötüleşmiştir.

İngiliz Basını, Türkiye'de özellikle Cumhuriyet'in ilanına giden yolda yaşananlar ve Cumhuriyet sonrası Türkiye'deki değişimlerle çok ilgilenmiştir. Bu süreçte yaşanan olayları okuyucuya aktarırken olaylarda genelde taraf almama politikası izlese de kimi zaman yanlı davranmıştır. Yaşanan olumsuz ilişkilere rağmen pek çok İngiliz gazetesi Mustafa Kemal'in yaptıkları lehinde yazılar da yazmıştır.

Anahtar kelimeler: Milli Mücadele, Lozan, Musul, ekonomik kriz, basın

ABSTRACT

Master's Thesis

TURKEY IN THE BRITISH PRESS DURING THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC

Mine İlhan Yazıcı

Dokuz Eylül University Principles of Atatürk and Revolution History Institute

The research aims to argue out the relations between Turkey and England in the first years of Republic, reflected in the press of the relationship and thus the perspective of them to the events. This era, which started with the signing of Mondros Armistice and after the signing of Lousanne Peace Agreement the relations started to deteriorate. The relations which continued in a positive way until the beginning of the XIX. century started to change its direction and then started to deteriorate. England tried to cast up getting more profit because of the Ottoman Empire decline.

The Mondros Armistice which was signed in 1918 create an opportunity for England. The Loussane Peace Agreement which was signed in 1923 and experiences about Mosul question affected the relations. Although the relations with other countries affected the relations positively, during the 1930s took place worldwide economic depression and the relations started to deteriorate again.

The British press was deeply concerned with the changes in Turkey after the proclamation of the Republic and events on the road to the Republic. In this process, presenting the events to audience, they sometimes act biased although they pursue a policy of neutrality. Despite the negative relations, several British Newspapers wrote in favour of Mustafa Kemal's movement, the British public opinion about this movement was a positive and supportive one.

Key words: National Indepence Movement,Loussane,Mosul,TheWorldwide
Economic Depression.,press.

ÖNSÖZ

Devletlerarasındaki ilişkiler aktörlerin siyasal, ekonomik, sosyal güçlerine göre değişiklik göstermektedir. İlişkiler doğrudan görüşmeler şeklinde ya da dolaylı olarak yazılı ve görsel basın yoluyla devam etmektedir. Devletler bu ilişkilerini şekillendirirken ulusal çıkarlarını gözetenek hareket etmiş ulusal çıkarlar da gelişen ve değişen olaylara göre şekil almıştır.

İngiltere ile ilk ilişkiler diplomatik olarak başlamıştır. Kraliçe I. Elizabeth'in yönetimi sırasında İspanya'ya karşı Osmanlı ile yakın ilişkiler kurulmuş, yapılan ticaretle diplomatik ilişkilere yeni bir boyut kazandırılmıştır.

İngiltere 1791 yılından 1878 yılına kadar Osmanlıyı koruma politikası izlemiştir. Bu politikayı uygulamasındaki en büyük etken Rusya'nın izlemekte olduğu sıcak denizlere inme politikasıydı. İngiltere I. Dünya Savaşı yıllarında çıkarları doğrultusunda İtilaf Devletleri arasında yer almıştır. Millî Mücadele yıllarında da İngiliz çıkarları, ilişkileri şekillendirmeye devam etmiştir. 1922 yılında imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşmasıyla Türkiye milli bir devlet olma yolunda adım atmış İngilizler bu gelişmeyle daha yumuşak bir politika izlemiştir. 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması sırasında çözümlenemeyen Musul meselesi nedeniyle iki ülke arasında tekrar gerginlikler yaşanmıştır. Meselenin ilerleyen yıllarda çözülmesiyle iki ülke arasında yaşanan gerginlik kendini dönem dönem diğer ülkelere karşı birleşme olarak gösterse de çıkarlar doğrultusunda birbirlerine ters düştükleri de olmuştur. 1929 yılında yaşanan ekonomik buhran tüm dünya devletleri arasındaki ilişkilerde olduğu gibi Türk İngiliz ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir.

Burada ilişkilerin nasıl olumsuz etkilendiğini görmek için 1929 ekonomik krizi ve krizin devletler üzerindeki etkilerini kısaca incelemek gerekir. I. Dünya Savaşı varolan ekonomik düzeni değiştirmiş, savaştan galip gelen devletlerle imzalanan ağır antlaşmalar ilişkileri daha da zora sokmuştur.¹ Uluslararası piyasa da gezen toplam paranın değerinin ve miktarının azalması, fiyatların düşmesi 1921 yılında ekonomik krize neden olmuştur. Bu

¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)**, C.I, 8. Baskı, Ankara, 1992, s. 145

olumsuz gelişme 1922-1927 yılında olumlu yönde değişmeye başlamıştır. 1927-1929 yılları arasında ABD, Avrupa hükümet ve belediyelerine destek çıkmış ve bazı yatırımlar yapmışsa da bu bir süre sonra durmuş ve işsizlik artmaya başlamıştır. Büyük devletler önlem almamış sadece İngiltere ve ABD'nin aldığı önlemler yetersiz kalmıştır. Ekonomik kriz başta İngiltere ve ABD olmak üzere Türkiye'de dâhil bütün dünyada işsizlik, mali kriz ve fiyat düşüşüne neden olmuştur.² Bu durum ticarete gerilemeye yol açmış Türk İngiliz ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir.

Çalışmada; giriş bölümünde aslında konumuza temel oluşturan Türk İngiliz ilişkilerinin nasıl doğduğu ve geliştiğinden kısaca bahsedeceğim. İlk bölümde tezimizin asıl konusu olan İngiliz Basını üzerinde durarak İngiliz Basınının genel durumu, o dönemde Türkiye haberlerine yer veren gazetelerin kısaca tarihçeleri ve basında Türk algısını inceleyeceğiz. İkinci bölümde Türk İngiliz ilişkilerinin Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar nasıl şekillendiğini göreceğiz. Üçüncü bölümde Kurtuluş Savaşı döneminde Türk İngiliz ilişkilerinden bahsedeceğiz. Dördüncü bölümde çalışmamızın asıl içeriği olan Cumhuriyet'in ilk yıllarında İngiliz basınında Türkiye haberlerini tarayarak yaşanan olayların basına yansımalarını ve İngilizlerin döneme bakış açılarını inceleme fırsatı bulacağız.

Çalışmam sırasında bana sunduğu ve gösterdiği katkılar ve yöntemler ile tez yazımımın her aşamasında benden desteğini esirgemeyen Sayın tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Emin Elmacı'ya teşekkür etmek istiyorum. Bilgi birikimimin artmasında büyük katkıları olan Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü'nde Yüksek Lisans Programı'nda ders aldığım değerli hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Bu günlere gelmem de gerek maddi gerekse manevi olarak benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen, canım ailem; annem Ayşe İlhan ve babam Ahmet İlhan'a; yol arkadaşım sevgili eşim Ömer Fahri Yazıcı'ya ve canım oğlum Hazar Yazıcı'ya teşekkür ederim.

Mine İlhan Yazıcı

İzmir-2019

² Gülten Kazgan, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın kitaplar, İstanbul, 1988, s. 76

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK.....	i
TEZ ONAYI.....	ii
YEMİN METNİ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ.....	1
1.BİRİNCİ BÖLÜM:	
TÜRK İNGİLİZ İLİŞKİLERİ.....	4
1.1. Türk- İngiliz İlişkilerinin Doğuşu.....	4
1.2. Türk- İngiliz İlişkilerinin Gelişimi.....	8
1.3. II. Abdülhamid Dönemi'nde Türk- İngiliz İlişkileri.....	19
1.4. II Meşrutiyet Dönemi'nde Türk- İngiliz İlişkileri.....	23
2.İKİNCİ BÖLÜM:	
CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İNGİLİZ BASINI.....	32
2.1 İngiliz Basınının Genel Durumu.....	32
2.2. Dönemin Gazeteleri.....	39
2.2.1.The Daily Mail.....	40
2.2.2.The Daily Express.....	40

2.2.3. The Yorkshire Post.....	40
2.2.4. Aberdeen Press and Journal.....	41
2.2.5. The Scotsman.....	41
2.2.6. The Citizen.....	42
2.2.7. The Western Gazette.....	42
2.2.8. The Western Daily Press.....	43
2.2.9. The Northern Whig.....	44
2.2.10. The Cornishman.....	44
2.2.11. The Sunderland Daily Telegraph.....	45
2.2.12. The Taunton Courier and Western Advertiser.....	46
2.2.13. The Dundee Courier.....	46
2.2.14. The Derby Daily Telegraph.....	47
2.2.15. The Tomworth Herald.....	48
2.2.16. The Sheffield Independent.....	48
2.2.17. Reuter Haber Ajansı.....	49
2.2.18. The Times.....	50
2.3. İngiltere ve Türkiye'nin Genel Durumu	51
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:	
KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRK İNGİLİZ İLİŞKİLERİ.....	57
3.1. Hazırlık Dönemi.....	57
3.2. Milli Mücadele Dönemi.....	64
4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:	
CUMHURİYET'İN KURULUŞU SONRASI İNGİLİZ BASINI'NDA TÜRKİYE.....	77
4.1. Lozan Konferansı Süreci.....	77
4.2. Lozan Konferansı ve İngiliz Basını.....	90
4.3. Cumhuriyet'e Giden Yol.....	101

4.4. Cumhuriyet'in İlanı ve İngiliz Basını.....	109
---	-----

5.BEŞİNCİ BÖLÜM:

İLK DEVRİMLER DÖNEMİ VE İNGİLİZ BASINI'NDA TÜRKİYE.....	120
---	-----

5.1. Halifeliğin Kaldırılması ve İngiliz Basını.....	120
--	-----

5.2. Tevhid-i Tedrisat, Yabancı Okullar ve Tekke Zaviyelerin Kaldırılması	134
---	-----

5.3. 1924 Anayasası.....	138
--------------------------	-----

5.4. Cumhuriyet Fırkası 'nın Kuruluşu.....	145
--	-----

5.5. Şeyh Said İsyanı.....	150
----------------------------	-----

5.6. Şapka Kanunu.....	156
------------------------	-----

SONUÇ	161
--------------------	-----

AÇIKLAMALAR	169
--------------------------	-----

EKLER	170
--------------------	-----

KAYNAKÇA	179
-----------------------	-----

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı

Araştırmamızın ana amacı; bu coğrafya üzerinde yüzyıllardan beri açık gizli emelleri olan Britanya İmparatorluğu'nun, bir Milli Mücadele ile emperyalist devletlere direnerek, ülkenin bağımsızlığına kavuşmasını sağlayan Türkiye Cumhuriyeti'nin “çağdaşlaşma” hareketlerine bakış açısını ortaya çıkarmaktır.

Anadolu coğrafyası çok eski tarihlerden beri; devletlerin var olma mücadelesine sahne olmuştur. Özellikle işin içine Orta Doğu ve Uzak Doğu'ya gidişin stratejik yolları üzerinde olması bu coğrafyayı daha önemli hale getirmiştir. Türklerin resmi olarak 1071'den sonra bu coğrafyadaki üstünlükleri ve özellikle de 1453 yılından sonra da bu coğrafya için önemli bir şehir olan İstanbul'un alınmasıyla yeni bir dönem yeni bir çağ başlamış oluyordu.

Bu coğrafya üzerinde kurulan Osmanlı Devleti'nin sınırlarının durup ekonomik olarak bağımsızlığını kaybetmeye başlamış ve ardından da askeri yenilgilerin gerçekleşmesi, coğrafya üzerinde kurtuluş çabalarını ve dolayısıyla da yenileşme hareketlerini getirecektir. Bu yenileşme hareketleri sonucunda ülkede batıya rağmen batılı olmak isteyenler ile var olanı korumak amacıyla olanlar arasındaki içteki mücadele; her zaman içinde dış destekleri de beraberinde getirmişti.

Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde ve bu sürecin noktalanacağı 1.Dünya Savaşı'nda saflar tamamen belirlenecekti. Savaş başlangıcında “düşman” konumunda olan İngiltere ile savaş sonunda; işgal edilmeye başlanan coğrafyada konum birçoğları tarafından daha da sertleşmeye başlamıştı.

İngiltere'nin uzun yıllara uzanan Doğu ticaret yolları üzerindeki bölgedeki Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin süreci; genelde basın üzerinden de sürekli izlenebilmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sonrası yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne ve devrimlerle çağdaşlaşma düşüncesinde olan yeni Türkiye zihniyetine bakış açısının da en iyi basınının Türkiye ile ilgili verdiği haberlerdeki “*anlatım dilinden*” görülebileceği de ortadadır. Bu nedenle bu

araştırmamızda; yeni Türkiye'nin kuruluşu ve devrimlerinin gerçekleştiği bu süreçte İngiltere basını üzerinden bakış açısının nasıl olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın kapsamı

Bu araştırmanın kapsamı Türk İngiliz ilişkilerinin de çerçevesi verilerek İngiltere'deki yazılı basının Türkiye'deki gelişmeleri nasıl yansıttığı olacaktır. Bunu değerlendirirken; ilk bölümde İngiltere'deki basının işleyişi, durumu, hangi gazetelerin daha etkili olduğu ve basın içindeki farklı bakış açıları da konumuz kapsamı içinde olacaktır. Bunu yaparken de dönemin İngiliz basınında yer alan gazeteler detaylıca tanıtılacaktır. Bu gazeteler arasında The Daily Mail, The Daily Express, The Yorkshire Post, Aberdeen Press and Journal, The Scotsman, The Citizen, The Western Gazette, The Western Daily Press, The Northern Whig, The Cornishman, The Sunderland Daily Telegraph, The Taunton Courier and Western Advertiser, The Dundee Courier, The Derby Daily Telegraph, The Tomworth Herald, The Sheffield Independent, Reuter, The Times bulunacaktır.

İkinci bölümde Türk İngiliz ilişkilerinin tarihçesine girilecektir. Hint Ticaret yollarının ele geçirilmesi sonrasında daha etkili olan bu süreç kısa ana başlıklarla özetlenecektir. Özellikle; İngiltere'nin kendi devlet çıkarı gereği bu coğrafyada bulunan Osmanlı Devleti ile ilişkileri 1878 yılına kadar bir şekilde karşılıklı çıkar ilişkilerine dayanmaktaydı. Mısır'daki Kavalalı isyanının Osmanlı merkezi devletine vereceği zararın kendi ticari ilişkilerine yansiyacağını gören İngiltere; 19.Y.Y'da genelde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumanın daha uygun olacağını düşünmekteydi. Bu yüz yılda; Osmanlı'nın kuzeyinde gelen Rus çarlığının varlığı, İngiltere ve Osmanlı Devletinin çıkarlarını da bir döneme kadar birleştirecekti.

Ancak, bu süreçte Boğazlar konusu üzerinden farklılaşan ilişkiler, Rusya'nın daha da etkili olması nedeniyle kopma noktasına da gelecektir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda son desteğin de verilmesi sonrası bu olumlu ikili ilişkiler değişmeye başlayacaktır. Artık Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunamayacağını düşünen İngiltere; bu süreçte dünyanın diğer yayılma alanlarında yaptığı gibi bu coğrafyada da "tampon bölge" uygulamasına başvurmaya çalışmış ve Rus çarlığı ile Akdeniz arasında kendine yakın devletler kurdurma projeleri üzerine oynamıştı.

Ancak; Osmanlı Devleti'nde hala bağımsız olma düşüncesinde devlet yöneticilerinin olabileceğinin ve bu anlayışın hala geçerli olduğunun farkında olmadıkları da onlara farklı tecrübeler de yaşatacaktır.

Üçüncü bölüm ise; bu iki devletin artık resmi olarak “düşman” oldukları ve İngiliz kuvvetlerinin, Türkiye'nin işgaline geldiği İstiklal Savaşı süreci olacaktır. Dördüncü Bölümde yavaş yavaş İngiliz basının yeni kurulmuş Türkiye'ye ve onun kuruluşunun temeli olan Lozan Antlaşmalarına bakış açısına girilecek ve ortaya konulacaktır.

Beşinci bölümde ise; Cumhuriyetin kuruluşu sonrası, ülkenin geri kalmışlığının giderilmesi ve çağdaş uygarlık düzeyine çıkışının önemli aşamalarının İngiliz basınına nasıl yansıdığı gösterilecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızın yöntemini ulaşabildiğimiz İngiltere basınındaki gazetelerdeki haberlerin değerlendirilmesi olacaktır. Bu değerlendirmelerde iç siyasi gelişmeler de bu dönemin temel kaynaklara dayanılarak verilecektir. Bu şekilde içerdeki siyasi gelişmelerin İngiliz basınında nasıl yansıdığı ve bakış açıların farklılığı da ortaya konulacaktır. Bu şekilde Türkler ve İngilizler arasında yaşanan gelişmeleri gözlemlemek ve İngiliz Basınının gelişen Türkiye'ye bakış açısına ışık tutulabilecektir. Bu anlamda çeşitli üniversitelerin kütüphanelerindeki ve milli kütüphanedeki araştırmalarıma ek olarak İngiliz gazete arşivlerine üye olarak birçok gazeteye ulaştım. Yabancı yazarların kitaplarına ise daha önceki yıllarda İngiltere'de kaldığım dönemde edindiğim çevreden ricada bulunarak arşivlerinde bulunan çeşitli kitaplara ulaşma fırsatı buldum. Bu araştırma; İngiliz Basınının savaş ve değişim yılları olan 1923-1930 yılları arasında Türkleri nasıl gördüğüne ilişkin yeni bir bakış açısı getirebilecektir.

1.BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1.1. Türk- İngiliz İlişkilerinin Doğuşu

Türklerle İngilizlerin ilk ilişkileri Haçlı seferlerine dayansa da, daha derine indiğimizde bu ilişkilerin XVI. Yüzyılın sonları ile XVII. Yüzyılın başlarında ticari ve ekonomik alanda olduğu görülmektedir.³ Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletleri ile kurulan ilişkilere baktığımızda sosyal, ekonomik ve siyasal ilişkilerin en geç kurulduğu devlet İngiltere'dir.⁴ Akdeniz ticaretinde XV. Yüzyılda var olmaya başlayan İngiltere; yüzyılın sonlarında Akdeniz'e sokulmaya başlamış, VII: Henry döneminde (1485-1509) İngiliz gemileri, İngiliz kumaşları getirip karşılığında ipek, baharat, halı, moher ipi yüklemeye başlamışlardır.⁵ Anthony Jenkinson, ilk İngiliz müteşebbislerindedir. Kendisi, Halep'te iken Kanuni Sultan Süleyman'dan 1553 yılında bir "ticaret izni" alma konusunda başarılı olmuştur.⁶ Bu izinle, Antony Jenkinson'a Osmanlı sularında vergi ödeme koşulu ile serbestçe dolaşma hakkı tanınmıştır. Sadece Jenkinson ve adamları bu ayrıcalıktan faydalanabilecektir. Ama Jenkinson ve adamları bu izinden fazla yararlanamadılar. Daha sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti bazı İngiliz tüccarlarına bir takım ticari imtiyazlar vermiştir. Aslında bu ayrıcalıklarla İngiliz tüccarları serbestçe ticaret yapmak hakkına sahip olmuş bu vesileyle İngilizler için Türk pazarları açılmış oldu. Kazandıkları hak ve imtiyazlar üzerine İngiliz tüccarlar, inhisar esaslarını temel alan "Levant Company" ismini verdikleri bir şirket oluşturdular.

³ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri,1580-1838", C.I, 1. Baskı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1974, s. 30

⁴ Akdes Nimet Kurat, "Türk İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)", 1. Baskı, TTK Basımevi, Divan Kitapevi, Ankara 1952, s. 5

⁵ Funda Adıtatır, "İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasi Faaliyetleri (1878-1914) İngiliz Konsolosluk Raporlarında", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2011, s. 12

⁶ Kurat, a.g.m. , s. 7

Buna rağmen bir 20 yıl iki devletin ticari ilişkileri bir süre kesintiye uğramış, ancak 1571'deki İnebahtı Deniz Savaşı'ndan sonra yeniden başlamıştı.⁷ Şirketin kuruluş sözleşmesini Kraliçe Elizabeth 11 Eylül 1581 tarihinde onayladı.⁸ Levant Company 1825 yılında tasfiye edilmiş fakat kuruluşundan tasfiyesine kadar geçen süreçte 244 yıl boyunca Türk-İngiliz ekonomik ilişkilerinin temelinde yer almıştır. XVI. yüzyılın sonlarında İngiliz ticareti gelişmeye başlayınca İngiltere Osmanlı İmparatorluğu ile ticari ilişkiler kurmak istemişti. Bunun en büyük nedeni ise Osmanlı Devleti'nin jeopolitik durumu ve hammadde açısından zengin olmasıydı. O döneme kadar Fransa daha hızlı davranmıştı ve çoktan Osmanlı İmparatorluğundan kapitülasyonlar aracılığı ile ayrıcalıklar almaya başlamıştı. Ancak bazı çevreler iki ülkenin bu yaklaşmasına karşıydı. Bu çevrelere göre Hristiyanlar ve Müslümanlar bazı dinsel kurallardan dolayı iş birliği yapamazdı fakat İngiltere için çıkarlar doğrultusunda elde edilecek avantajlar dinsel kuralların da önündeydi. Bu baskılara rağmen İngiltere 1575 yılında John Wright ve Joseph Clements adlı kişileri ilişki kurmak adına İstanbul'a göndermiş, gönderilenler bir yıl İstanbul'da kalmışlardır. İlişkileri geliştirmek için uğraştığı bu süreçte III. Murat'tan Osmanlı ülkelerine giriş için izin kâğıdı elde edildi.⁹ 1578'de William Harborne Polonya'ya geçmiş bir yıl sonra 1579 yılına gelindiğinde İstanbul'a gelmiştir.¹⁰ Harborne'un İstanbul'a gelmesindeki en önemli sebep; İngiliz ve Osmanlı devletleri arasındaki ticareti arttırıp, İngiliz mallarını yeni pazarlara açmak ve böylece İngiltere için gerekli olan hammaddeleri daha ucuza alabilmekle görevlendirilmiş olmasıydı. Bu amaçla İstanbul'da sadrazam ile yakın ilişkiler kurmuş ve III. Murat'tan Kraliçe Elizabeth'e yazılmış bir mektupla İngiltere'ye dönmüştür.¹¹ Mektup, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ilişkilerin en önemli başlıklarından birinin ticaret olmasını sağladı. Zaman zaman siyasi bazı anlaşmazlıklar ile ilişkiler kesintiye uğramış olsa da tamamen kopulmayarak devam etmiştir.¹² İki devletin siyasi ilişkilerine baktığımızda II. Viyana kuşatması sonrası arttığını görürüz. 1740'lara gelindiğinde, İngiltere'nin Osmanlı ile ilişkilerinin temelini Hindistan'ı güvenlik içinde tutma fikri oluşturmaktaydı. Bunun nedeni

⁷ Adıatar, **a.g.t.**, s.12

⁸ Kurat, **a.g.m.**, s. 7

⁹ Ali Kemal Meram, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kitaş Yayınevi, İstanbul,1969, s.11

¹⁰ Kurat, **a.g.m.**, s. 10

¹¹ **A.g.m.**, s. 11

¹² **A.g.m.**, s. 12

Hindistan'ın doğu ile ulaşım bağlantısı olduğu için stratejik öneme sahip olması ve doğal kaynakları yönünden oldukça zengin olmasıdır. Osmanlı Devleti zayıflamaya başlamış ve bu nedenle Osmanlı'nın genişleme politikası dışında kalmış olan Hindistan'ı İngiltere kolaylıkla ele geçirmiştir.¹³ Bölgenin güçlü İmparatorluğu olan Osmanlı Devleti ile İngiltere çatışmaya girmemiştir nk Osmanlı artık zayıflamaya başlamıştır. İngiltere zayıflayan Osmanlı Devleti ile atışmamış ve ilişkilerin zedelenmemesi adına Osmanlıyı karşısına almamıştır fakat İngiltere'nin Hindistan'a yerleşme politikası ile var olan ilişkiler biraz daha gerginleşerek devam etmiştir.¹⁴ Bu dönemde İngiltere'yi Osmanlı'ya yaklaştıran bir diğer neden ise dönemin güçlü devleti olan İşpanya olmuştur. nk Eğer İşpanya bir Şekilde İngiltere'ye saldırırsa bu saldırı yıkıcı olurdu. İşpanya ve Osmanlı Devleti bu dönemde savaş halinde olduğundan yapılacak en akıllıca iş Osmanlıya yaklaşmaktı. Osmanlı ve İşpanya arasındaki bu düşmanlığın en büyük nedenlerinden biri Akdeniz ticaretiydi. İngiliz gemileri Cebelitarık'tan Akdeniz'e dönem dönem zorla geçiyor ve bu konuya zm getirmeye çalışıyordu. İngiltere bunlarla uğraşırken İşpanya Devleti adına İstanbul'a gelen bir kurul Osmanlı Devleti'ni antlaşma yapmaya ikna ederse bu İngiltere için büyük tehlike oluşturacaktı. İngilizlerin Akdeniz'e rahat geçebilmesine temel oluşturması için Kraliçe Elizabeth III. Murat'a Osmanlı ile gerekli ilişkilerin kurulmasını isteyen bir mektup yazmıştı. Mektubu getirmekle görevli olan Harborne mektubu Sokullu Mehmet Paşa'ya ulaştırmış, sadrazam mektubu III. Murat'a iletmişti. 1579 yılında sözlü olarak yapılan bu antlaşma 1580 yılında III. Murat ve Kraliçe Elizabeth ile yapılan bir antlaşma ile yrrlge girdi. Artık İngiliz bandırasını taşıyan gemiler Osmanlı limanlarından rahatça geçiş yapabileceklerdi.

1583 yılına gelindiğinde daha önce elçi olarak İstanbul'a gelen William Harborne bu sefer diplomatik yetkilerle İstanbul'a gelmişti. Elizabeth'in III. Murat'a yazdığı ikinci mektup sonrası III. Murat Fransız elçilerine verilen yetki ve ayrıcalıkların İngiltere elçilerine de verileceğini bildirdi. 1593 yılında Avusturya ile savaş devam ederken İngiltere ile antlaşma imzalanmıştı ve İngiltere'ye yeni hak ve imtiyazlar verildi.

¹³ Dr. Muhammad Yakub Mughul, **Kanun Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri, 1517-1538**, 1. Baskı, Fetih Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 50

¹⁴ Mughul, **a.g.e.** ,s. 52

Osmanlı Devleti'nin Kara Mustafa Paşa önderliğinde gerçekleştirdiği Viyana Kuşatmasının başarısız olması¹⁵ ve süreçte yaşananlar İngiltere ticaretini olumsuz etkilemiş ve daralmaya yol açmıştır. Bu süreçte II. Mustafa Avusturya'ya sefere çıkmış ve iki zafer elde etmiştir. Ardından Macaristan seferi olmuş ve bu sefer sırasında Osmanlı yenilmiştir. Osmanlı'nın durumu böyleyken 26 Ocak 1699 günü Karlofça Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Osmanlı devletinin askeri alanda var olan yenilgisi siyasi alana da taşınmıştır. Bunun nedeni, Karlofça Anlaşması'nı imzalayarak Osmanlı Devleti'nin ilk defa resmen Avrupa'yı siyasal ve askeri bakımdan üstün olarak kabul etmesidir. Karlofça Anlaşması'ndan önce Osmanlı geçici olarak çekilerek Avrupa devletlerine toprak bırakıyordu fakat anlaşma sonrası Osmanlı ilk defa resmen toprak bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁶ II. Viyana kuşatmasında yaşananlardan sonra İngiltere, çıkarları doğrultusunda tarafsız davranmış ve politikasını bu yönde izlemeyi tercih etmiştir. Karlofça Anlaşmasının imzalanmasından önceki süreçte ise İngiltere, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerde bulunmuş ve ilişkileri olumlu yönde devam ettirmeyi tercih etmiş ve ilişkilerin güçlenmesini istemiştir. Buradaki amaç ticari ilişkilerinin zarar görmesini engellemektir. Fakat Karlofça Antlaşması ile müzakereler sonuçlanmış ve sonraki süreçte Osmanlı Devleti Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmiştir. Bunun üzerine İngiltere, Türk ve İslam dünyası üzerindeki baskısını arttırmış ve tarafsızlık politikasından vazgeçmiştir. Yaşanan olayları incelediğimizde, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda izlediği politika değişim göstermiştir diyebiliriz.

XIX. yüzyılda ilişkiler yapı olarak değişerek yarı sömürge süreci ilişkilerin temelini oluşturmuştur. 1838 Balta Limanı Antlaşmasıyla iki ülke yakınlaşmış 1870 yılının sonlarına kadar bu şekilde devam etmiştir.¹⁷ Antlaşma sonrası Avrupa devletleri gümrük vergilerinin düşmesi için gerekli ortamın oluşmasını beklemişler, 1860-1861 yıllarına gelindiğinde mali bunalım ve Lübnan bunalımı yaşanmış ve Osmanlı Devleti gümrük vergilerini yüzde bire düşüren maddeyi imzalamak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti uğraşları sonucu ithalattan alınan vergileri 1861 yılında yüzde beş oranından yüzde sekiz oranına 1905 yılında yüzde on

¹⁵ M.Cavit Baysun, "Mehmet IV", İslam Ansiklopedisi, C. VII", MEB. , İstanbul, 1997, s. 32

¹⁶ Bayram Kodaman, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğuna Giriş Vasıtaları (1838-1914)", Milli Kültür Dergisi, Kültür Bakanlığı, 1980, s.s. 23,33

¹⁷ Funda Adıttar, a.g.t., s. 18

bire ve 1908 yılında yüzde on beşe yükseltmiştir.¹⁸ İngilizler için Türkler Haçlı Seferlerinden dolayı eski düşmandır. Bu nedenle kamuoyu da Hristiyanlara karşı İslam'ın koruyuculuğunu üstlenmiş olan Türklere bu gözle bakmışlardır.¹⁹ Tüm bunlara baktığımızda ilişkilerin inişli çıkışlı devam ettiği görülmüştür.

1.2. Türk- İngiliz İlişkilerinin Gelişimi

Türk İngiliz ilişkilerinin tarihçesi incelendiğinde Napolyon Bonaparte'nin Mısır'ı işgali olan 1798 yılına kadar İngiltere'nin Türkiye ile gerçek anlamda ilişki içine girmediği görülür.²⁰ Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında XVI. yüzyılın sonlarına doğru bir yakınlaşma başlamış ve ilişkilerin doğuşu bu dönemde olmuştur. XV. yüzyılda İngilizler, İtalya ile ilişki kurmuş ve Akdeniz'e girmeye başlamışlardır. Akdeniz'e girme nedenleri ticarettir. Yine aynı yüzyılda yaşanan coğrafi keşiflerle ticari yollar yön değiştirmiş ve Akdeniz'in ticari önemi azalmıştır. Akdeniz önemini kaybetse de Osmanlı Devleti Avrupa ticaretinde hammadde açısından önemini korumuştur; bu yüzden XVI. yüzyılda İngiltere Osmanlı ilişkileri kurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde Kraliçe Elizabeth'in amacı ülkesinin iç ve dış ilişkilerini düzene koymaya çalışmaktır. Bu süreçte İngiltere kendi içinde güçlü bir merkezi yapı kurmuş ve parlamento ile dengeli bir yapı oluşturabilmiş, dış ilişkilerinde ise Katolik devletlere karşı bir siyaset izlemiştir.²¹ İngiltere tüccarları Osmanlı ile direk ticaret yapmamışlardır. O döneme bakıldığında hiçbir İngiliz gemisi Osmanlı limanına girmediğinden dolayı olarak ticaret yapabilmişlerdir.

İlişkilerin yapılanmasında üç İngiliz tüccarının rolü büyüktür. Üç tüccardan biri William Harborne' dur. Harborne' a çeşitli görevler verilmişti. Görevlerden bazıları şöyleydi; İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında var olan ticari ilişkileri arttırabilmek, İngilizler için gerekli olan hammaddeyi daha ucuza alabilmek ve bu amaçla yeni pazarlara İngiliz mallarını sokabilmek. Bu nedenle İstanbul'a ziyarette bulunan Harborne, dört aylık bir süreçte, İngiltere ile Türkiye arasında ilk ilişkilerin temelini atmış ve bu anlamda büyük başarılar elde etmiştir. Bu ilişkiler,

¹⁸ A.g.t., s. 26

¹⁹ Kenan Kırkpınar, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s. 1

²⁰ Kırkpınar, a.g.e. ,s. 41

²¹ Orhan Burian, **Türk İngiliz Münasebetinin İlk Yılları**, AÜ Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi (AÜDTCFD), IX/1-2 (1951), 1-17

ticaretin Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki var olan ilişkilerinde en önemli konulardan biri olarak yerini almıştır. Harborn, Kraliçe Elizabeth için, Sultan III. Murat'ın yazdığı bir mektup ile İngiltere'ye geri dönmüştür. Mektup 16 Muharrem 988 yani 15 Mart 1579 tarihliydi. Böylece Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki diplomatik ilişkiler başlamış oldu.²² Bu durumdan İngiltere çok memnun kalmıştır. Memnuniyetle devam eden ilişkiler sonunda İngiltere'ye ilk resmi ticari ayrıcalıklar verilmiştir. İngiltere'den Türkiye'ye elçiler gönderilmeye başlanmış, gelen elçiler yapılan törenler eşliğinde divana kabul edilmiş ve kendilerine sarayda hediyeler sunulmuştur. Sunulan hediyeler padişah, sadrazam ve valide Sultan gibi birçok üst düzey yetkiliye verilmektedir. Kapitülasyonlar yenilenirken de hediyeler takdim edilmektedir.²³ Hindistan, Osmanlı Devleti zayıflamaya başladığı için genişleme politikası dışındaydı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını fırsat bilerek Hindistan'ı ele geçirmiştir.²⁴ Bu nedenle İngilizler Osmanlı ile bu dönemde savaş halinde değildir. 1683 yılında Viyana kuşatmasında başarısız olunmuş ve kuşatma Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı yıl olarak kabul edilmiştir. Osman Turan'ın söylemiyle Osmanlı Devleti'nin Kızıllema seddi adı verilen Viyana'yı geçememiş olması²⁵ devletin artık gerilemeye başlamasının bir işareti olmuştur. İngiltere doğuda barış sağlanmasını istemiş bu nedenle Zenta Bozgunundan sonra Osmanlı İngiltere ve Hollanda hükümetlerinin aracılık tekliflerini kabul etmiş, Kutsal İttifak'a (Venedik, Avusturya, Lehistan ve Rusya) karşı sürdürdüğü mücadelesine Karlofça Antlaşması ile son vermiştir.²⁶ İngiltere, Fransa'ya karşı Avusturya ile birleşmiş ve bu birleşme daha sonra Avrupa sorunlarında çok önemli bir rol oynamaya başlamıştır.²⁷

1702-1714 yılları arasında yaşanan İspanya Veraseti Savaşı sırasında Osmanlı Devleti İngiliz donanmasının ihtiyaç duyduğu zahire ve diğer malzemenin verilmesi için Akdeniz

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına kadar Türk - İngiliz Münasebetine Dair Vesikalar", Bellekten, 51(1949), 615, vesika 1,(The Journal of Ottoman Studies XXII,İstanbul , 2003, s.4)

²³ Orhan Burian, "Kraliçe Elizabeth'ten III. Sultan Murad'a Gelen Hediye'nin Hikâyesi", AÜDTCFD, IXJ_ (1951), s. 19

²⁴ Mughul (1974). , a.g.e. , s. 56

²⁵ Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, C.I-II, İkinci baskı, İstanbul, 1978, s. 542

²⁶ Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi 1700-1958**, İstanbul 1974, s. 35

²⁷ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1987, s. 130

ülkelerindeki yetkili memurlarına emirler göndererek, dostluğu pekiştirmeğe çalışmıştır.²⁸ XVIII. yüzyılın son yarısından itibaren Fransızlara rakip olan İngiltere, Rus yanlısı bir politika izleyerek Rusya'nın nüfuzunun artmasına yol açmıştır.²⁹ Akdeniz'de yaşananlardan dolayı İngiltere, Rusların desteğine ihtiyaç duymuş ve Akdeniz'de Fransızlara karşı Rusya'ya destek vermiştir.

1768-1774 Osmanlı-Rus Harpleri sırasında İngiliz Hükümeti Rusya'yı fiilen desteklemiş ve bu desteğiyle Osmanlı donanmasının Çeşme Körfezi'nde imha edilmesinde 1770 yılında önemli rol oynamıştır.³⁰ 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile bağımsızlığını ilan eden Rusya sıcak denizlere inme politikasını hayata geçirmek için Avusturya ile birleşerek 1787'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmışlardır. Osmanlı Devleti iki cephede savaşmak zorunda kalmış ve büyük kayıplar vermiştir bunun üzerine İngiltere ve Prusya duruma müdahale etmişler³¹ ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında aracılık yapmayı teklif etmişlerdir. Rusya bu teklifi reddedince İngiltere Başbakan'ı Pitt, Karadeniz'e bir donanma göndererek Rusya üzerinde baskı kurmak istemiş, fakat Parlamento'nun muhalefeti ile karşılaşmıştır.³² Yaşananlar sonucunda dış destekten mahrum kalan Osmanlı Devleti, 1792'de Rusya'nın Kırım'ı ilhakını ve Rus egemenliğini batıya, Dinyester nehrine doğru yayılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır.³³ Osmanlı Devleti savaşta yenik düşmüş ve savaş sonunda Rusya ile imzalanan Yaş Antlaşması ile Kırım Rusya'ya verilmiştir.³⁴ Osmanlı Devleti'nin yenilgi sonucu zayıflaması Batı Avrupa'nın ekonomik ve askeri yapısında güçlenerek ortaya çıkması ve Rusya Devleti'nin askeri gücünün artması "Doğu Sorununun doğmasına yol açmıştır."³⁵

²⁸ İ.Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, Belleten, XIII / 51 (İstanbul 1982), s. 580. ("Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış", Erzurum, 2006, s. 218)

²⁹ **A.g.m.**, s. 218

³⁰ Murat Gündüz, " XVIII. Asrın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri" Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2012,s. 74

³¹ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV.**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 71

³² Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 1997, s. 21-22

³³ Roderic H. Davison, " **İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası**", Derleyen: Carl Brown, Çev. : Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 82

³⁴ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1789-1919**, A.Ü.S.B.F. Yay. , Ankara, 1961, s.s. 17-18

³⁵ Kemal H. Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 20.

Fransa 1798 yılında Mısır'ı işgal etmiş³⁶ işgal nedeniyle Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde iş birliği başlamıştır. İngiltere'nin Mısır ile fazlasıyla ilgilenmesi, Osmanlı sularında Fransız üstünlüğünü etkisiz hale getirip onun yerine geçmek istemesi Osmanlı topraklarının bütünlüğü yolundaki politikasının bir kanıtı olarak gösterilebilir. 1801 yılında Fransızlar İngilizlerin desteği ile Mısır'dan çekilmek zorunda kalmışlardır. Fransız ordusunun ancak Batılı bir devlet yardımıyla Mısır'dan çıkarılabildiğini anlayabiliriz.³⁷ Fransızların, İngilizlerin desteğiyle Mısır'dan çekilmek zorunda bırakılması, İngiliz siyasetinde büyük bir değişikliğe yol açmıştır.³⁸ Zengin olan bu bölgenin hem Afrika ve Akdeniz'in siyasi durumu bakımından işlevi oldukça büyüktü hem de konum olarak Hint yolu üzerindedir. Bu nedenle İngiltere, Mısır'ı kendi nüfuzu altına almaya karar vermiştir. Bu karar, dost ve müttefik olan Osmanlılarla İngilizleri, Mısır'ın sahipliğinde birbirine rakip iki devlet haline getirmiştir.³⁹ 1806'da Osmanlı-Rus Savaşı patlak vermiş İngiltere, Fransa'ya karşı yalnız kalmamak amacıyla Rusya'yı desteklemiş ve 1807 Şubat'ında donanmasını İstanbul önlerine göndermesi iki devlet arasındaki iyi ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur.⁴⁰ İstanbul önlerinde İngiliz donanması mağlup olmuş ve yönünü Mısır'a çevirmiştir. İngiltere burada da Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın başarılı direnişiyle karşılaşmışlardır.⁴¹ 1807 yılında İngilizler Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya yenilmiş, Mısır üzerindeki istekleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴²

Bu dönemde İstanbul ve Boğazlar konusunda görüşmeler yapılmıştır ve bu görüşmeler Osmanlı ve İngiltere arasında ilişkilerin tekrar düzenlenip iki devlet arasında koruma paktının yapılmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti Rusya ile harbe devam edebilmek için 1809 yılında İngiltere ile ittifak antlaşması imzalamıştır.⁴³ Bu antlaşma ile Mehmet Ali Paşa'nın

³⁶ Bernard Lewis, **Ortadoğu Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi**, Çev. Mehmet Harmanacı, Sabah Kitaplığı, İstanbul, 1996, s. 221.

³⁷ **A.g.e.**, s. 121

³⁸ E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, V, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 43

³⁹ Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 88

⁴⁰ Karal, a.g.e., s. 52-53

⁴¹ Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi 1831-1841**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1945, s. 25

⁴² Armaoğlu, **a.g.e.**, İstanbul, 1997, s. 93

⁴³ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I**, Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 233

başarılı direnişiyile karşılaşmışlardır.⁴⁴ 1807 yılında İngilizler Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya yenilmiş, Mısır üzerindeki istekleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴⁵

Bu dönemde İstanbul ve Boğazlar konusunda görüşmeler yapılmıştır ve bu görüşmeler Osmanlı ve İngiltere arasında ilişkilerin tekrar düzenlenip iki devlet arasında koruma paktının yapılmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti Rusya ile harbe devam edebilmek için 1809 yılında İngiltere ile ittifak antlaşması imzalamıştır.⁴⁶ Bu antlaşma ile İngiltere Boğazların yabancı harp gemilerine kapalılığı prensibini kabul etmiştir.⁴⁷ Viyana'da devlet adamları toplandıklarında Yakındoğu hakkındaki sorunlarla ilgili de görüşmüşlerdir. Viyana'da 1815 yılının başında gerçekleşen Kongre'nin sonrası yapılan ve Avrupa'da var olan statükoyu garanti altına alan genel antlaşmada İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun yer almasını teklif etmiştir.⁴⁸ Çünkü İngiltere, Rusya'nın Boğazlardan Akdeniz'e inmesi politikasından çekinmiştir. Yüzyıllardır doğrudan Osmanlı idaresinde olan Balkanlar ilk kez, özerklik ve hatta bağımsızlık elde etmek için İmparatorluğa karşı tehdit oluşturmuşlardır.⁴⁹ Bu nedenle Viyana Kongresi'nde toprak bütünlüğü konusunda verilen garantilerin de hiç bir hükmü kalmamıştır. Osmanlı giderek zayıflamaya devam etmiştir. Sırp isyanı Osmanlı Devleti'nin içten parçalanmasına neden olan ilk olaydır. 1804 yılında yaşanan isyanın imtiyaz meselesine neden olmuş ve mesele henüz çözülememişken Etnik-i Eteryia Cemiyet'i üyeleri 1821'den öncesi Buğdan'da ve ardından Mora'da isyan etmiş ve Ocak 1822'de Yunanistan'ın bağımsızlığını ilân etmişlerdir.⁵⁰

Rusya 1815 yılında Viyana Kongresi'nde güç elde etmiş, Grek ülkesinde millî duyguları harekete geçirmiş ve 1821 yılında Mora'da patlak veren ayaklanmada başrolü oynamıştır. Ayaklanmalar üzerine İngiltere, Rusya'nın Akdeniz'de güçlenmesini istemediği için harekete

⁴⁴ Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi 1831-1841**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1945, s. 25

⁴⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, İstanbul, 1997, s. 93

⁴⁶ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I**, Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 233

⁴⁷ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", **Osmanlı Devleti Tarihi I**, İstanbul, 1999, s. 83

⁴⁸ Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 62.

⁴⁹ **A.g.e.**, s. 65

⁵⁰ Şerafeddin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, IX / 1-2 (1951), s. 111.

geçmiştir.⁵¹ İngiltere Yunan sorununu Rusya ile birlikte çözebilmek amacıyla Rusya ile St. Petersburg Protokolünü imzalamıştır.⁵² Protokol ile Balkanlardaki Rus etkisini engellemeye çalışarak Osmanlı bütünlüğü korunmaya çalışılmıştır. Fransa ve İngiltere Şark Meselesinin Rusya ile çözülebileceğini düşünerek birlikte hareket etmişler ve ortak bir proje ile anlaşmışlardır. Projedeki amaç Yunan bağımsızlığını sağlamaktır. Rusya'nın arabuluculuğu Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiş bunun üzerine müttefiklerin filoları tarafından 1827 yılının 20 Ekim günü Navarin limanında bulunan Osmanlı donanması abluka altına alınıp imha edilmiştir. Rusya yaşanan olaylardan memnun olmuştur. Osmanlı Devleti Mora'dan çıkmayı reddetmiş ve Rusya ile topyekûn savaşa girmiştir fakat bu savaş Osmanlı ordusu için hiç iyi olmamıştır. Ordunun durumu üzerine Osmanlı alelacele mütareke ve barış istemek zorunda kalmış ve 14 Eylül 1829'da Ruslarla Edirne Antlaşması imzalanmıştır.⁵³

Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Yunan bağımsızlığını tanımak zorunda bırakılmıştır.⁵⁴ Yunanlılar, İngiltere, Fransa ve Rusya'dan aldıkları askeri yardım ve büyük devletlerden gördükleri diplomatik destek sayesinde bağımsızlıklarını kazanmışlardır.⁵⁵ Edirne Antlaşması ile bağımsız Yunan Devleti kurulmuştur, Fransa ise Cezayir'e yerleşmiş ve böylece Osmanlı Akdeniz'de iki önemli toprağını kaybetmiştir. Bu olaylar yaşanırken Mısır Valisi'nin isyanı başlamıştır.⁵⁶ Avrupa Devletleri'nin kendi içlerinde yaşadığı rekabet Doğu Sorunu'nu oluşturmuştur. Mısır Sorunu da, Doğu Sorununun bir parçası olmuştur. II. Mahmut Mısır Sorununa karşı zor durumda kalarak Batılı güçlerden yardım istemek zorunda kalmıştır.⁵⁷ İngiltere bu sorun yaşanırken olaylara müdahale etmemiş, karşıdan izlemekle yetinmiştir. İngiltere'nin bu olay karşısındaki ilgisizliği üzerine II. Mahmut, Rus çarının teklifini kabul etmiştir. Bu olay üzerine Rusya Boğazlara girmiş Beykoz'a asker çıkartmıştır. Bu durum İngiltere'yi

⁵¹ Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih**, Başnur Matbaası, Ankara, 1967, s.117

⁵² Hüner Tuncer, "**Viyana Kongresi, Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1815-1829)**", Çağdaş Türk Diplomasisi; 200 Yıllık Süreç, Ankara 1999, s. 67.(A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 29, Erzurum, 2006, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, s. 222

⁵³ **A.g.m.**, s. 67

⁵⁴ İ. H. Danişmend, **a.g.e.**, Türkiye Yayınevi, 1972, s. 115.

⁵⁵ R. H. Davison, **a.g.m.**, s. 268

⁵⁶ Karal, **a.g.e.**, s. 124.

⁵⁷ Şinasi Altundağ, **a.g.e.**, Türk Tarih Kurumları Yayınları, Ankara, 1945, s. 41

rahatsız etmiş dolayısıyla düşmanımın düşmanı dostumdur politikası ile Osmanlıya yakınlık göstermiştir.

1830'lu yıllara gelindiğinde İngiltere Devleti, Rusya ve Fransa tehdidine karşı Osmanlı'yı koruma ve kollama politikası izlemeye karar vermiştir. İzlenen bu politika bu dönemde İngiliz dış siyasetini oluşturmuştur.⁵⁸ Rusya Mısır Olayına karışınca İngiltere boş durmamış ve harekete geçmiş Mısır kuvvetlerinin Anadolu'daki ilerlemesi durdurulmuştur. Mısır valisiyle Kütahya ilinde bir uzlaşmaya varılarak 14 Mayıs 1833 tarihinde Mısır, Cidde, Şam, Adana M. Ali Paşa idaresine bırakılmıştır.⁵⁹ Kütahya Antlaşması ile Osmanlı Mısır mücadelesi sona ermiştir. Rusya ile 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskeleyi İttifak Antlaşması imzalanmış antlaşma sonucunda Rusya, Osmanlı Devleti üzerinde bir nevi himaye, Boğazlarda geçiş üstünlüğü ve ayrıcalığı elde etmiştir. Rusya'nın Osmanlı'dan elde ettikleri Yakındoğu'daki sürtüşmeyi arttırdı.⁶⁰ İngiltere Rusya'ya karşı tepkili olduğunu anlaşılmayı protesto ederek gösterdi. İngiltere'de Ruslara karşı oluşan tepkiyle birlikte, Mehmet Ali Paşa'ya karşı da bir düşmanlık geliyordu. İngiltere Devleti'ne göre Rus ordusunun boğazlara girmesine neden olan kişi Mehmet Ali idi.⁶¹ Doğu Sorununun sonraki aşamasını İngiltere'nin Mehmet Ali Paşa'ya olan düşmanlığı belirleyecekti. Kütahya Anlaşması, Mısır meselesinin veya Doğu Sorununun sadece birinci perdesini kapatmaktaydı.⁶² 1834 yılından sonra İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne daha fazla önem vererek koruma politikası izlemiştir. İngiltere'nin amacı; Rusya'nın sıcak denizlere inmek için izlediği güney yönünde yayılma politikasını engellemek, Hindistan topraklarına kadar uzanan karayolunun kendine dost ilişkiler içinde olan bir devlette kalmasını sağlamak ve Osmanlı İmparatorluğu'yla var olan ekonomik ilişkileri sürdürmektir.⁶³ 1838 yılında Mehmet Ali Paşa bağımsızlığını ilan etmek istemiş ve bu nedenle çok çaba göstermiş, bunun sonucunda işler yine değişmişti. II. Mahmut yaşanan olaylar karşısında seferberlik ilan etti. Yaşananların İngiltere lehine olması nedeniyle kârlı çıkan devlet İngiltere olmuştu. Palmerston, Mustafa Reşit Paşa ile

⁵⁸ Ünsal Yavuz, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s.7

⁵⁹ Kemal Beydilli, **a.g.m.**, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1999, s. 88

⁶⁰ Anderson, **a.g.e.**, s. 101

⁶¹ **A.g.e.**, s. 104

⁶² Armaoğlu, **a.g.e.**, 1997, s. 205.

⁶³ Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 93

1838 yılı Ağustos ayında Balta limanı Ticaret Antlaşmasını imzalamış böylece İngiltere'ye verilen kapitülasyonların yeniden onaylanmasını ve genişletilmesini sağlamıştır.⁶⁴ Antlaşma ile İngiltere'nin Yakındoğu ticareti artmış ve antlaşmada İngiltere Yakındoğu politikasında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumayı merkeze almıştı.⁶⁵ Tüm olaylara baktığımızda Osmanlı Devleti'nin Batı'nın, özellikle de İngiltere'nin himayesine girmesinin altında yatan olayların Mısır meselesi ve Rusların yayılmacı politikası olduğunu görürüz. 1840 yılında Mısır'ın yeni statükosunu belirlemek amacıyla Londra'da bir konferans toplandı. 1841 yılında Mısır valiliğinin babadan oğula geçeceği şeklinde karar verilmiş ve valilik Mehmet Ali Paşa'ya verilmiştir. Mısır Meselesi verilen kararlarla çözülmüştü ama Doğu Sorunu devam ediyordu. Çünkü Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nda alınan kararlar nedeniyle Boğazlar üzerinde Rusya nüfuzu devam etmekteydi. Bu durum, İngiltere'yi oldukça rahatsız ediyordu, bu yüzden Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın etkisinden korumak için Tanzimat döneminde başlayan reformlara büyük destek verdi.⁶⁶

1840 yılında Mısır Sorununun çözümünü sağlayan Londra Konferansı'na katılan dört devlet 1841'de Boğazlar Sorununu çözmek için Londra Boğazlar Antlaşması'nı gerçekleştirdiler.⁶⁷ Bu antlaşma sonucunda İngiltere, Yakındoğu'daki en önemli hedefine ulaşmıştı. Antlaşma ile Boğazlardan geçiş hakkı veya Boğazların denetimi konusunda Rusya da diğer Avrupa ülkeleriyle aynı haklara sahip olmuştu.⁶⁸ 1838 yılında Büyük Britanya ve Osmanlı Devleti arasında serbest ticaret anlaşması yapılmasının hemen sonrasında 1841 yılında Boğazlarda ticaret anlaşmasını düzenlemiş olan Londra konvansiyonunun imzalanmış olması ile beraber on yıl içerisinde, Yakındoğu ekonomik ve stratejik bakımdan değişmiş oldu. Önceden önemsiz olan bu bölge antlaşmalardan sonra Batı için yeni Pazar haline gelmişti. 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile Osmanlı

⁶⁴ Stanford J.Shaw - Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II**, Çev. : Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 1983, s.s. 80-81.

⁶⁵ Reşat Kasaba, **Dünya İmparatorluk ve Toplum Osmanlı Yazıları**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 52.

⁶⁶ Karl Marx-Friedrich Engels, **Doğu Sorunu (Türkiye)**, Çev.: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara 2008, s. 313.

⁶⁷ Alan Palmer, **1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu**, Çev.: Meral Gaspıralı, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 12.

⁶⁸Anderson, **a.g.e.**, s. 124

Devleti Avrupa'nın sempatisini kazanmış⁶⁹ 1838 Balta Limanı Antlaşması ile başlayan Osmanlı-İngiliz yakınlaşması; 1870'lerin sonlarına kadar sürecek ilişkilerin zeminin oluşturacaktı⁷⁰.

1840'ta Mısır'ı, 1841'de Boğazlar Sorununu çözerek kısa süreli bir barış dönemi yaşamıştır. 1848 yılında ihtilal dönemi yaşanmış ve Osmanlı Devleti bu dönemde kendi iç sorunlarıyla uğraşmıştır.⁷¹ 1850 yılına gelindiğinde 1848 ihtilallerinden zarar görmeyen tek büyük devletin Rusya olduğu görülmüştür. İngiltere ise, 1850 yılında yapılan Gümrük Tarifesi Antlaşması ile Osmanlı sınırları içinde geniş ticari haklara sahip olmuştu. 1853-1856 yılları arasında süren Kırım Savaşı sırasında da ilişkiler olumlu devam etmişti. Kırım Savaşı aslında Osmanlı imparatorluğu zayıfladıkça, bir tarafta Rusya, diğer tarafta İngiltere ile Fransa Devletleri'nden hangisinin Ortadoğu'da politik ve ekonomik bakımdan üstün çıkacağını belirleme savaşıydı. İngiltere, Rusların Ortadoğu'da⁷² üstün olması durumuna karşı kendi ekonomik çıkarları zedeleneceği ve Avrupa'da varolan güçler dengesi bozulacağı için var olan desteğini bu süreçte çekmeye başlamıştı.

Kırım Savaşı'nda Rusya'yı barışa zorlamak amacıyla yoğunlaştırılan askeri harekât sonunda Sivastopol 8 Eylül 1855 tarihinde düştü. Sivastopol'e karşılık, müttefiklerce yardım gönderilmesi engellendiği için Kars Kasım ayında Rusların eline düştü.⁷³ Bu konu ile ilgili görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamadı. Yakındoğu Sorunu çok önemliydi ve İngiltere bunu geç anlamıştı, ayrıca yaşananlardan dolayı eğer Osmanlı Devleti üzerinde Rus koruyuculuğu olursa, İngiltere için bu durum tehlike bakımından Mısır üzerinde var olan Fransız koruyuculuğu kadar sıkıntılı olacaktı.⁷⁴ Kırım'da ve Kafkas cephesinde devam eden muharebeler, 28 Şubat 1856 tarihinde Paris'te imzalanan

⁶⁹ Cevat Eren, "Tanzimat", İ. A. XI, İstanbul, 1979, s.718 (Erzurum,2006, s. 230)

⁷⁰ Adıatar, a.g.t., s.16.

⁷¹ Uçarol, a.g.e., s.s. 188-189.

⁷² S.J. Shaw-E.K.Shaw, a.g.e., Cilt 1, E Yayınları, İstanbul, s. 173.

⁷³ W.E.D.Allen-Paul Muratoff, **Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi, Kafkas Harekâtı (1828-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s. 98.

⁷⁴ Sander, a.g.e., 1987, s. 225

ateşkes haberiyle durduruldu. Bu ateşkesle Paris'te yapılan konferansta tüm devletler ele geçirdikleri topraklardan geri çekilmeyi kabul ettiler.⁷⁵

Osmanlı Devleti müttefik olarak iki büyük Avrupa devleti ile Kırım harbine girmişti. Burada Doğu Sorununu bitirmeyi ve Rusya tarafından yapılan müdahaleden kurtulmayı hedeflemişti. Ancak Rusya mağlup edilemediği için Doğu Sorunu da son bulmadı.⁷⁶ 1869 yılına gelindiğinde Süveyş Kanalı açılmıştı ve kanal Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağladığı için önemliydi. Bu nedenle bölgeye olan ilgisi artan İngiltere, Osmanlı Devleti'ni koruma politikasını sürdürmüştür. 1876 yılında Sırbistan ve Karadağ Osmanlıya savaş açmış, Osmanlı her iki ülkeye karşı galibiyet kazanmıştır. Yenilgi üzerine Sırlar büyük devletlerden ateşkes için yardım istemişlerdir. Rusya'nın tepkisi ihtimaline karşı İngiltere Osmanlı'dan savaşı durdurmasını istemiştir. Osmanlı İngiltere'nin bu isteği üzerine askerî harekâtı durdurmuş barış için adım atmıştır. Osmanlı'nın barış için sunduğu teklifleri İngiltere kabul etmeyerek yeni şartları Bab-ı Ali'ye sunmuştur. Barış şartları devam ederken Sırlar yeniden Osmanlı'ya saldırmış ve yine yenilgiye uğramışlardır.

Bu yenilgi üzerine Rusya devreye girerek Osmanlı'dan savaşı durdurması için verdiği ultiatomu uygulamasını istemişti. İngiltere ara buluculuk yapmış böylece Osmanlı Devleti iki ay süreli ateşkes ilan etmiştir. Yine İngilizlerin girişimiyle İstanbul'da konferans yapılmasına karar verildi. 1876 tarihinde Tersane (İstanbul) Konferansı'nın açıldığı gün Osmanlı Devleti tarafından I. Meşrutiyet ilan edilmiş ve bununla Osmanlı Konferansın gereksiz olduğunu göstermeye çalışmıştır. Fakat bu pek etkili olmamıştır. Konferansla beraber alınmış olan kararlar Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmedi ve konferans 20 Ocak 1877'de dağıldı. Konferans'a katılan devletler Londra Protokolü'nü imzalamış ve Osmanlı'dan isteklerini Bab-ı Ali'ye bildirmişlerse de bu istekler reddedilmiştir.

⁷⁵ Hale Şıvgın, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti (Genel Durum)", **TDTD**, Sayı 129, İstanbul, 1977, s.s. 20-21("Hasta Adam" Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı", 2017, s. 80)

⁷⁶ Ali Fuat Türkgeldi, **Mesâil-i Mühime- Siyasiyye**, yay. Haz: B.Sıtkı Baykal, I, TTK. , Ankara, 1960, s.139

Bunun üzerine Rusya Osmanlı'ya savaş açmış ve 93 Harbi dediğimiz 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşları başlamıştır. İngiltere bu savaşta tarafsız olduğunu bildirmiştir. 93 Harbi sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Ermeni Meselesi ortaya çıkmış ve uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Savaş sonunda Osmanlı Devleti'nin barış talebi üzerine Ocak 1878 'de Edirne Mütarekesi yapılmıştır. 3 Mart 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalandı.⁷⁷ İngiltere bu antlaşmaya tepki verdi. Bu tepki üzerine antlaşmada düzeltme yapılmasına karar verildi. Büyük Devletler de İngiltere'nin gösterdiği tepkiye destek verince bir kongre yapılmasına karar verildi ve kongre yeri Berlin olarak belirlendi. Rusya bu karar karşısında yalnız kalınca kongrenin yapılmasını kabul etmek durumunda kaldı.

İngiltere yaşananlardan faydalanarak Bab-ı Ali'ye başvurmuş, Kıbrıs'ın üs olarak geçici bir şekilde kendisine verilmesini istemiştir. Kıbrıs'a karşılık İngiltere Berlin Kongresi'nde destek vermek için vaatte bulunmuş ve isteği kabul görmezse Kıbrıs'ın işgal edileceğini bildirmişti. Osmanlı bu şartlar altında teklifi kabul etmek zorunda kalarak 1878 yılında Kıbrıs'ı İngiltere'ye devretmişlerdir. Osmanlı, 1877 -1878 yılları arasında yapılan Osmanlı Rus Savaşı'nı kaybetmiş sonrasında imzalanan Berlin Kongresi ile Kırım İngiltere'ye verilmiştir.⁷⁸ Antlaşmada Osmanlı Devleti tarafından Hıristiyan halkın durumunun İngiltere ile görüşülmesi taahhüt edilmiştir.⁷⁹

13 Haziran 1878 yılında Berlin Kongresi toplanmış ve 13 Temmuzda Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma sırasında Osmanlı Devleti İngiltere'nin desteğini beklemiş fakat aradığı desteği görememiş ve yalnız kalmıştır. Çünkü kongre sonrası İngiltere Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesinin mümkün olmadığını düşünerek koruma ve kollama politikasından vazgeçmiştir. Berlin Antlaşması, Ayastefanos Antlaşması'na bakıldığında biraz daha yumuşatılmış gibi görünse de Osmanlı Devleti için oldukça olumsuz maddeler içermektedir.⁸⁰ Tüm olaylara rağmen, İngiliz Devletinde yer

⁷⁷ Uçarol, **a.g.e.**, s.s. 386-394

⁷⁸ Haluk Ülman, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, 1985, s. 283

⁷⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, , 1997, s.s. 523-525

⁸⁰ Fatma Gül Özküçük, '' I. Meşrutiyet Dönemi Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri'', T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s. 18

alan Muhafazakâr Parti lideri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasından yanaydı. 19 Ağustos 1878 tarihinde İngiliz Sefareti, Bab-ı Ali'ye bir nota vermişti. Notada Berlin Antlaşması ve 4 Haziran 1878 tarihinde imzalanan sözleşme maddelerine göre Osmanlı Devleti içerisinde yapılacak olan ıslahatlara ivedilikle başlanması talep edilmiş ve bu konu ile ilgili İngiltere'nin istekleri iletilmiştir. Bab-ı Ali İngiltere'nin vermiş olduğu notaya verdiği karşılıkta, Meclis-i Vükela' da konu hakkında ayrıntılı bir şekilde görüşüldüğünü vurgulayarak "Londra Kabinesi'ne teşekkür etmiş", ıslahatlarla ilgili uygulamalara zaten başlanacağını kabul edildiğini ve bu konuda yalnızca geç kalındığını bildirmiştir. İngiltere tarafından verilen tekliflerin tek tek Meclis-i Vükela 'da ele alındığı belirtilmiş, bunun sonucunda alınan kararlar ve yapılacak reformlar İngiltere Sefaretine bildirilmiştir.⁸¹

1.3. II. Abdülhamid Dönemi'nde Türk-İngiliz İlişkileri

1878 yılında Berlin Kongresi toplandığında İngiliz iktidarında Muhafazakâr Parti vardı. Liberal görüşü savunanlar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması ilkesine karşıydı ve bu konuda hükümete baskı yapıyorlardı. Çünkü onlara göre Osmanlı Devleti, topraklarında bulunan Hristiyanlara sert davranıyordu bu nedenle toprak bütünlüğünü sağlamak zor görünüyordu. Doğu sorunu İngiltere'nin çıkarı gözetilerek çözümlenmeliydi, bu yüzden de Osmanlı'yı koruma politikasını uygulamamalı ve Hristiyan unsurların bağımsızlıklarını İngiltere sayesinde kazanmaları sağlanmalıydı. Berlin Kongresi sonrasında İngilizlerin Osmanlı'ya karşı düşüncelerinin değişmesi ile İngilizler önce Kıbrıs 'ı, 1882 yılında ise Mısır'ı bölme politikası uygulamıştır. Böylece sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirmek isteyen Rusya'yı engelleyerek Osmanlı'ya yeni bir politika uygulamaya başlamış⁸² ve Osmanlı topraklarının bütünlüğünü koruma siyasetini terk etmeye başlamıştır. Uygulanan yeni politikada Osmanlı Devleti'nin çok zayıflaması, artık dağılmasının önlenemez bir hal aldığına kanaat getirilmesi, mevcut politik dengeleri alt üst eden Almanya ve İtalya Devletleri'nin güçlü bir şekilde ortaya çıkmaları etkili olmuştur. Almanya, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde doğrudan bir sömürüyü ve sömürgeleştirmeyi amaçlayan ilk devlet olmuştur. Bu durum

⁸¹ Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)**, Ankara, 2001, s.s. 8-9

⁸² Armaoğlu, **a.g.e.**, 1992, s.45

Osmanlı üzerindeki gerek İngiltere gerekse diğer Avrupa devletlerinin mevcut politikalarını değiştirmelerine ve devletin nihai tasfiyesinin hızlandırılmasına neden olmuştur.

1880 yılının ilk aylarında İngiltere’de seçimler yapılmış muhafazakâr parti iktidardan düşmüş ve yerine liberal parti gelmiştir.⁸³ Liberaller Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmasına karşıydı, iktidara gelmeleri bu fikri uygulamalarının önünü açmış oldu. Bu fikirler arasında Hint yolunun güvenliği için Osmanlı topraklarını kendi yönetimleri altına almakta vardı. Mısır’ın alınması bu politikanın göstergesiydi. İngiltere daha sonra politikasına doğuda bir Ermeni Devleti kurulmasını desteklemeyi de ekledi. Bu politikanın altında; İngiltere’nin, Amerika himayesi altında bir Ermenistan devleti kurmak istemesi vardı çünkü bu emeline ulaşırsa Türkiye ile Rusya arasında bir set oluşturmuş olacaktı. Bu desteğin temelinde İngiltere’ye yapılan dış baskılar vardır. İngiltere aslında Ermeni Devleti’nin kurulması konusunda isteksizdir. Bunu Başbakan Lloyd George’un 1920 yılında Avam Kamarası’nda yapmış olduğu konuşmasından da anlayabiliyoruz.⁸⁴ İngiltere, bağımsız Ermenistan Devleti’nin Amerikan mandası altında olmak şartıyla Amerika’ya verilmesi gerektiğini savunmuş, fakat Amerika bu isteği kabul etmemiştir. Bunun üzerine İngiltere, Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasında Ermenistan sınırını belirleme konusunu Amerika Başkanı olan Wilson’a vermeye çalışmıştır. Ermeni konusunun aksine aslında İngiltere bağımsız bir Kürt Devleti kurmak ve devletin mandaterliğini üstlenmek istemiştir. Kürtleri, İngilizler için önemli kılan şey ise Irak petrolü olmuştur.

Bu nedenle Kürtleri Türklere karşı kışkırtma yoluna gitmişlerdir. O dönemde Kürt ileri gelenleri arasında görüş ayrılıkları yaşanmıştı ve Kürtlerin geniş bir bölümü Fransız nüfuz alanı içinde bulunuyordu bu nedenle Fransa ile yakın işbirliği içinde olunması gerekliydi. Dolayısıyla, İngiltere'nin Kürdistan Devleti projesi uygulama alanı bulamamıştır.⁸⁵ O dönemde İstanbul’da altı büyük devletin sefiri bulunmaktaydı ve 1880 yılında sefirler Bab-ı Ali’ye beraber oluşturdukları bir nota verdiler. Osmanlı bu konuda büyük devletlerin karma komisyon oluşturma fikrine sessiz kalmasıyla eleştirilmişti. Altı büyük devlet verdikleri

⁸³ Dr. Mehmet Temel, “Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne ve Milli Mücadeleye Bakışı; Ottoman Empire And The National Struggle Of Turks In The National Profit Policy Of United Kingdom”, C:1, Sayı:1, 1998, s.s. 124-125

⁸⁴ Temel, **a.g.m.**, s.s. 126-127

⁸⁵ Kürkcüoğlu, **a.g.m.**, s.s. 66-127

notada ilk olarak Yunanistan sınırının düzeltilerek saptanması ile ilgili olarak şikâyetle bulundular. Notada, Osmanlı ile bu görüşmenin istenmesinin yararsız olduğu ve konunun çözülmesi için tedbirlerin alınacağı ve Berlin’de Konferans yapılacağı yer alıyordu.

16 Haziran 1880’de Berlin’de Büyük Devletler toplanmış ve Liberal Partili Gladstone aracılığıyla Osmanlı Devleti tarafından Yunanistan’a toprak verilmesini ve sınır değişikliğine gidilmesini kabul etmişlerdir. 1881 yılında Büyük Devletler ve Osmanlı arasında anlaşma yapılarak yeni sınır, Teselya Yunanistan’da kalacak şekilde oluşturuldu. 1882 yılında İngilizler Mısır’ı işgal ettiler. İngiltere 1885 Eylül’ünde Doğu Rumeli’nin Bulgaristan’a katılması konusunda destek oldu fakat bu Berlin Antlaşması’na aykırıydı.⁸⁶ 1886 yılında İngiltere’de seçimler olmuş Muhafazakâr Parti seçimleri kazanmıştır fakat bu olay Osmanlı İngiliz ilişkilerinin gidişatında olumlu bir etkiye sahip olamamıştır. 1895 yılında tekrarlanan seçimlerle Muhafazakâr Parti lideri tekrar seçimleri kazanmış ve 1902 yılına kadar Başbakanlığını sürdürmüştür. Yeni olan Muhafazakâr Hükümet Balfour liderliğinde 1905 yılına kadar iktidarda kalmıştır. Dolayısıyla iktidar ve muhalefet Türk karşıtı olmuş, 1896-1905 yılları arasında kalan on dokuz yıl süren bu dönemde politikaya göre şekil alan İngiltere kamuoyu da hükümetten kaynaklı olarak olumsuz tavır takınmış, hükümetçe yönlendirilmiştir.

Bu olumsuz etki 1897 yılında gerçekleşen Osmanlı Yunan Savaşlarına da yansımıştır. Şöyle ki; Osmanlı Devleti savaşta galip gelmiştir fakat İngiltere ve Büyük Devletler Osmanlı üzerinde baskı kurarak Osmanlıyı ateşkes yapmak zorunda bırakmıştır. 1897 yılında yaşanan Osmanlı Yunan savaşında kazandığı toprakları Yunanistan’a bırakmak zorunda kalmıştır. 1896’da Girit’i ele geçirmek için Büyük Devletlerle kararlaştırılan çözüm programında gecikme olduğu bahanesiyle adada karışıklık çıkarılmıştır. 1897’de altı büyük devletin büyükelçisi tarafından adanın Yunanistan’a verilmeyerek özerk olması adına bir nota verilmiştir. Notadan sonra, Dört Devlet’in büyükelçileri tekrar Bab-ı Ali’ye 4 Ekim 1898 tarihinde ortak bir şekilde farklı nota vermişlerdir. Notada; Girit’te Osmanlı askerlerinin olmasının adaya verilmiş olan özerklik idaresiyle bağdaşmadığı, adada halkın tahrik olduğu ve karışıklıkların çıktığı, asayişin sağlanamamasının altında yatanın bu olduğunu, dolayısıyla tüm bunların özerk yönetim kurulmasına engel olduğu ifade edildi. Bu gerekçelerle Osmanlı

⁸⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, 1992, s.s. 411- 413, 541-542, 545-546, 550-551, 570-571

askerlerinin adadan alınması istendi. Bu isteğe karşılık olarak Bab-ı Ali tarafından verilen notada adada bulunan Osmanlı askerlerinin yetecek kadarının adada kalarak kalanlarının geri çekileceği bildirildi.

Büyük Devletlerce cevap olarak gönderilen notada ise Osmanlı askerlerinin tamamının çekilmesi istendi. Girit'ten Osmanlı askerleri çekilirken devletler, Osmanlı'nın ada üzerindeki egemenlik haklarının eskiden olduğu gibi devam edeceğini ifade ettiler.⁸⁷ 1899 yılına gelindiğinde İngiltere, Makedonya konusu ile ilgili olarak müdahalelerini de arttırdı.⁸⁸ O dönemde padişah II. Abdülhamit İslamcılık politikası izliyordu ve İngiltere'nin sömürgesi altında çok sayıda İslam nüfusu bulunmaktaydı bu yüzden İngiltere, Osmanlıya tepkiliydi ve hem petrol kaynakları açısından hem Hindistan ticaret yolunun güvenliğini korumak açısından Ortadoğu Araplarını elinde tutmak istemiş ve Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtma politikası izlemiştir.⁸⁹ İngiltere'de bulunan partilerin Osmanlı'ya karşı izledikleri politikalar ve o dönemde Osmanlı'nın düşmanı olan Rusya ve İngiltere'nin yakınlaşmaya başlaması ile II. Abdülhamit Bab-ı Ali'nin yalnız kalmaması için arayış içine girmiştir. Bu dönemde Almanya'da yaşanan gelişmeler nedeniyle İmparator II. Wilhelm, İstanbul'u ziyarette bulunmuş böylece iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmiş hatta II. Wilhelm, II Abdülhamit'in İslamcılık politikasına da destek olmuştur.⁹⁰ Osmanlı'nın Konya'dan Basra Körfezi'ne kadar uzanmasını istediği demiryolu projesine İngilizler ilgisiz kalınca demiryolu imtiyazı 1902 yılında yayımlanan bir ferman ile Almanlara verilmiş 1903 yılında sözleşme imzalanmıştır.⁹¹

İngiliz çıkarlarına ters düşen bu durumla İngiltere'nin Osmanlı'ya olan tavrı daha da artmış Osmanlı uzlaşmaya çalışsa da bu çabalar durumu değiştirmemiştir. Osmanlı arayışını düzeltmek amacıyla gümrük resminin artırılması ve patent konulması gibi isteklerle Londra'ya müracaat etmiş fakat her seferinde ret cevabı almıştır. İngiltere 1905 yılında Osmanlıya mali ıslahat projesi isteğinde bulundu. Osmanlı bu isteği kabul etmeyince Almanya dışında Beş Büyük Devlet Midilli'yi ve Limni'yi işgal edince Osmanlı Devleti'nin

⁸⁷ Uçarol, **a.g.e.**, s.s. 416- 421.

⁸⁸Yusuf Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**, T.T.K. Yayınevi, İstanbul, 1989., s.s. 139-141

⁸⁹Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2009, s.s. 32-33

⁹⁰ **A.g.e.** , s. 33

⁹¹ Uçarol, **a.g.e.**, s.s. 446-447

Makedonya Mali Komisyonu'nun kurulması konusunda itiraz etme şansı kalmadı.⁹² Bu durum Osmanlı Devleti'nin kopuş sürecini daha da hızlandırmış, Makedonya'nın durumunu ise olumsuz etkilemiştir. İngilizlerin bu dönemde Osmanlılara karşı izledikleri bu olumsuz siyaset Osmanlı'yı büyük zararlara sokmuştur. 1906 yılında yapılan seçimlerde Liberal Parti'nin başa geçmesi Osmanlıya karşı izlenen bu olumsuz siyaseti değiştirmemiştir. 1907 yılında ilişkileri düzeltmek amacıyla Osmanlı ve Rusya arasında Petersburg Antlaşması imzalanmış, antlaşma ile II. Meşrutiyet'in imzalanma süreci hızlanmıştır. Bu arada Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası devam etmekteydi. Bu durum İngiltere'nin çıkarlarına ters düşüyordu çünkü Rusya'nın Akdeniz'e inmesi demek İngiltere için Karadeniz yolunun kapanması demektir. Bu nedenle İngiltere her zaman Rusya'nın Osmanlı üzerindeki siyasetini engellemeye çalışmıştır. Ancak İngiltere'de Gladstone ile Türk karşıtlığı artmış, o dönemde oluşan İngiltere ve Rusya arasında yakınlaşma yaşanmış, bu durum 1908 yılında İngiltere'de var olan bu karşıt görüşün sonu olmuştur.

1.4. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk-İngiliz İlişkileri

İngilizler I. Dünya Savaşı'nın yaklaşmasıyla Arapları kışkırtıp kendi mandaterliğinde bağımsız Arap Krallığı kurulması için uğraşmışlardır.⁹³ 1908 yılında gerçekleşen Reval Görüşmelerinde İngiltere, Rusya ile yaptığı gizli anlaşma ile Osmanlı Devleti'ni yıkmayı ve topraklarını paylaşmayı istemiştir bu durum İngiliz politikasının bir diğer göstergesi olmuştur.⁹⁴ İmzalanan antlaşma ile İngiltere, Fransa, Rusya üçlü antantı oluşturmuş böylece İngiltere Osmanlı'yı parçalama yönünde diğer ülkelerle aynı fikirde olduğunu ve sonra yaşanacak olaylarda da Osmanlı aleyhinde davranacağını göstermiştir. İngiltere 1908 yılında Makedonya'ya büyük devletler aracılığı ile bir vali atanmasına ve atanın valinin yine sadece büyük devletler tarafından görevinden alınmasına dair bir genelge yayımlamıştır. Yayınlanan genelgede Makedonya'daki Türk asker birliklerinin sayısının azaltılacak olması da yer alıyordu.⁹⁵ Bu sırada Osmanlı üzerinde giderek artan baskı II. Meşrutiyet'in ilanını hızlandırmıştır. Reval Görüşmeleri diğer devletlerce Osmanlı'nın paylaşılması ile ilgili olduğu şeklinde yorumlanmış bunun üzerine II. Meşrutiyet'i kurtuluş olarak gören İttihat ve

⁹² Armaoğlu, **a.g.e.**, 1992, s.s. 588-589

⁹³ Ülman, **a.g.e.**, s. 283

⁹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s. 19

⁹⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.1, K.1, 4.B., T.T.K. Yayınları, Ankara, 1991, s.s. 234-235

Terakki Cemiyeti çalışmalarını hızlandırmıştır.⁹⁶ II. Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı İngiliz ilişkilerine yeni bir hava getirmiştir. Bu dönemde padişah olan II. Abdülhamit'e göre devletin toprak bütünlüğünün güvence altına alınması İngiltere ile kurulan yakın ilişkilerle mümkün olabilecekti. 1908-1910 yılları arası yaşananlar inişli çıkışlı olsa da Meşrutiyet'in ilanı ile genel manada olumlu geçmiştir. İngiltere bu yıllarda Bağdat demiryolu ile ilgili Osmanlı'nın koyduğu % 4 vergi artışını kabul etmemiştir.⁹⁷ İngiltere'nin almaya çok yaklaştığı Irak petrolünün o dönemde yaşanan 31 Mart ve Adana olayları sonrasında sürüncemede kalması iki ülke arasında yeniden gerginliğe yol açmıştır.⁹⁸ Yine tarihte Lynch Olayı olarak geçen İngiliz Lynch şirketi ile Osmanlı Hamidiye şirketlerinin birleştirilme fikrinin sonuçsuz kalması iki ülke arasında başka bir gerginlik sebebi olmuştur.⁹⁹ 1910 yılında borç para almak için İngiltere'ye giden maliye bakanının İstanbul'a eli boş dönmesi ilişkilerin kötü gidişatını gösteren bir olay olmuştur.

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile beraber Osmanlı ve İngiltere arasında yakınlaşma olsa da 1910 yılına gelindiğinde İngiltere ile bazı konularda sorunlar yaşanmış olması ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Bu sorunlar; Ortadoğu'nun Irak, Kuveyt ve Basra Körfezi gibi birçok bölgesinde yaşanan olaylarla, Bağdat şehrinde, İngilizlere ait bazı binaların yıkılması olaylarıdır.¹⁰⁰ 1911 yılına gelindiğinde ilişkilerdeki olumsuz gidişat çatışmaları beraberinde getirdi. Bu dönemde 1908'den beri süregelen Giritli Rumların Girit'i Yunanistan'a ilhakı için faaliyetler devam etmiştir ve Yunan Devleti'nde varolan askere alma yasası Girit halkı içinde geçerli olacaktı. Askere alma yasası ile ilgili Girit Meclisi tarafından çıkarılan yasa ada üzerinde bulunan Osmanlı egemenliğine karşı bir saldırıydı. Buradaki asıl amaç Girit'te yaşayan Müslümanların adadan göçe zorlanmasıydı. Tüm bu yaşananların üzerine Bab-ı Ali 1911 yılında dört büyük devletin sefirinden yaşanan olayı protesto etmelerini istemiş fakat bu konuda destek bulamamıştır.¹⁰¹ Bu sorun Makedonya meselesinin

⁹⁶ Önder Kocatürk, **Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908-1910)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.s. 99-112

⁹⁷ **A.g.e.**, , s.s. 304-323

⁹⁸ **A.g.e.**, , s.s. 264-272

⁹⁹ **A.g.e.**, , s.s. 273-304

¹⁰⁰ Kocatürk, **a.g.e.**, Üçüncü Bölüm, **a.g.e.**, , s.s. 201-387

¹⁰¹ **A.g.e.**, , s.s. 146- 151, 153, 157-158, 162-192.

de bir parçası olmuştu ve 1911 yılının mart ayında Katolik Malisorların Kuzey Arnavutluk'ta Osmanlı yönetimine karşı ayaklanması ile başlamıştı.

Var olan gerginliğin artma sebeplerinden biri de Rus Devleti'nin Osmanlıya karşı Karadağ'ı destekleyen bir bildiri yayınlaması olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hâkimiyeti döneminde uzun süre asayiş sağlanabilmişti ama şimdi Avrupa devletlerinin desteği ile isyanlar başlamış isyanlar sonucu küçük devletler oluşmuştu. Bu devletler bağımsızlık için Osmanlı ile mücadele içine girmiş ve büyük devletler tarafından farklı amaçlar için desteklenmişlerdir.¹⁰² Diğer büyük devletler gibi İngiltere de Osmanlıyı parçalama hedefine ulaşmak için Balkanlar'da yaşanan ayaklanmalara destek vermiştir. Balkan ülkeleri Osmanlı'ya saldırmış Osmanlı Devleti hazırlıksız yakalanmıştır. Büyük devletlerden yardım isteyen Osmanlı'nın bu isteği karşılık bulamamıştır. Bu arada meydana gelen Bulgaristan olayları İngiltere'nin Türklere öfke duymasına yol açmış ve savaş sürecinde Türkler lehine bir politika izlemesini güçleştirmiştir.¹⁰³

İngiltere Balkanlarla yaşanan bu savaşın Avusturya-Rusya savaşına yol açabileceğini düşünmüş ve büyük bir savaşın tüm Avrupa'yı saracağından endişelenmiştir. Bu nedenle Osmanlı ile ittifaktan kaçınmıştır.¹⁰⁴ Balkan Savaşı sırasında Trablusgarp Savaşı'nın başlaması ile Osmanlı yenilgiye uğramıştır. Savaş sürerken Osmanlı Devleti İngiltere ile ittifak kurmak istemiş 1911 yılının Ekim ayında bu konu ile ilgili girişimlerde bulunmuştur. İngiliz Hükümeti bu girişimleri göz ardı ederek talepleri geri çevirmiştir.¹⁰⁵ Bab-ı Ali Trablusgarp'ta verilecek tavizle bundan sonraki toprak bütünlüğünü sağlamak için Üçlü İtilaf ve Üçlü İttifak'a girmek istese de bu başarısız oldu. Türk kuvvetleri 5 Ekim günü iç kesimlere çekilmeye başlamış ve Sultaniye kalesi İtalyanların eline geçmiş ve kaleye İtalyan bayrağı çekilmiştir. İngiltere'nin o dönemdeki olumsuz tavrına rağmen Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye karşı yakın ilişkilerde bulunmasındaki bir neden de Rusya'nın Boğazlar konusunda yaptığı girişim olmuştur. Rusya savaşta Boğazları savunmayı öneriyordu.

¹⁰² H. Yıldırım Ağanoğlu, **Balkanlar'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi, Göç**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 45

¹⁰³ Öğr. Gör. Dr. Mithat Aydın, '*Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşları'nda İngiltere'nin Balkan Politikası*', C:3, Sayı:5, 2013, s. 148

¹⁰⁴ Önder Kocatürk, **Osmanlı İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914), İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 109

¹⁰⁵ Mahmud Muhtar, **Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 158

İngiltere, Rus teklifine karşı çıkararak, Boğazların savaş gemilerine açılması konusunda özellikle savaş zamanında eşitlik ilkesine dayanarak bütün devletlerin savaş gemilerine açık olması gerektiğini savunmuştur. Fransa bu konuda, İngiltere'ye destek vermiş ve onun yanında yer almıştır. Almanya ve Avusturya-Macaristan ise bu konuda sessiz kalarak İngiltere'ye karşı çıkmama kararı aldılar. İtalya savaşı Akdeniz'e yaymak istiyordu. Bab-ı Ali bu amaçla İngiltere nezdinde girişimlerde bulunmuş ve İtalya'nın adalara ve liman şehirlerine saldırmasını engellemek için İngiltere'den yardım istemiştir. İngiltere yardıma cevap olarak bu durumda fazla bir şey yapamayacaklarını, ancak İtalya'nın Akdeniz'de harekete geçmeyeceğinden hükümeti adına kesinlikle emin olduğunu belirtti. Bu sırada İngiltere Devleti müttefiki olan Rusya ile ortak hareket etmiş ve Büyük Devletler nezdinde Trablusgarp Savaşı'nı sonlandırmak amacıyla bazı girişimlerde bulunmuştur. İtalya, savaşı genişletmek amacıyla Oniki Adayı işgal etmiş, burada Osmanlı Devleti'nin boyun eğmek zorunda kalacağını düşünmüştür. Trablusgarp'ta İngiltere bazı endişelere sahip olsa da İtalya'dan yana bir tutum izlemiştir. 1912 Haziran'ında İngiltere Londra'da yapılacak olan Uluslararası Telsiz Telgraf Konferansı için Osmanlı Hükümeti tarafından görevlendirilecek olan delege isimlerini bildirmelerini istedi. Telsiz Telgraf Sözleşmesi'nde yer alan 11. maddeye göre delegeler hükümetlerinin adına imza atacak ve tam yetkili olacaklardır. Bu konuda konferansa katılacak kişiler belirlenmiş ve padişah iradesi ile Londra'da konferansa katılmışlardır. İngiltere, Balkanlar'da Osmanlı'ya karşı çıkan ayaklanmalarda kendi nüfusunda yer alan Müslümanların tepkisinden çekindiği için Balkan Birliği için açık bir şekilde destek olmaktan kaçınmıştır. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin de içinde yer alacağı Balkan konfederasyonu fikrini benimsemiş Arnavutluk'ta mebus olan İsmail Kemal ve Basri Dukakinzade bunun gerçekleşmesi ile Arnavutluk'ta özerkliğin kolay yerleşeceği düşüncesi ile İngiliz Devlet adamlarıyla yakın ilişkiler içinde olmuşlardır.¹⁰⁶ Sonuç olarak Osmanlı Devleti Trablusgarp Savaşı sırasında İngiltere'den destek beklemiş fakat beklediği yardım ve desteği bulamamıştır. Osmanlı Devleti ve İtalya arasında 18 Ekim 1912 tarihinde İsviçre'de Ouchy (Uşi) kentinde bir anlaşma imzalanmıştır. İmzalanan anlaşma ile Trablusgarp Savaşı resmen sona ermiştir. Uşi antlaşmasıyla Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Bingazi'yi kaybetmiştir.

¹⁰⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi IX. Cilt: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908- 1918)**, Türk Tarik Kurumu, Ankara, 1999, s. 291

Balkan Savaşı çıkınca On iki Ada geçici olarak İtalya'ya bırakılmıştır. 8 Ekim 1912'de Karadağ Osmanlıya savaş açmış böylece I. Balkan Savaşları başlamıştır. Balkan Savaşları'nın başlaması üzerine Rusya bütün büyük devletler adına bu savaşın sonunda Rumeli'de oluşturulan sınırla ilgili değişikliği kabul etmeyeceklerini ve statükonun devam edeceğini açıkladılar.¹⁰⁷

Müslüman Birliği Londra Komitesi toplantı yaparak bir bildiri yayınlamış ve Osmanlı'nın savaşa sokulmak istenmesine Müslüman halkın tepkili olduğunu bildirmiştir. Tüm bunlara rağmen Bulgaristan ve Sırbistan 17 Ekim'de, Yunanistan ise 19 Ekim'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etti. Bu sırada Osmanlı Devleti savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılarla da uğraşıyordu. Bu nedenle İngiltere'ye kabul ettirmeye çalıştığı % 4 lük gümrük artışını tekrar talep etti ve istenilen talep hakkında tasarı hazırlandı. İngiltere sadece bahsi geçen zammın uygulanması sırasında sadece bir protesto vermekle yetinecekti. Söz konusu uygulamanın siyasi kısmının daha sonra halledilmek üzere uygulanabileceği kararı alındı. Osmanlı orduları yenilgi almaya ve geri çekilmeye başlayınca İtilaf Devletleri, Büyük Devletler tarafından daha önce alınmış olan statükonun korunması ile ilgili kararın yok sayıldığını ilan etmiş, bu kararda başı İngiltere çekmiştir.¹⁰⁸ 30 Ekim 1912 tarihinde Hindistan Genel Valisi Hardinge, İngiliz Hükümeti'ne Hint Müslümanlarını kontrol altında tutabileceğine dair garanti verdi.¹⁰⁹

Verilen garanti üzerine İngiltere zaten desteklediği Balkan devletlerine olan desteğini gözler önüne sererek sürdürdü. '29 Ekim 1912 günü Gazi Ahmed Muhtar Paşa istifa etti. Aynı gün Sadrazam ve Hariciye Nazırı olan Kamil Paşa 7 Kasım 1912 tarihinde Grey'e şahsi olarak bir mektup yazarak İngiltere'den "müttefiki Rusya'yı, tek amacı Türkiye'yi ortadan kaldırmak olan bu savaşı önlemesi konusunda teşvik etmesini" istemişti.'¹¹⁰ İngiltere, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü sürdürmesi imkânsız olduğunu düşündüğü için bu isteğe olumsuz cevap verdi. Osmanlı Hükümeti savaşın durdurulması ve arabuluculuk konularında 4 Kasım 1912 tarihinde Büyük Devletlere başvuruda bulunmuş, fakat bu başvuru olumsuz yanıt

¹⁰⁷ Uçarol, a.g.e., s. 512

¹⁰⁸ Yunus Nadi, **Yeni Gün**, 3 Kanun-ı Sani (Ocak) 1919

¹⁰⁹ Azmi Özcan, **Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877- 1914)**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara, 1997, s. 207.

¹¹⁰ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 142.

bulmuştur. 11 Kasım 1912 tarihinde Bulgaristan Tekirdağ'a el koydu ertesi gün Osmanlı Devleti Bulgaristan'dan ateşkes isteğinde bulundu.¹¹¹ Bu sırada İngilizler, Fransızlar ve Almanlar birleşerek harekete geçtiler. Bu konudaki bahaneleri ise İskenderun, Mersin ve Beyrut gibi şehirler başta olmak üzere bölgede kendi vatandaşlarının tehlike altında olduğu ve asayişin kalmadığıydı. '' Kasım ayının 17'sini 18'ine bağlayan gecesinde İstanbul'da bulunan yabancı savaş gemilerinden Beyoğlu'na yaklaşık 2250 asker çıkarıldı. Bu gemilerden 200 tanesi İngiliz'di ve birde mitralyözleri vardı.'' ¹¹² 3 Aralık 1912 tarihinde Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Osmanlı Devleti arasında ateşkes yapıldı. Alınan karar şöyleydi; taraflar Büyük Devletler nezaretinde Londra'da barış görüşmeleri yapacaklar. Delegeler belirlenmiş fakat Osmanlı Devleti delegelerini Yunanistan ateşkes yapmadığı için bu ülke ile görüşmeleri konusunda görevlendirmemişleridir. Osmanlı Devleti'nin görüşmelerdeki istekleri kabul edilmemiştir.

Osmanlı Devleti konum olarak stratejik bakımdan savunma yapabilmesini kolaylaştıracak yeterlilikte stratejik pozisyona sahipti. Müttefik Devletler bu yeterliliğin farkında oldukları için bundan faydalanmak istiyorlardı. I. Dünya Savaşı yaklaştıkça İngiltere Arapları kışkırtmış ve Arap Krallığı kurulması için uğraşmıştır.¹¹³ Birinci Dünya Savaşı boyunca İngiltere uçaklardan attığı propagandalarla Almanlara karşı dini, siyasi, askeri ve kültürel kaos oluşturmaya çalışmışlar ve halkı sivil-askeri demeden etkileri altına almaya çalışmışlardır.¹¹⁴ Buradaki amaç Osmanlı'nın Almanya yanında savaşa girmesini engellemektir. 1914 yılına gelindiğinde patlak veren I. Dünya Savaşı Osmanlı için tam bir ikilem olmuştur. Osmanlı ya Almanya'nın ya da İngiltere'nin yanında savaşa girmek zorunda kalmıştır çünkü başka çıkar yol yoktur. Almanya güçlü bir ülke olsa da, sadece Kuzey Avrupa topraklarında kalmış bir ülkedir. Alman İmparatorluğunun sömürgelere açılma konusundaki çabaları boşunadır; çünkü karşısında Britanya İmparatorluğu vardır. İmparatorluk hem en güçlü donanmaya sahip olan devlettir hem de savaş zamanında Manş ve Kuzey Denizi'ni kapatmak amacıyla abluka uygulamıştır. Almanya'nın bu durumdan kurtulmak için tek yapacağı şey savaşı Avrupa dışına yaymaktır ve bu bir tek Osmanlı'nın savaşa girmesi ile

¹¹¹ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II, K. II, s. 115

¹¹² **A.g.e.**, C. II, K. II, s. 124

¹¹³ Ülman, **a.g.e.**, s. 283

¹¹⁴ Öğ. Yzb. Servet Avşar, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Uluslararası Askeri Tarih Komisyon Üyesi, Genelkurmay Ataşe Başkanlığı, Yıl:7, Sayı: 14, 7 Ağustos 2009

mümkündür. Çünkü Osmanlı'nın jeopolitik konumu Almanya'nın bu isteğini karşılayacak nitelikte yapılanmıştır. 1914 yılında Almanya ile Osmanlı gizli ittifak oluşturmuş ve bu ittifak ile Almanya emeline ulaşmak için bir adım atmıştır.

Bu adımdan sonra Alman Büyükelçiler aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi için çalışmalara hız verilmiştir.¹¹⁵ Savaşa girme konusunda Osmanlı hükümeti tarafından savunulan bir diğer görüş ise tarafsız kalmaktır. Hükümetin bu görüşüne rağmen İttihat ve Terakkiye göre İngiliz ve Rusya'nın yayılcı politikasına karşı Almanya yanında savaşa girilmelidir. Bu karışık ortam içerisinde savaşa girilmiştir. İngiltere Osmanlı'nın Almanya yanında savaşa girmesinden memnun olmamış ve propagandalarına devam etmiştir. Bu amaçla, ülkedeki sosyo ekonomik durumu, halkın içinde bulunduğu durumu, İttihat ve Terakki Partisinin yöneticilerini ve yönetimde söz hakkı olan bütün yetkilileri ağır bir dille eleştirmiştir. Ülkenin ekonomik durumunun kötüye gittiğini, Osmanlı'nın Almanların yanında anlamsızca savaşa katıldığını, Osmanlı Devleti'nin Almanların bir sömürgesi haline getirildiğini ve Almanlar tarafından ülkeye ait bütün varlıkların sömürüldüğünü ve halkın açlık ve sefalet içinde bırakıldığını ileri sürmüşlerdir.¹¹⁶

Osmanlı'nın jeopolitik açıdan öneme sahip olan boğazlara sahip olması Rus tehdidini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla savaş yaklaşırken de Rus tehdidi devam etmiştir. Rusya'nın hayali İngiltere henüz harekete geçmeden Boğazları ele geçirerek, elinde tutmaktı. Çanakkale Boğazı İstanbul'a yakındı ve bu bağlamda gözle görülen bir öneme sahipti ve bulunduğu konum itibariyle geçilmesi çok önemliydi. Boğazın geçilmesi kısa vadede Osmanlı Devleti'ne, uzun vadede Almanya'ya karşı stratejik sonuç alınması konusunda farklı bir öneme sahipti. Buradaki amaç Çanakkale cephesinde savaşın kazanılmasıydı. Böylece Osmanlıyı merkezden sarsarak savaştan çekilmesi sağlanmış olunurdu ya da savaştan çekilmese de Anadolu, Irak ve Filistin arasında kalan topraklarda Almanların desteğinden uzak bir şekilde çevrelenmiş olacak ve mevcut lojistik gücü sonuçlanıncaya kadar mücadele edebileceklerdi. Böylece Karadeniz, Ege ve Akdeniz üslerinin kolayca düşman işgali altında kalacağı düşünülmüştü, böylece bu mücadele karasal olarak kalmış olacaktı.

¹¹⁵ Burak Çınar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü, *Role of The Ottoman Geopolitics During The First World War*", C: 8, Sayı: 15, 2014, s. 45

¹¹⁶ Öğ. Yzb. Servet Avşar, **a.g.d.**

Devletler İstanbul Osmanlı'nın merkezi olduğu için ve stratejik olarak önemli bir konumda olduğu için şehrin düşmesini Osmanlı'nın çöküşü gibi düşünmekteydi. Bu nedenlerle Çanakkale Savaşı başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı ordusu Rusya ile savaşa girmişti. Savaşın altında yatan en önemli neden; Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'de olan Rus limanlarına baskın yapmasıdır. Bu baskınla Kafkas Cephesi hareketlenmiştir ve bu cephe iki ülkenin karşılaşılabileceği tek cephedir. Osmanlılar Sarıkamış Saldırı Harekâtını başlatmışlardı, bu harekâtla, Irak cephesinde stratejik sonuç almayı hedeflemişlerdi. Jeopolitik açıdan hedeflenen şey ise; Rusya'nın çevrelenip bunu Kafkaslar boyunca Hazar Denizi'ne kadar uzatmaktı. Hedeflerine ulaşırlarsa, bu durumla Kuzey Kafkasya, Hazar Denizi ve Kuzey İran'da bulunan Müslüman Türkleri üzerinde etki oluşturularak, İngiltere'nin İran üzerinden Rusya'ya ulaşımı engellenmiş olurdu. Almanlar Tannenberg'te zaten galibiyet almışlardı, galibiyet sonrası Ruslar da Sarıkamış'ta mağlup edilirse coğrafi bakımdan avantajını kaybedecekti.

Bunun sonucunda Britanya ile arasında Baltık, Boğazlar ve İran üzerinden hızlı ulaşım bağları da kesilmiş olacaktı. Savaş kazanılırsa Doğu cephesi kapanacaktı. Irak cephesinde iki önemli mevzu vardı. Bunlardan biri İngilizlerin Osmanlı'ya karşı stratejik açıdan bir sonuca varması diğeri Ortadoğu'nun petrol rezervlerinin kontrol altında tutulmasıydı. Bunu sağlamak için Irak'a daha fazla birlik gönderebilmeleri gerekmektedir. Nitekim Osmanlı'nın İngiltere'yi durdurma çabalarıyla durum öyle de oldu. Filistin cephesinde yaşanan durum ise 1918 yıllarına kadar devam etmiş, Filistin cephelerindeki bu mücadele ile Britanya İmparatorluğu savaşın devam ettiği dönemde olumsuz etkilenmiştir. İngiliz sömürgeleri hem Osmanlı askerlerinin savaştığı diğer cephelerde hem de sınır ötesi tüm faaliyetler hedef noktası olmuştur. Osmanlı güçleri Hicaz, Asir ve Yemen cephelerinden dolayı bölünmüş, ayrıca Süveyş-Kızıldeniz Hint Okyanusu güzergâhında lojistik istasyonları elde etmeyi hedeflese de herhangi bir gelişme sağlayamamıştı. Aden'de harekât düzenlenmiş, harekât sadece iki Hint tugayını oyalayabilmişti.¹¹⁷ Osmanlı Devleti savaşa hazır değildi, savaşa sadece yapılan Alman politikasından dolayı girmişti. Bu dönemde Osmanlı zaten güçsüzdü. Çanakkale Boğazını savunamıyor bu anlamda yetersiz kalıyordu, buna ek olarak jeopolitik

¹¹⁷ Philip J. Haynthonthwaite, **The World War One Source Book**, Arms and Armour Press, London 1994, s. 123

sorunları da vardı. Tüm bu yaşananlar olumsuzluklar ve çok cephede savaşıyor olması Osmanlı açısından savaşın kaderini belirlemişti. Almanya'nın savaşı kazanacağı düşüncesi hayalden öteye gidemedi, savaş kaybedilmişti. Osmanlı Devleti Alman stratejisine katkıda bulunmasına rağmen, Osmanlı'nın bu katkısı Alman İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına engel olamadı. I. Dünya Savaşı sonunda Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış, anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin varlığına fiilen son verilmiştir. Bu antlaşma ile Lloyd George dönemindeki İngiltere Irak petroleri ve boğazların denetimi ile ilgili hedeflerine ulaşmış oldu.¹¹⁸ Savaş sonunda savaş boyunca uygulanan Alman stratejisi hem İngilizleri Ortadoğu'ya soktu hem de Almanya için oldukça büyük bir felakete neden olan Sovyetler Birliği'nin de yaratıcısı oldu. 1918 yılında savaşın bitmesi ile beraber A.B.D. ve Japonya gibi güçler ortaya çıkmış ve Birinci Dünya Savaşı'nda yaşananlar uluslararası sistemin merkezini yönünü değiştirerek Avrupa'dan Amerika ve Asya'ya doğru kaymasına neden olmuştur.¹¹⁹ Savaşın başka bir etkisi ise; savaştan sonra Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının dağılması ve Avrupa'da yeni ulus devletlerin ortaya çıkmasıdır. Buna bağlı olarak Avrupa haritasının şekli de oldukça değişmiştir. Bu durum milliyetçilik ruhunun artmasına zemin hazırlamıştır.¹²⁰ Savaş sonrası dünya düzeninde barışçıl bir yapı kurulabileceğine dair inanç giderek kabul görmüştür. Fakat Milletler Cemiyeti'nin savaşları sona erdirerek barış sağlaması ile ilgili konuda başarısız olması bunu zorlaştırmıştır. Cemiyetin başarısız olma nedeni cemiyetten farklı beklentilerin olmasıdır. Barış temelli düzenin kurulamamasının bir diğer nedeni ise savaş sonrası yaşanan ideolojik çatışmalardandır.

Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra savaş Türk milleti için devam ediyor olacak çünkü yeni savaş ortamı oluşacaktır. Devam edecek olan bu savaş Mustafa Kemal'in önderliğinde başlayacak ve bu savaş Türk milletinin bağımsız bir devlet kurma amacıyla yapacağı bir savaş olacaktır.¹²¹

¹¹⁸ Ülman, **a.g.e.**, s. 284

¹¹⁹ Adam Watson, **The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis**, Londra: Routledge, 1992, s. 278.

¹²⁰ Mark Mazover, **Karanlık Kıra: Avrupa'nın 20. Yüzyılı**, Çev.: Mehmet Moralı, İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları, 2003, s. 45

¹²¹ İsmet Giritli, **Kemalizm Milli Hâkimiyet ve Cumhuriyet Demektir ve Kemalizm İdeolojisi**, Gün Matbaası, İstanbul, 1981, s. 116

2. İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İNGİLİZ BASINI

Devletlerarası ilişkiler hakkında halkın bilgilendirilmesi için gereken en büyük kaynak görsel ve yazılı basındır. Ülkeler arası yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkiler basına mutlak bir şekilde yansımakta ve böylece ilişkilerde basının rolü önem kazanmaktadır. Ülkeler basının etkisi altında kalarak ilişkilerini basına yansıyan haberlere göre şekillendirmektedir. İlişkilerdeki şekillenmeler, ilişkiler arası tansiyonu dönem dönem yükseltmektedir. Her iki devletin birbirine karşı tavırları yansıyan haberler ışığında bazen iyi bazen kötü olabilmektedir.

Türk Milli Mücadelesi döneminde İngiliz kamuoyu, sadece gazete, dergi, kitap ve bildiriler yolu ile aydınlanarak yönlendirilebiliyordu. BBC'nin faaliyete geçtiği 1922 yıllarında Milli Mücadele dönemi aktif olarak sona ermişti.¹²² 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan etkiyle İngiltere ile ilişkiler farklı şekillerde seyretmeye devam etti. Araştırmamın konusu '*Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İngiliz Basınında Türkiye*' olduğu için bu bölümde İngiltere'de basının ortaya çıkışı, basının yapısı ve gazeteler hakkında genel bilgi vereceğim. Tezin son kısmında ise daha çok 1923 yılından 1930 yılına kadar olan İngiliz Basınında yer alan haberler üzerinde duracağım.

2.1.İngiliz Basınının Genel Durumu

Her dönemde olduğu gibi 1700'lü yıllara bakıldığında yaşanan olaylar hem yaşanan ülkenin hem dünya ülkelerinin basınıni şekillendirmiştir. 1789 yılında başlayan ve Dünya tarihinde çok önemli yeri olan ve dönüm noktası haline gelen Fransız Devrimi bu durum için güzel bir örnektir. Avrupa Devletleri'ni ve sonrasında bütün Dünya'yı oldukça etkileyen Fransız Devrimi liberalizm, nasyonalizm ve sosyalizm gibi fikir akımlarının doğmasına yol açmıştır. Bu akımlar Fransa ve diğer ülkelerde olduğu gibi İngiliz Basınıni da şekillendirmiştir.

¹²² Kenan Kırkpınar, a.g.e., Phoenix Yayınevi, Ankara,2004, s. 38

Fransız Devrimine ek olarak İngiliz Basınının şekillenmesinde en büyük etkiye sahip olan İngiltere'nin iç olaylarına da kısaca değinelim. 1599-1658 yılları arasında yaşayan Oliver Cromwell; İngiltere'de yaşanan burjuva devriminin önderi konumundaydı. Devrim başlayınca Kral I. Charles “*Uzun Parlamento*” olarak adlandırılan parlamentoyu toplantıya çağırdı¹²³. Bu parlamentoyu Kral oluşturmuştu ve gereğinde dağıtabilecekti. Zamanla parlamento yaşanan bu devrimin kurucu organı haline geldi. Parlamento ilk olarak 1640'ta toplanmıştı. Kralın var olan yönetimine karşı çıkmıştı hatta kendi varlığını garanti altına almak için bazı yetkiler istemişti. Meclisin yetki isteği, kral ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştu. Tüccar sınıfı parlamentoyu desteklerken, soylular kralı desteklemişti. Farklı grupların farklı yönleri desteklemesi ülkeyi ikiye bölmüş oldu. Bunlar; parlamento yani monarşist ile kralcılar yani royalistlerdi. Şehirlerin kontrolleri de iki grup arasında dağılmıştı. Parlamento ordusu, Londra, Bristol ve Norwich gibi kentleri kontrol ederken ülkenin kuzeyde yer alan bazı İngiliz kentlerini ve Wales'i kralcılar kontrol ediyordu. Üsler ise şöyleydi; İngiliz Devrimi'nin üssü asıl İngiltere yani England iken, kralcıların üssü Wales oldu. Scotland ve İrlanda ise o dönemde birleşik krallığa dâhil değillerdi. 1642 yılında Monarşist ve royalistler arasında iç-savaş başlamış, bu savaş 1648 yılına kadar devam etmiştir. Yaşanan iç savaşta ilk kazanan Cromwellciler oldu. Bunun üzerine Kral İskoçya'ya sığınmış ve sonrasında parlamentoya teslim edilmiştir. Parlamento 1649 yılında kral I. Charles'ın ölüm kararına onay vermesi üzerine Londra'da idam edildi, bu olayla İngiltere özgür bir Cumhuriyet olarak ilan edildi. “*Uzun Parlamento*” Cromwell tarafından 1653 yılında dağıtıldı. 1689 yılında yaşanan bir devrimle özel mülkiyet güvenceye alınmıştı. Buna ek olarak, Bill of Rights olarak bilinen söz özgürlüğü gibi kişisel özgürlükler ve haklar ilan edildi. Bunun üzerine Mutlakiyet yerini Anayasal Monarşiye bıraktı ve Kuvvetler Ayrılığı ilkesi benimsenmiş oldu.

İngiltere'de devrim yaşandığı dönemde pek çok parti ve grup bulunmaktadır. Bunlara birkaç örnek; Puritanlar, Presbyterian Partisi, Bağımsız Parti ve Leveller Partisi olarak verilebilir. Bunların içinden Leveller Partisi en radikal olanıdır. İsmi geçen partiler dinsel bir görünüme sahipti fakat aynı zamanda aralarında dinsel farklılıklar da yer alıyordu. 1301 yılında İngiltere ve Wales prensliği birleşmişlerdi. 1707 yılına gelindiğinde İngiltere ve Scotland parlamentoları birleştirildi. 1707 tarihinden sonra Büyük Britanya anlamına gelen

¹²³ <https://www.law.gmu.edu/assets/files/academics/founders/hume-historyofEngland.pdf>

Great Britain resmi adı kullanılmaya başlanmıştır. 1801 yılında İrlanda da bu birliğe katılmış, sonrasında resmi isim değişmiş ve United Kingdom Of Great Britain and Ireland olmuştur. Ülkenin ortak parlamentosu Londra Westminster’da yer alıyordu. İngiltere’nin oluşumunda yaşanan tüm bu değişiklikler her dönemde basına farklı yansımıştır.

İngiltere iç ve dış olayların etkisiyle pek çok değişiklik yaşadığı için Andrews’ın görüşüne göre, “İngiliz basınının doğuş ve gelişim süreci diğer ülkelere göre istihbarat, haber, yorumlama, toplama ve yayımlama bakımından farklı değerlendirilmelidir.”¹²⁴ Chapman ise, tarihte yaşanan siyasi olaylar üzerinde durmuş ve 1789–1815 yıllarında İngiltere ve Fransa’da yaşanan muhafazakâr güç çatışmalarından dolayı bu dönemin önemine dikkat çekerek, olayların Fransa’da İngiltere’ye oranla daha etkili olduğunu belirtmektedir.¹²⁵ Conboy; Fransız Devrimi’nin İngiliz basınına etkilerinden bahsetmiş, Fransız Devrimi sayesinde, İngiliz gazetelerinin demokrasi ile tanıştığını belirtmektedir.¹²⁶ Fransa’da devrim sonrası yaşanan gelişmeler kısa süre içinde İngiltere’de de radikal hareketlerin başlamasında etkili olmuştur. Bahsettiğimiz radikal harekete İngiltere’deki Londra Yazışma Derneği’ni örnek olarak gösterebiliriz. E.P. Thompson, Londra Yazışma Derneği’ni “işçi sınıfı” derneğinden farklı olarak “popüler radikal” bir dernek olarak tanımlamaktadır.¹²⁷

¹²⁴ Alexander Andrews, **The History of British Journalism: From the Foundation of the Newspaper Press in England, to the Repeal of the Stamp Act**, in 1855, with Sketches of Press Celebrities, London, Richard Bentley, New Burlington Street, 1859, s. 8

¹²⁵ Jane Chapman, **Comparative Media History An Introduction: 1789 to Present**, Polity Press, Cambridge 2005, s. 22

¹²⁶ Martin Conboy, **Journalism: A Critical History**, Sage Publication Inc. , London 2004, s. 135

¹²⁷ E.P.Thompson. , **The Making of The English Class**, Penguin,United Kingdom, 2002, s. 53. Thompson’un görüşünden bahsetmişken kısaca kim olduğuna da yer verelim. Savaş sonrası İngiliz sosyal tarihinin önde gelen isimidir. 3 Şubat 1924’te Oxford’da doğdu, 28 Ağustos 1993’te Worcester’de atmış dokuz yaşında öldü. Anne ve babası metodist (on sekizinci yüzyılda John Wesley’in öğretileri ile ortaya çıkmış dini hareket) misyonerd. Ağabeyi William Frank Thompson’dan çok etkilenmiş, II. Dünya Savaşı sırasında İngiliz Komünist partisinin üyesi olmuştur. Thompson The Dragon ve Bath’daki Kingswood adlı okul olmak üzere iki özel okula gitmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında okulu terk etti. Savaştan sonra askerlik görevinin bitiminde Corpus Christi kolejinde okudu ve Cambridge Büyük Britanya Komünist Partisine katıldı. 1952’de “Geçmiş ve Günümüz” adlı etkili bir dergi başlattılar. 1948’de Cambridge’de tanıştığı Dorothy Towers ile evlendi. 1950’lerin başında barış aktivisti olarak kariyerine geri döndü. 1957 nükleer silahsızlanma kampanyasına katıldı. 1980’e kadar eşiyile beraber İngiliz Avrupa Nükleer Silahsızlanma örgütünün kurulmasına çaba harcadılar. Thompson salonları konuşmalarıyla doldurdu. Makaleler, broşürler, mektuplar yazdı. Belirli komitelerin yapılarında seçme idari özelliklerinden, ideolojik mücadelenin yüksek politikasına, barışla birlikte olan komitelere ve Varşova Paketi’nin silahsızlanma uzmanlarıyla pek çok şeye dâhil olmuştur. Sekiz yüzden fazla sayfası olan büyük bir kitap bastı. Toplumsal tarih alanının temelini oluşumunda bir dönüm noktası oldu (www.tarihnedio.com.tr)

Avrupa’da gelişen ticari ilişkiler kültürün yaygınlaşmasına neden olarak kültürler arası etkileşimi sağlamış, demokrasinin sancılı da olsa devam eden gelişiminde devlet denetimini sınırlamış, basın özgürlüğü kavramını geliştirmiştir. Basın özgürlüğünün gelişmesi ve kültürün yaygınlaşması konularında İngiltere’nin ciddi katkıları bulunmaktadır. XVIII. yüzyılda İngiltere uluslararası ilişkilerin en yoğun olduğu ülke halini alarak sanayi devrimi ve gelişen teknolojisi sayesinde gazeteyi Batı’nın en yaygın iletişimi haline getirmiştir.¹²⁸

1620 yılı başlarında İngiltere’de ilk kez haber vermek amaçlı Hollanda lisanı (Diltek) bir kitapçık basıldı.¹²⁹ 1643 yılında Kraliyet ve Parlamento gazeteleri arasındaki rekabet giderek artmıştı. Kraliyet tarafında yazılar içeren Mercurius Aulicus ile Parlamento tarafını tutan Mercurius Britannicus arasında yaşanan büyük rekabet yayınların içeriklerine de yansımıştı. Yaşanan bu rekabet 1650’li yılların başlangıcında parlamentoda milletvekili olan Cromwell’in, politik bir yayın olan Mercuries Politicus dışında diğer bütün yayınlarda basını susturmaya neden olmuştur. Bu nedenle yeni bir basın yasası düzenlenmiş böylece basını kısıtlama yoluna gidilmiştir. Basın hakları yasası ile yapılan değişikliklerle 1662 yılından itibaren basın üzerinde büyük bir baskı kurulmuştur. Dönemin ünlü düşünürü ve kamu hukukçusu olan John Locke İngiliz basın tarihinde sansürün kalkması konusunda büyük öneme sahiptir. 1688 yılında yaşanan devrimden sonra sansür kurumu ilk defa işin içine girmiş ve basını parlamentonun kontrolü altına almıştır.¹³⁰ 1695 yılından sonra haber yazarları ve kalem tartışmacıları özgürlüğe kavuşmuşlar fakat özgürlükleri pek sürmemiştir. İngiltere, Avrupa’da sansürü yasaklayan ilk ülke olmasına rağmen yöneticilere bağlı olarak, bazı dönemlerde basına kısıtlamalar getirmiştir. Basına olan kısıtlamaları 1915 - 1930 yılları arasında varolan abartılı kontrolle hissederiz. Basına sansür doğal olarak savaş zamanı daha fazla uygulanmaktadır. Basın üzerindeki baskıyı, bir konuda kanunlar yoluyla basının yazılarını, basının kamuoyunu yönlendirici bilgi vermesini, kamuoyunu bilinçlendirmesini, haberler hakkında detaylı bilgi vermesini kısıtlaması şeklinde açıklayabiliriz. Bu anlamda İngiltere’de varolan bir durum hakkında kamuoyu bilgilendirilirken bile dış işlerinin işine gelip gelmediğine bakılırdı. Gerek Lord Beaverbrook gerekse Lord Northcliffe düşmanlarla ilgili haber ve propagandalarda kamuoyunu nasıl yönlendirecekleri konusunda örgütlenme ile

¹²⁸ Zeynep Alemdar, **Oyunun Kuralı: Basında Özdenetim**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1990, s. 19

¹²⁹ Kırkpınar, **a.g.e.**, s. 21

¹³⁰ **A.g.e.**, s. 21

bir kurum haline gelmişlerdi.¹³¹ Beaverbrook ve Northcliffe savaş kazanılınca hükümetin başarı grafiği artmıştı ancak savaş zamanı ve barış zamanı ortamı farklıydı. Barış sürecine girilince iki ünlü gazeteci görevlerinden istifa ederek kendi meslekleri olan gazeteciliğe döndüler. Tasfiye edilen komitede çalışmalarından sonra Buchan propaganda görevini 1917 yılına kadar tek başına üstlendi. 1919'da haber departmanının yeniden kurulmasıyla "Politik İstihbarat Bölümü'nün" başına Lord olan William Tyrrell geldi. Kendisine tam sorumluluk verildi.¹³² Bu çalışmalar resmileştirilmiş Devlet Haber ve İstihbarat masasında resmen bilgi toplama işi yapmıştır. Gizli antlaşmalara, gizli demokrasiye karşı çıkan örgütlü "Demokratik Kontrol Birliği (UPC)" bulunuyordu.¹³³ ABD başkanı Wilson dünya ülkelerini açıklık politikasına davet ediyordu. Barış döneminde siyasi alanda Lloyd George ve Lord Northcliffe anlaşmazlığa düşmüş bu durum 1921 yılında The Times başmakalesine yansımıştı. Lloyd George'a karşı tutumundan dolayı Northcliffe'in gazetelerine ambargo konulmuştu. Kasım 1921'de ambargo kaldırıldı. Northcliffe, Rothemere, Beaverbrook ve Dalziel mülk sahibi gazetecilerdi ve dörtler diye anılıyorlardı. Varolan güçlerinden dolayı Türk-İngiliz basını etkisi altına alabilecek kişilerdi. Dörtler Dışişleri Bakanlığı ve dış politika ile ilgili haberleri arkadaşlarına sızdırdıkları için onlarda rakiplerine göre bir adım öne çıkıyorlardı.¹³⁴ Görüldüğü gibi güçlü kişiler ve hükümet basında yer alan haberleri şekillendirebiliyordu.

İngiltere'de ilk gazete Londralı Thomas Archer tarafından yayınlanmış, ancak Archer herhangi bir yetkisi olmadan gazete yayımlama işine girdiği için hapse mahkûm edilmiştir. İlk yaprak halinde olan gazete "Diurnal Occurrences" iki haftada bir çıkan "London Gazette" dir. 1665 yılında hükümetin resmi organı olmuştur. 1702 "Daily Courant" İngiltere'nin ilk günlük gazetesi olmuştur.¹³⁵ Yirmi yıl içinde yirmiye yakın gazete çıkmıştır. Basının merkezi Londra'da Fleet Street olmuştur. Basın tarihçesi 1530'lara dayanıyor bu tarihte kraliyet ailesinin baskı işlerine bakıyordu.¹³⁶ 1530'lardan eski tarihlere baktığımızda 1476 Caxton matbaayı İngiltere'ye getirdi.¹³⁷

¹³¹ Kırkpınar, **a.g.e.** , s. 29

¹³² **A.g.e.** , s. 30

¹³³ **A.g.e.** , s. 31

¹³⁴ **A.g.e.** , s. 33

¹³⁵ **A.g.e.** , s. 21

¹³⁶ **A.g.e.** , s. 22

¹³⁷ **A.g.e.** , s. 23

Basında aynı yıllarda hizmet veren bir başka kişi de Nathaniel Butter'dır. Bu dönemde çıkarılan Coranto'lar haftalık haber bültenleri olarak yayınlanmış fakat bu yayınlar hiç bir zaman devamlılık arz etmemiştir. Çünkü dış ülkelerle ilgili haberlerin alınması, yelkenli gemilerin gelişimine bağlı olarak devam etmiş, yurt haberleri ise sansür kısıtlamalarına maruz kalmıştır; bu nedenle bu tür gazetelerin içeriğini genellikle önemsiz konular oluşturmuştur. XVII. yüzyılda çeşitli haberleri içeren haber mektupları, bu yüzyılın başlarında içeriklerini zenginleştirerek '*Haber Bülteni*' haline gelmiş, belirli olmayan zamanlarda yayınlanmalarına rağmen gazete diye anılmaya başlamıştır. Haber bülteni haline gelen yeni gazete türüne 'Coronto' denilmektedir. (Hollanda dilinde bugün gazetenin adı Corantos'tan gelme Krant'tır.)¹³⁸ Zaman içerisinde bu haber bültenleri yerini periyodik olarak yayınlanmaya başlayan günlük gazetelere bırakmıştır. İngiltere'de gazeteciliğin babası olarak isimlendirilen Daniel Defoe günlük gazetelerin periyodik hale gelişinde önemli katkılarda bulunmuştur. İlk günlük gazete Daily Courant'tır ve 1702 yılında yayıma girmiştir ve otuz üç yıl basım hayatına devam etmiştir.¹³⁹ Yine İngiltere'de 1731 yılında basılmaya başlanan The Gentleman's Magazine ise kırk iki sayfa olarak basılan ilk büyük dergi olmuştur.¹⁴⁰ XVIII. yüzyılda İngiltere'de, demokratik kurumların gelişmesiyle beraber gazetecilik mesleği de güçlenmiş böylece muhalefet gazeteciliği ve muhalif basın kavramları ortaya çıkmıştır.¹⁴¹ Bu süreçte liberalizmin sürekli gelişiyor olması da basın üzerinde etkisini fazlasıyla göstermeye başlamıştır. Gelişen liberalizm ile beraber devlet yöneticilerinin basında baskısı artmış ve buna bağlı olarak cezai yaptırımların da artmış olması halkın tepkisini çekmiş ve basına karşı olan tutumlarını değiştirmek zorunda kalmışlardır. Conboy, 1785 yılında hükümetin The Times gazetesine para yardımında bulunduğunu belirtmektedir.¹⁴² 1803 yılına gelindiğinde para yardımı aracılığıyla The Times gazetesi büyümüş ve diğer tüm gazetelerden farklı olarak kendine ait bir haber toplama servisi oluşturmuştur.¹⁴³ Yılmaz'a göre, bir gazetenin kendine

¹³⁸ Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, 5. Basım, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s.s. 61-62.

¹³⁹ Kırkpınar, a.g.e. , s. 21

¹⁴⁰ Harold Herd, **March of Journalism: The Story of the British Press from 1622 to the Present Day, Rise of The Periodical**, London, George Allen & Unwin Publisher, s. 46.

¹⁴¹ Güneş N. Berberoğlu, '' *Basın İşletmeciliği* '', İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Tezler Dizisi: 4'', 1991, s.s. 23-24.

¹⁴² Conboy, a.g.e. ,s. 90

¹⁴³ Champman, a.g.e. , s. 24

ait bir haber servisi olması bir avantajdır; The Times gazetesi kendine ait haber servisi sayesinde orijinal ve güvenilir haberler verebilmiş ve büyük bir üne kavuşmuştur.¹⁴⁴

1832 yılına gelindiğinde liberalleşme eylemlerinin etkisini azaltmak amacıyla bir kanun tasarısı düzenlenmiş, bu tasarıya göre gazetelerden alınan pul ve damga vergisi ile diğer çeşitli vergilerden muaf tutulmaları için düzenlemelere gidilmiştir. 1844 yılında ilk kez elektrikli telgraf kullanıldı ve XIX. Yüzyıl ikinci yarısında telekomünikasyona yapılan harcamalar ile Hong Kong, Singapur, Hindistan, Afrika ile telefon ve telgraf bağlantıları kurulmuş ve İngiltere basını dünya çapında bir kuruluş olmuştur.¹⁴⁵ 1855 yılında gazete ve dergilerden alınan tüm vergiler kaldırılmıştır. Vergilerin kaldırılmasındaki amaç, gazetelerin ucuz tutularak daha fazla sayıda kişiye ulaşabilmesini sağlamaktır. Bu nedenle bu amaç doğrultusunda gazetelerin mali bakımdan güçlü olmalarını sağlamak için ilk adımlar atılmaya başlanmıştır.¹⁴⁶ Bu doğrultuda 1800'lü yıllarda İngiltere'de basının nasıl şekillendiğine baktığımızda birçok yeni gazetenin kurulduğunu ve artan gazete çeşitliliği nedeniyle çok sesliliğin hâkim olduğunu görmekteyiz. XIX. yüzyıl sonu, XX. yüzyıl başlarında ise daha küçük gazeteler kendilerinden daha güçlü olan diğer gazete şirketleri ile birleşmiştir. İngiliz basının altın çağı XX. Yüzyıl başına denk gelir. Öncüleri Harmsworth kardeşlerdir.¹⁴⁷ XXI. yüzyıla gelindiğinde basındaki çok seslilik yerini birkaç büyük şirkete bırakmıştır.

Tezin konusu gereği İngiltere'de basının yapısına da değinelim. Gazetelerin ya da dergilerin sahibi, editörü, başyazarı, oluşturduğu politikalar, patronların siyasi tercihleri haberlerin veriliş biçimlerini de etkiliyor. Bu kişilerin siyasi görüşleri fikir yazılarının içeriğini de değiştirebiliyordu. Burada basının kamuoyunu veya hükümeti etkileyip etkilemediğini veya yönlendirip yönlendiremediğini genel durumda anlayabiliriz. I. Dünya Savaşı'ndan büyük kayıplarla çıkan İngilizleri Türklere veya Türkiye'ye bakış açıları tamamen olumsuz olmuştur. Bunu haberlerinde İngilizcede hindi anlamına gelen Turkey kelimesini çok kullanmalarından da anlayabiliriz. Bu benzerlikten hareketle çeşitli karikatürler çizmişler, alaycı tavırlar takınmışlardır. İngiltere XX. Yüzyılda dünyada en fazla

¹⁴⁴ Mustafa Yılmaz, **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2002, s. 4

¹⁴⁵ Kırkpınar, a.g.e. , s. 26

¹⁴⁶ Herd, **a.g.e.** , s. 147

¹⁴⁷ Kırkpınar, a.g.e. s. 28

yayın yapılan ülkelerden biridir belki de birincisidir.¹⁴⁸ Her türlü görüşten insanların her basında en az bir temsilcisi bulunuyordu. Basının yayımı bir ayın hemen hemen tamamını doldurmuştur. Yani günlük gazeteler, akşam gazeteleri, ulusal basın, haftalık, on beş günlük ve aylık gazete ve dergiler şeklinde yayın yapmışlardır. Gazeteler genelde muhafazakâr, liberal, sosyalist olarak yayın yapıyorlardı. Ulusal gazetelerin sayısı on yedi kadardı. On üç adette akşam gazetesi yayınlanıyordu. Haftalık çıkan politik ya da magazin içerikli yayın yapan beş adet gazetedir. İngiliz Basınının kralı Lord Northcliffe'dir. Sekiz adet gazete veya dergiye sahiptir ve muhafazakâr görüşlüdür. Savaş sırasında Lloyd George ile çalışmıştır. Asıl yakın olduğu kurum ve kuruluşlar ve kişiler yüksek rütbeli subaylar ve ordu mensuplarıdır. Bir başka güçlü basın patronu da Lord Beaverbrook'tur. Beş yayın kuruluşuna sahiptir ve hükümetle iş birliği içinde olmuştur. Bu iki yayın grubu I. Dünya Savaşı sırasında düşman ülkelere karşı propaganda yaparak hükümet tarafını açıkça destekliyorlardı.¹⁴⁹

2.2. Dönemin Gazeteleri

Daha önce de bahsettiğimiz gibi basın muhafazakâr, liberal ve sosyalist şeklinde ayrılıyordu. Tarama fırsatı bulduğumuz gazeteler muhafazakâr ve liberal gruptadır. Bu iki grubun Türkiye'ye olan bakış açıları farklıydı. Liberaller, Mustafa Kemal'e karşıydı bunu genellikle anti-Türk çizgisini hep canlı tutmalarından ve kampanyaları o doğrultuda yapmalarından anlıyoruz.¹⁵⁰ Liberallerin başında Lloyd George vardı. Lloyd George hem patinin başkanı hem de ülkenin başbakanıydı. Türk düşmanıydı.¹⁵¹ Muhafazakâr Parti, geleneksel olarak Türk dostudur. Türklerle dostluk antlaşması yapmak hem İngilizlerin hem de Yunanistan'ın çıkarları gereğidir.¹⁵²

Yukarıda bahsettiğimiz şirketler ve tezde alıntılarda yer verilen bazı gazeteler şu şekildedir.

¹⁴⁸ Kırkpınar, a.g.e. , s. 8

¹⁴⁹ A.g.e. , s. 9

¹⁵⁰ A.g.e. , s. 43

¹⁵¹ A.g.e. , s. 46

¹⁵² A.g.e. , s. 47

2.2.1.The Daily Mail

Gazete 1896 yılında kurulmuş olup daha çok orta sınıfa hitap etmektedir. Gazetenin okur sayısı 1930 yıllarında bir milyonun üzerindedir. Gazete sağ eğilimli siyasi görüşü benimsemektedir. Gazetenin sahibi Lord Rothermere idi.¹⁵³ Gazete o dönem için en çok kâr getiren basınlardan biriydi. 1922 yılından 1926' ya kadar gazete "Türkiye ile Barış" tezini savunmuştur. Gazetenin muhabiri olan G. Wide Price¹⁵⁴ 1922 – 1923 yıllarında Türkiye'ye özel olarak gönderilmiş diğer muhabirlerden farklı olarak gelişmelere tarafsız yaklaşmış¹⁵⁵ ve Atatürk'ün yönetiminden ve yaptığı reformlardan çok etkilenmiştir.

2.2.2.The Daily Express

Gazete 1909 yılında kurulmuş ve sahibi değişmiş 1913 yılından sonra Lord Beaverbrook gazetenin sahibi olmuştur.¹⁵⁶ Gazete özellikle Musul Sorunu'nun çözümünden sonra Türk dünyasıyla ilgilenmemiş yazılarını daha çok İngiliz İmparatorluğu ile ilgili yazmıştır. Gazete fikir olarak bağımsız muhafazakârlığı savunmuştur. 1920'lerde beş yüz bin olan tiraj 1929 yıllarında bir buçuk milyarı bulmuştur.¹⁵⁷ Gazetenin her sınıftan okuyucusu olmuş belli bir grupta sınırlı kalmamıştır.¹⁵⁸

2.2.3.The Yorkshire Post

Muhafazakâr gruba hitap eden gazete Griffith Wright tarafından haftalık gazete olarak Leedes Intelligencer adıyla 1754 yılında Leeds'te yayımlanmaya başladı. Johnston Press'in en ünlü gazetelerinden biri olduğu ve İngiltere'nin ilk yerel gazetelerinden biri olduğu düşünülüyordu. İsmine rağmen, Yorkshire Post ve Leeds Intelligencer İngiltere'den ve dünyadan haberler veriyordu fakat Yorkshire haberlerine odaklanıyordu. Yorkshire Evening Post gazetesine eşlik ediyordu. Önceki yıl Yorkshire Conservative Newspaper Limited Şirketi tarafından satın alınmasından sonra 1866 yılında Yorkshire Post adı altında günlük gazete

¹⁵³ Lawrence Goldman, **Oxford Dictionary of National biography**, Oxford University Press, United Kingdom, 2005-2008, s. 581

¹⁵⁴ J.F. Riddick, **Who was who**, cilt VI., Oxford University Press, London, Blumsbury Yearbooks, A & C Black Publishers Ltd; 2nd Revised edition edition (22 November 1979), 1961-1970, s.916

¹⁵⁵ George Ward Price, **Extra Special Correspondent, Harrap Publisher**, London, 1957, s.147

¹⁵⁶ A.J.P Taylor, **A Biography**, Beaverbrook, Hardcover, London, 1972, s.135

¹⁵⁷ Viscount Camrose, **British Newspapers and their Controllers**, London, 1947, s.37-41

¹⁵⁸ A.J.P Taylor, **The Oxford History of England**, English History 1914-1945, Oxford, At The Clarendon Press, s.310

olarak yayımlanmaya başladı. Bunun üzerine liberal Leeds Mercury'nin daha da güçleneceği kaygısı oluştu. 1939'da gazetenin savaş sonrasındaki kaygıları arasında 1923 yılında Yorkshire Conservative Newspaper Limited Şirketi tarafından satın alınmasını takiben Leeds Mercury'e eşlik etti. Gazetenin basımı Leeds'te devam etmektedir.¹⁵⁹

2.2.4. Aberdeen Press and Journal

Aberdeen Journal 1747'de Aberdeen's Journal olarak kuruldu, adı 1748 'de değişti. XIX. yüzyıl boyunca kontrol asıl sahibinin başarılı nesli Chalmers ailesinin elindeydi. The Journal 1876'ya kadar sadece haftada bir çıkıyordu, böyle olmasının bir nedeni ; 'krallığın bu bölümünde oturan yerli halkın herkesçe bilinen tutumluluğu, hasisliği' herhangi bir gazetenin hatırı sayılır miktarda sirkülasyon olmasını sağlamak nedeniyle haftada bir kereden daha sık çıkmasını engelliyordu. Gazete XIX. yüzyıl boyunca sürekli olarak muhafazakâr yanlısıydı, 1830'lara kadar politik olaylara önem vermemesine rağmen tutuculuğu aşikârı örneğin tahıl ticareti kanununu savundu. Dini olaylarda istikrarlı bir şekilde Scotland Kilisesi'ni savunuyordu. Teknik ve gazetecilere özgü yenilikler gazetenin başarısına katkı sağladı. 1830'da ilk İskoç gazetesi buhar gücüyle basıldı ve 1896 'da linotip elde dizgi işlemi ile yer değiştirdi. 1840'larda işe alınan uzman yazar William Forsyth'nin editörlüğü boyunca gazetenin yazımsal içeriği değişti. Gazete çeşitli isimler altında yayımlanmıştır. Gazetenin adı 1901-1922 yılları arasında Aberdeen Daily Journal, 1922-1939 yılları arasında Aberdeen Press and Journal, 1939-1995 yıllarında ise Press and Journal olmuştur. Gazete şuanda İskoçya, Aberdeen'de basılmaktadır.¹⁶⁰

2.2.5. The Scotsman

Scotsman 1817'de avukat William Ritchie tarafından haftalık liberal gazete olarak büyük sayfaya basılarak açılışını yapmıştır ve gümrük yetkilisi Charles Maclaren'i, rakip gazetelerin Edinburgh'daki kuruluşunun "kırılğan kölelik" e verdiği cevapta "tarafsızlık,

¹⁵⁹ <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/yorkshire-post-and-leeds-intelligencer>

¹⁶⁰ <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/aberdeen-press-and-journal>

istikrar ve bağımsızlık" taahhüdünde bulundu. Scotsman günümüzde Johnston Press tarafından Edinburgh'de yayımlanan kompakt bir gazetedir.¹⁶¹

2.2.6. The Citizen

Citizen 1876'da önce iş adamı olan daha sonra Gloucester'in belediye başkanı olan Samuel Bland tarafından Gloucester'in ilk günlük gazetesi olarak kuruldu. Yaklaşık bir milyona yakın tiraja ulaşmış ve sirkülasyon giderek artmıştır. Gloucester üç haftalık olarak hizmet verirken 3 b'de ücretlendirilirdi ancak Bland günlük dört sayfasını yarım penny olarak gösterdi.

1 Ocak 1879'da Blend haftalık Gloucester Journal'ın sahibi olan Thomas Chance ile tanıştı ve işletmelerini birleştirme kararı verdiler. Bir ay içinde Charles Piece adındaki kötü ünlenmiş katil Gloucester'de asıldı ve St. John's Lane'de buharla çalışan baskıları bütün gün boyunca tutan bir hikâye oldu ve Citizen ilk kez 10,000 kopya sattı. 1902'de o zaman Gloucester Belediye Başkanı olan Bland, Muhafazakâr basının "pro-Boer" olma suçlamasıyla hakaret davası açtı. Bland, Gloucester Derneğini Güney Afrika'dan döndükten sonra Gloucestershire Gönüllüleri'nden şereflendirmeye teşvik etmişti, ancak savaşın haklı olup olmadığı ve nasıl yürütülmekte olduğuna dair görüş ayrılıkları olduğuna dair inancını dile getirdi.

Şirket, Bland'ın ölümünden on yedi yıl sonra 1920'de Chance and Bland Ltd. ismiyle özel bir limited şirketi oldu. 1924'te gazete sansasyonel gazete oldu ve sayfa sayısı altıdan on ikiye çıktı. 1928'de Chance and Bland Ltd. Northcliffe Newspapers'ın tamamlayıcısı olan Gloucestershire Newspaper Co. (gazete şirketi) tarafından satın alındı. Günümüze kadar grubun mülkiyetinde kalmıştır.¹⁶²

2.2.7. Western Gazette

Western Gazette, 1863 yılında Yeovil'de Charles Clinker tarafından yayınlanan haftalık bir gazetedir. Clinker aslen Hampshire'dandı ama Bridport, Dorset'de bir gazeteci olarak çalışıyordu. Dağıtımına büyük ölçüde yardımcı olan bölgedeki yeni demiryolu ağını

¹⁶¹ <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/the-scotsman>

¹⁶² <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/gloucester-citizen>

kullanmak için Yeovil'de gazetesini hazırlamayı seçti. Gazete bu nedenle Somerset, Dorset, Wiltshire Hampshire ve Berkshire'ın geniş bir alanında dolaşıma girdi. Gazetenin başarısı Clinker'ı Western Flying Post & Mercury (Western Flying Post) (1744) ve Sherborne Mercury'yi (1737) satın almaya ve Western Gazette'ye dâhil etmeye teşvik etti. 1886'da Clinker, gazeteyi yerel Liberal menfaatlere satmaya çalıştı ve satın almayı reddettikleri zaman, kâğıdı çalıştırmak için limited şirket (Western Gazette Company Ltd.) kuran Muhafazakârlara sattı. 1880'lerde haftada 30.000 dolaşım gerçekleşti. Bu gazete Local World Limited / Trinity Mirror tarafından İngiltere'de Yeovil, Somerset'te yayınlanıyor.¹⁶³

2.2.8. Western Daily Press

Western Daily Press, Bristol'un 1858'de 4 sayfa içeren bir kuruşluk bir dergi olarak kurulan ilk gazetesiydi. İskoç gazeteci Peter Stewart MacIiver ve Tyneside gazeteci Walter Reid tarafından kuruldu. 1880-85 yıllarında Plymouth'a milletvekili ve İl gazetesi Topluluğu Başkanı olan MacIiver güçlü bir congregationalist (cematleri bağımsız sayan kilise yanlısı) idi. Ayrıca Bristol Gözlemcisi (1859) ve Bristol Akşam Haberleri (1877) nin de sahibi oldu. Western Daily Press'in editörünün rolünü yerine getirdi. Birinci sayısında, okuyucuların gazeteden neler bekleyebileceklerini belirtti. Basın özgürlüğünün en önemli olduğuna inandı: "Kamu işçileri kamu malıdır ve kamuoyuna yapılan inceleme engellendiğinde veya mani olduğu takdirde, basın toplum için bir hayırsever olarak varolmayı bırakacaktı" ancak "kişiye özel kötülük nefret uyandırır". O, "topluluğun en düşük veya en üstünde hiçbir yanlış yapmamak veya haksızlıklara tolerans göstermemek bizim görevimiz" dedi ve gazetenin "mahkûmiyet üzerine hareket edeceğini ve bu nedenle de kanaatimizi yöneteceğini" söyledi. Bristol merkezli olmasına rağmen, basın, Gloucestershire'da ve hatta Güney Galler'e uzanan komşu Somerset ve Wiltshire ülkelerinde yayılmaya başladı. 1960'da Bristol United Press, Western Daily Press'i Walter Reid & Company'den satın aldı ve 1999'da Bristol United Press, Northcliffe Media tarafından devralındı. Bu gazete Local World Limited / Trinity Mirror tarafından Bristol, İngiltere'de yayınlandı.¹⁶⁴

¹⁶³ <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/western-gazette>

¹⁶⁴ <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/western-daily-press>

2.2.9. Northern Whig

Northern Whig, ilk kez 1832'de John Arnott tarafından kurulduğunda Belfast'da yayınlandı. 1849 yılına kadar haftada iki kez, Pazartesi ve Perşembe yayınlandı daha sonra haftanın üç günü, Salı, Perşembe ve Cumartesi günleri arasında yayınlandı. Hızlı bir şekilde Belfast'ın önde gelen gazetelerinden biri oldu. Liberal sendika üyesi bir gazete olarak biliniyordu. 1858'de The Northern Whig günlük gazeteler haline geldi. Şirket 1919 yılında Northern Whig ve Belfast Post olarak adını değiştirdi. Üç yıl sonra, Northern Whig, 1963'te gazete kapanana kadar Bridge Street'te yeni binaya taşındı.

15 Nisan 1941'de Bridge Street'in büyük bir kısmı Alman hava kuvvetleri tarafından yok edilirken, bina Belfast'a hava saldırısı sırasında zarar gördü. 17 Nisan 1941 Perşembe günü, gazete, 'Dün sabah Kuzey İrlanda'da gerçekleşen Alman hava saldırısı sonucunda, muhtemelen 200 kişilik ağır bir ölüm cezası bekleniyor'. Belfast'taki yerleşim bölgeleri ana hedeflerdi ve kentin askeri hedeflerden çok uzak olan bölümleri yıkıldı. Bugün, Belfast gazetelerinin eski binaları, şık bir bar ve restoranın bulunduğu yerdir. Gazete, Kuzey İrlanda'daki bilinmeyen bir yayıncı tarafından Belfast, Antrim' de yayınlanıyor.¹⁶⁵

2.2.10. Cornishman

Cornishman, bir Barnstaple muhabiri Albert Wildman tarafından kuruldu ve 18 Temmuz 1878 Perşembe günü 'One & All' adlı bir haftalık gazete olarak başlatıldı. 1902'de gazeteyi devralan Herbert Thomas'ın editörlüğü altında, Camborne merkezli Cornish Post ile ve daha sonra Cornishman'ın eski rakibi Cornish Telegraph ile birleşti.

Resimler ilk kez 1890'lı yılların sonlarında reklamlarda yer aldı ancak Mayıs 1904'te Penzance'a geldiğinde Buffalo Bill'in Vahşi Batı Şovu'nun ilk haber fotoğrafı çekildi. Gösterinin fotoğrafçısı Bay Small, bir grup Sioux Hint şefini arazilerine davet etti ve kaza yapmış bir arabanın yanında başlarına başlıklar giyerek uçurumun kenarında dizilmiş şekilde onların fotoğrafını çekti. Nisan 1918'de Herbert Thomas geleneği bozdu ve ilk baskısını Perşembe'den Çarşamba'ya taşıdı. Bu Mayıs 1926'ya kadar sürdü. Gazete daha önceki Cumartesi sayısını da çoktan durdurmuştu. Cornishman'ın en büyük haber darbesi, 1920'de

¹⁶⁵ <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/northern-whig>

Çar'ın ve ailesinin Ekaterinburg'da öldürülmesiyle ilgili haberi bozmak amacıyla İngiltere'deki ilk gazetesi yayına girdiğinde geldi. Bu mümkündü, çünkü Cornish mühendis Arthur Thomas, Bolşevikler bölgeden çekildikten sonra cinayetlerin gerçekleştiği evi ziyaret etmeyi başardı ve hikâyesini Herbert Thomas'a anlatmak için Cornwall'a döndü. Temmuz 1944'ten başlayarak, gazete Çarşamba günleri yayımlanmadı ve sadece o zamandan beri kalmış olan Perşembe yayınına dönüştü. Aynı yıl Cornishman, zaten Cornish Guardian ve West Briton'a ait olan Western Morning News şirketi tarafından satın alındı. Savaş sonrasındaki acil kısıtlamalar kaldırıldığında, gazete Camborne / Redruth, Helston, Isles of Scilly, St Ives, West Penwith ve Penzance için daha fazla sayfa ve baskı yayınladı ve fiyat bir 3d olarak belirlendi. Aralık 1948'de Herbert Thomas yaklaşık 50 yıl sonra editör olarak emekli oldu. Ocak 1971'de, ilk sayfada, emlakçıları geleneksel olarak reklamlara taşıyan ilk resim ve haber hikâyeleri ortaya çıktı. 1978'de yayımlanan yüzüncü yıl için, yerel haberlere dair 100 yıllık raporları yansıtan hikâyeler ve resimlerle birlikte ilk sayının çoğaltılması için özel bir baskı yapıldı. Aralık 1983'ün ilk haftasında, Possance'daki Cossar basını, bilgisayar teknolojisi devralınca gazetenin son baskısını, Truro'da kâğıda basılmasını sağlayarak yazdığını görülmüştü. 9 Ekim 1992'de bir okuyucu anketinde daha küçük bir kâğıt tercih ettiğini söyleyen Cornishman tabloide (küçük gazete) geçti. Renk 1995 yılındaki sayfalarda ilk olarak ortaya çıkmış ve basım yerinde geçtiğimiz bir olaydan sonra gazete Mart 2010'da tam renkli hale gelmiştir. Bu gazete Local World Limited / Trinity Mirror tarafından Cornwall, İngiltere'deki Penzance'da yayımlanıyor.¹⁶⁶

2.2.11. Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette

Sunderland Echo, Sunderland'da Samuel Storey ve diğer altı fikir sahibi siyasetçi ve işadamı tarafından 1873'te bir akşam gazetesi olarak kuruldu. Her biri projeye £ 500 vaadinde bulundu. Storey, 1881'den 1895 yılına kadar Sunderland için Liberal milletvekili olarak görev yapan radikal bir politikacıydı. Aynı zamanda yerel siyasette tanınmış bir figür ve Sunderland Belediye Başkanı seçildi. Echo'yu görüşlerini yaymak ve radikal Liberalizmin nedenini yaymak için bir araç olarak gördü. Bir yarım penny'ye fiyatlandırılan 4 sayfalık yayın, yerel, ulusal ve yabancı haberlerden oluşan bir terkip içeriyordu. Nakliye, ithalat ve ihracat

¹⁶⁶ <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/cornishman>

haberlerine büyük yer ayrıldı ve ilk sayfaya reklamlar verildi. Ocak 1878'e gelindiğinde, Echo, muhtemelen Sunderland'da haftada 50.000 ila 60.000 kopya garantili satış iddialarıyla müstakbel reklamcılara cazip hale getiriyordu. 1880'de Storey baş sahibi oldu. İskoç-Amerikan çelik ustası Andrew Carnegie ile siyasi amaçlarını ilerletmek amacıyla gazete satın alarak bir sendika kurdu. 1884 yılının sonuna gelindiğinde, Syndicate çok sayıda günlük ve haftalık gazeteye sahipti ve Storey, 1885'de ayrıldığında Sunderland Echo, Portsmouth Evening News ve Northern Daily Mail'in denetimine ilgi göstermeye devam etti. Portsmouth ve Sunderland Newspapers Ltd. adı altında birleşinceye kadar gazeteler, Storey ailesinin ayrı şirketleri olarak 1934 yılına kadar işletildi. Bu gazete Johnston Press plc tarafından Sunderland, Tyne ve Wear, İngiltere'de yayınlanmaktadır.¹⁶⁷

2.2.12. Taunton Courier and Western Advertiser

Taunton Courier, 1808'de John William Marriott tarafından kuruldu. Marriott, Londra Radikal James Henry Leigh Hunt'ın bir arkadaşıydı ve kardeşi John ile birlikte 1808'de çok popüler olan Examiner'ı kurdu. Araştırmacılar, Prens Regent'i iftira cezası için 1813'de başsavcılık cezası, para cezaları ve hapis cezası için çeşitli kovuşturmalara düzenli olarak kanun hükmü çıkardılar. Marriott, Taunton Courier'i herhangi bir partiye siyasal bir bağlılık göstermeyen fakat Batı Ülkesindeki güçlü liberal geleneği çağrıştıran bağımsız, liberal bir kâğıt olarak Examiner'in tarzında şekillendirdi ve bu alanda yaygın bir şekilde sirküle oldu. 1936'da Taunton Courier, Somerset County Herald ve Taunton Courier olmak için Somerset County Herald'a dâhil edildi. 1964'te ismen lağvedildi. Bu gazete Local World Limited / Trinity Mirror tarafından İngiltere'de Taunton, Somerset'te yayımlanıyor.¹⁶⁸

2.2.13. Dundee Courier

20 Eylül 1816'dan itibaren Dundee Courier haftalık olarak düzenlendi. Makalenin erken basımı Thomas Colville tarafından 1816 ve 1823 yılları arasında yapıldı. 1846'da her Salı sorunu 4 1/2 d oldu. Mülk sahibi David Hill idi. 1855'e kadar yayın her Çarşamba çıktı. 27 Haziran 1855 tarihli 2024 sayılı gazetenin ön sayfasının tümü küçük reklamlara ayrıldı. Yerel ve ilçe haberi üç sayfa basıldı. Electric Telegraph, Kırım savaşını anlattı. Dördüncü

¹⁶⁷ <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/sunderland-daily-echo-and-shipping-gazette>

¹⁶⁸ <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/taunton-courier-and-western-advertiser>

sayfada, Sivastopol Kuşatması hakkında kapsamlı bir rapor verildi ve onu Dundee cari fiyatlarla, ortalama mısır fiyatları, tahıl piyasaları ve Liverpool yünü pazarı izliyordu. Büyükbaş hayvan piyasası için raporda "... Sığır tedariki 960'dı, bu son pazardan 36 sayı daha azdı". Konu ve Hill ve Alexander sahipleri için Charles Alexander tarafından basılan sayıda yayınlandı. Mayıs 1862'ye kadar, yayın 1 d fiyatına bir günlük olarak gerçekleştirildi. Dördüncü sayı, 2749 numaralı 3 Haziran 1862 tarihli gazete, "Zırhla geri püskürtmek, Gambotlar (silahlı küçük tekne), Başkan Lincoln'in Bildirgesi, Başkan Davis Virginia'nın istifa etmemesi" ve Mc. Cellan'ın pozisyonu üzerine makaleler bulunan Amerikan İç Savaşı'yla ilgili kapsamlı raporlar yayınladı. Başlangıçta Muhafazakâr olarak basılan gazete yüzyılın sonlarına doğru daha çok bağımsızlaşmıştı. 1870'lerin sonlarına doğru yayın günlük çıkmaya başladı ve fiyat başına bir 1/2 d fiyat düşmüştü. Tüm konularda ön sayfalarda küçük reklamlar hâkimdi. 1882'deki tirajın 14.000 olduğu tahmin edilmektedir. Mart 1895 haftasında, günlük sayı 1/2 d şeklinde, her sayı altı sayfalık olmak üzere, sayfa başına yedi sütun ve cumartesi baskısı için sayfa başına sekiz sütun olacak şekilde fiyatlandırıldı. 13014 sayılı, 18 Mart 1895 tarihli gazetenin ikinci sayfasındaki makaleler, Dundee Postanesi Genel Sekreteri olan emektar posta memuru Sn. Peter Proudfoot'un emekli edilmesiyle büyük Parish Kilisesinin [Largo'da] yeniden açılması üzerine Parish Konseyi seçimleri üzerine basılmıştır. Beş sayfalık Futbol Notları ve Dundee Courier personeli ile Monifieth Enstitüsü personeli arasındaki maçlar hakkında bir rapor yayınlandı ve basın mensupları yirmi oyunla on dört sayıya kadar zafere ulaştı. Mülk sahipleri W. & D.C Thomson olarak verilir. Yayın, Dundee Advertiser'ın günlük baskısıyla birleştiği 1926 yılına kadar devam etti. Bu gazete D.C.Thomson & Co. Ltd tarafından Dundee, Angus, İskoçya'da yayınlanıyor.¹⁶⁹

2.2.14. Derby Daily Telegraph

Derby Daily Telegraph, 1879'da Derby ve Chesterfield Muhabirlerini 1823'te kuran John Beard Pike'ın dul eşi Eliza M. Pike tarafından Derby'de kuruldu. Derby'de üretilen ilk günlük gazete dört sayfalıktı ve yarım penny idi. Kısa ömürlü Derby Daily Gazetesinden önce sadece 20 dakikada sokaklara ulaşıyordu. Bayan Pike, 1905'te ölümüne kadar gazeteyi yönetti. İlk editör, daha önce Derby 'ye taşınmadan önce Sheffield' da muhabir olarak çalışan

¹⁶⁹ <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/dundee-courier>

Bath'tan Walter James Piper'dı. 1918'de ölümüne kadar görevde kaldı. Oğullarının üçü de gazete muhabirliği yaptı, küçük Walter da babasının izinden giderek Derby Telegraph' ın editörlüğünü yaptı. Bu gazete Local World Limited / Trinity Mirror tarafından Derby, Derbyshire, İngiltere'de yayınlanıyor.¹⁷⁰

2.2.15. Tamworth Herald

Tamworth Herald, 1868'de Yorkshire doğumlu; gazete bayisi, kitap satıcısı ve kırtasiyeci Daniel Addison tarafından haftalık olarak büyük sayfaya basılmış gazete olarak kuruldu. Orijinal ofisler Silver Street, Tamworth'deydi ve gazete bu şirket binasında 1965 yılına kadar çalıştırıldı. 1877'de Addison gazetecilikten emekliye ayrıldı ve Tamworth' teki etkili bir kamu grubu gazetenin sahipliğini aldı ve Tamworth Herald Company Limited'i kurdu. Ayrıca zemin kat dükkânında işletilen Addison' un kitap satılan, kırtasiye ve gazete bayii olan yerini satın aldılar. Ayrshire doğumlu William Morton' un uzun menzilli editörü, müdürü ve sekreteri tarafından üç kez Belediye Başkanı olan, hayatında parlayan övgüde kara bir sınıra yol açan 1911'de ölen William Tempest, onun 12 Ağustos'ta Tamworth Herald 'da çalışmasına yol açtı. Morton, Tempest' in "gazeteye olan bitmez ilgisi ve gazeteyi bölgenin kıymetli gazetesi yapmaktaki çabalarına" atıfta bulundu. Bu gazete Local World Limited / Trinity Mirror tarafından Tamworth, Staffordshire, İngiltere'de yayımlanıyor.¹⁷¹

2.2.16. Sheffield Independent

Aralık 1819'da Henry Andrew Bacon tarafından kurulan Sheffield Independent, sonraları daha fazla sermayeye ve iki yeni ortağa ihtiyaç duydu. Asline Ward ve Michael Ellison, Aralık 1820'de gazeteye katıldı. Robert Lider (1779-1861) 1829'da gazeteyi satın aldı. 1819'da kurulan gazetenin; liberal politik ve ticari ilkelerini sürdürdü. Kendisinin mülkiyetinde oğlu, 1833'ten 1875'e kadar editör ve şef yazar olan uzman, kısa hikâye yazarı ve yerel etkinliklerin muhabiri Robert Leader (1809-85), o yıllarda gazetenin itibarını genişletmek için çok şey yaptı. Ocak 1860'da iki oğlu John Daniel (doğum 1835) ve Robert Eadon (doğum 1839) babalarıyla ortaklık kurdu. John Daniel'in oğlu Robert (doğum 1860) Ocak 1887'de şirkete katıldı. 1836'da Liberal Hükümeti tarafından 4 dolar ile 1 dolar arasında

¹⁷⁰ <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/derby-daily-telegraph>

¹⁷¹ <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/tamworth-herald>

damga vergisindeki azalma, Yorkshire gazetelerinin dokuz ortağının toplantı yapmasına yol açtı ve gazetelerin fiyatı 7 dolardan 4. 1/2 dolara düşürmeye karar verildi. 17 Eylül 1836'da, Sheffield Independent ilk olarak bu fiyata basıldı. 1855'te kuruş damgası görevinin kaldırılmasından sonra, kâğıt fiyatı 5 dolardan 3. 1/2 dolara düşürüldü; 1 Ekim 1861'den itibaren günlük 1 dolardı. Basım sayıları buna göre yükseldi: 1838 yılına kadar, haftalık ortalama gazete satışı 1.272; 1842'de basım sayısı 2.596; Mart 1857'de rakam 12.525; 1882'de 35.000 kişi oldu. Leader ailesi tarafından kurulan yeni makine, basımı ve dağıtım alanını genişletti. 1858 yılına gelindiğinde, her biri saatte 2.000 kopya üretebilen iki adet Cowper makinesi vardı; bu hız, elle katlanmalarının yerini almak üzere bir kâğıt katlama makinesinin kurulmasını gerektiriyordu. 1881 yılına gelindiğinde, şirket, saatte toplam 52.000 kopya üretebilen üç Victory baskı makinesi kurdu. Stereotyping, 1870'lerin başında tanıtıldı ve yazı tiplerinin yenilenmesinin çok zaman almasından ve masraftan tasarruf sağlandı. İstikrarlı bir şekilde genişleme yılları ile beraber, şirket 1819-92 döneminde üretiminin 21 Fargate'e taşınması için Sheffield'de altı tesis oluşturdu. 1892'de kurulan yeni ofisler bize yeni üretim ve editöryel imkânları bir araya getiriyor ve kitlesel dolaşımın ne kadar hızlı bir şekilde ilerleyeceğini gösteriyordu. Sheffield Independent, 1938'de Sheffield Telegraph ile birleşti. Bu gazete Johnston Press plc Sheffield, Güney Yorkshire, İngiltere'de yayınlanıyor.¹⁷²

2.2.17. Reuter Haber Ajansı

John Delone The Times'ta göreve geldiğinde gazetenin tirajı üç katı kadar artmıştı. İngiliz Hükümeti Reuter Ajansı'nın kurulmasına kadar The Times gazetelerinin muhabirlerinin bilgilerine ve yazılarına başvuruyordu. 1849'da da Delius de Reuter tarafından çok temel işlevi olan yüksek derecede önemli bir kurum oluşturuldu. Bunun için kendisine Baron unvanı verildi. 1871 yılında ekonomik olarak desteklenen bu kurum dünyanın ünlü Reuter Haber ajansıdır.¹⁷³ Ajans su altı kablosu ile Fransa İngiltere hattını kurmuştur.¹⁷⁴

¹⁷² <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/sheffield-independent>

¹⁷³ Kırkpınar, a.g.e. , s.27

¹⁷⁴ A.g.e. , s. 27

2.2.18. The Times

The Times Londra’da yayınlanan İngiltere’nin en eski ve en etkili günlük gazetelerden biri. İngiltere'nin üç büyük gazetelerinde The Guardian ve The Daily Telegraph ile birlikte düşünülür ve uzun zamandır dünyanın en büyük gazetelerinden biri olarak kabul edilmiştir. John Walter 1 Ocak 1785 yılında gazeteyi kurdu. Daily Universal Register, gazetesini ismi ile 1 / 2 penny ile büyük sayfaya basılmış gazete olarak başladı. Asıl işlevi Walter ilgi duyduğu tipografi sistemi duyurmaktı. 1 Ocak 1788'de The Times adını aldı, bazı skandalları, ticari haberleri ve duyuruları yayınladı. Kurucunun oğlu, John Walter II, 1803 yılında gazeteyi devraldı. 4 sayfadan 12 büyük sayfaya kadar genişletti ve 1848'de, oğlu John Walter III' e geçen gazetenin kontrolü, 1848'de şimdiki temellerini attı. İlk büyük liberal editörü, Thomas Barnes (1817 den 1841 kadar editör), Times “Şimşek Tanrısı” olarak tanımlanarak popülerliğini geliştirdi. İngilizler üzerine yaygın olarak saygı etkisi göstermiştir. 1800'lerin ortalarında güçlü bağımsız gazete olarak onun baskı sayısı 5,000 ‘i aşmıştı. 1815’ten 1850’ye kadar tirajı 40.000 ‘i aşmıştır. The Times raporlama ve yazma standartlarına özenli şekilde başladı ve dikkati titizlikle sürdürdü. Editör görüşü bağımsız, açık ve güçlü olmasına rağmen, gelenek tarafından yönetilmeye başlandı. Aynı zamanda İngiliz kuruluşunun özü olarak görüldü, ancak defalarca yenilikçi değişiklikler getirdi.¹⁷⁵ John T. Delane 1841'de editör oldu ve 36 yıllık görev süresi boyunca onun mükemmel gazetecilik etkisi gazetenin her baskısında hissedildi. Delane, göreve geldiğinde henüz yirmi üç yaşında olmasına rağmen yazdığı yazı ile üne kavuştu.¹⁷⁶ Times’ın ulusal kapsamını genişletme döneminde, dünyanın ilk savaş muhabirini işe aldı. William Howard Russell, Kırım Savaşı'nı (1853–56) kapsayan dönemde çalıştı.¹⁷⁷ Times Kırım Savaşı ile ilgili yazıları yazarken hükümeti sürekli uyarıyordu, bunun sonucunda hükümette bakanlar arası anlaşmazlıklar oluştu. Savaş Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı arasındaki gerginlik sonucunda kriz yaşanmış ve hükümet görevden çekilmiştir.¹⁷⁸ İngiliz hükümeti ilk kez The Times'daki Rus barış önerilerini öğrendi.¹⁷⁹

¹⁷⁵ <https://www.britannica.com/topic/The-Times>

¹⁷⁶ Kırkpınar, a.g.e. ,s. 26

¹⁷⁷ <https://www.britannica.com/topic/The-Times>

¹⁷⁸ Kırkpınar, a.g.e. , s. 27

¹⁷⁹ <https://www.britannica.com/topic/The-Times>

2.3. İngiltere ve Türkiye'nin Genel Durumu

Birinci Dünya Savaşı sonrasında değişen dengelerle beraber güç dengesi ABD'ye geçmiş¹⁸⁰, Çarlık Rusya, Almanya, Avusturya Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu parçalanmış¹⁸¹, Fransa ise Almanya'nın kendisine zarar vermemesi için antlaşma yoluna gitmiş ve antlaşmanın imzalanması için İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duymuştur. İtalya ve Japonya ise, İngiltere'ye karşı denge oluşturabilecek bir güce sahip değillerdi. Savaş sonrası devletlerin durumu böyleyken İngiltere'nin de gücü azalmıştı, buna rağmen savaş sonrası ülkeler arası ilişkilerin düzenlenmesi görevi İngiltere'ye kalmıştı.¹⁸² 30 Ekim 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi sonrası İtilaf Devletleri savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalarda bahsi geçen yerleri işgal etmişlerdir. Diğer ülkeler arasında bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Hükümeti'nde padişahın amacı İngiltere'nin himayesine girerek Osmanlı Devleti'ni yıkımdan kurtarmaktır. İngiltere, padişahın kendilerinin Türkiye'ye yerleşmeleri için çok istekli olduğunu ve padişah ellerinde olursa, padişahın halifelik nüfuzunu kullanarak İslam dünyası ve ülke üzerinde denetim elde edebileceklerinin farkındaydı.¹⁸³ Osmanlı Hükümeti'nin tüm bu yaşananlardan olumsuz etkilenmemek için İngiltere'yi kurtuluş gözüyle görmesi, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Milli Mücadelenin doğmasını sağlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele'yi başlatırken tam bağımsızlık ilkesini benimseyerek hareket etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'ni benimsediği bu ilke ile kurmuştur. Tam bağımsızlık sürecinde Türk dış politikasını şekillendiren olay Misak-ı Milli olmuştur. Atatürk'ün şu sözleri: "biz hayat ve istiklal isteyen milletiz ve yalnız bunun için canımızı veririz. Milli sınırlarımız içerisinde her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı sürdürmek milletin ve ülkenin gerçek mutluluğuna, kalkınmasına çalışmak, gelişi güzel büyük hayaller peşinde milleti uğraştırmamak, harcamamak... Uygarlık dünyasından insanca karşılık ve dostluk görmeyi beklemek"¹⁸⁴ sözleri her şeyi anlatıyordu. Türkiye dış politikasını tam bağımsızlık, karşılıklı haklara saygı, iç işlerine müdahale etmemek ve ettirmemek

¹⁸⁰ Oral Sander, **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)**, 6. Baskı, Ankara, 1998, s. 349

¹⁸¹ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih(1789-2001)**, 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1985, s. 443

¹⁸² Sander, **a.g.e.**, s. 354; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, C.I, 8. Baskı, Ankara, 1992, s.s. 151-155.

¹⁸³ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C.I, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1998, s.s. 167-168.

¹⁸⁴ Prof. Dr. Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I (Kuruluş)**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2015, s. 275

ilkelerine dayanarak yürütmüş, amacı komşuları ve bütün dünya ile iyi ilişkiler kurmak olmuştur.¹⁸⁵ Türkiye tarafından izlenecek dış politikanın yönü milletlerarası ilişkilerin gelişme şekline göre düzenlenmesi gerekmiştir. Türkiye yeni kurulmuş bir devlettir, büyük devletlerin hedefi olan yerler üzerinde bulunmaktadır ve stratejik bakımdan önemli bölgelere sahiptir. Tüm bu özellikler Türkiye Devleti'nin dış politikasını şekillendiren etkenlerdir.¹⁸⁶ Tüm bu etkenler milletlerarası ilişkilere de yansımakta ve dış politikadaki ilişkilerin etkisi de ilişkilere göre önem kazanmaktadır.

Türkler için vatan, Misak-ı Milli ile çizilen sınırlardan oluşmaktaydı ve Türk halkı Misak-ı Milli sınırları içinde vatanın egemenliğini korumakla görevli idi.¹⁸⁷

Türk dış politikasının başka bir ilkesi de barışçılıktır. Tam bağımsızlık ilkesini uygularken barışçıl bir yol izlemiştir. Atatürk bu ilkeyi ‘‘yurtta sulh cihanda sulh’’¹⁸⁸ sözüyle vurgulamıştır. Türkiye yaşanan tüm süreçte barışçılık ilkesini benimsemiş ve bunu 27 Ağustos 1928 tarihli Briand-Kellog Paktını imzalayarak kanıtlamıştır.¹⁸⁹ 1919-1923 yılları arasında İngiltere'nin dış politikası ise Ortadoğu'yu denetim altında tutmaktı. Bunun en önemli nedeni Ortadoğu'nun Hindistan'daki sömürge yolları üzerinde olması ve zengin petrol kaynaklarına sahip olmasıydı. Ortadoğu'yu elinde tutmak amacıyla Yunanistan'ı devreye sokmuş böylece Anadolu ile dolaylı bir savaş yaşamıştır. İngiltere, bölgenin güçlü bir devlet olan İtalya'nın eline geçmesindense daha zayıf olan Yunanistan'ın el koymasını istediği için buna zemin hazırlayan şartları sağlamaya çalışmış fakat bu hedefini gerçekleştirememiştir.¹⁹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra Mustafa Kemal Paşa devletin yapılanması işine ağırlık vermiş, dış siyasette kendi gücüne dayanmayı politika prensibi haline getirmekle¹⁹¹ birlikte Türkiye'nin gücünün yetmeyeceği alanlarda devletin güvenliğinin sağlanması için komşuları ile güvenlik paktları yapmaktan da çekinmemiştir. Lozan

¹⁸⁵ A.g.e. , s. 276

¹⁸⁶ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. , Ankara, 1997, s.s. 145-146.

¹⁸⁷ A.g.e. ,s.s. 143-144

¹⁸⁸ Sina Akşin, **Atatürk'ün Dış Siyaset Modeli**, Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, T.T.K. Yay. Ankara, 1999, s. 275

¹⁸⁹ Ersin Onulduran, **‘‘Atatürk ve Dış Politikası’’**, Atatürk Dizisi, ATESE Yay. , sayı: 19, s. 178.

¹⁹⁰ Armaoğlu, **a.g.e. , C.I. 8. Baskı**, Ankara, 1992, s.s. 139-140

¹⁹¹ Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkçüoğlu, **‘‘Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası’’**, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. , Ankara, 2000, s. 18

görüşmelerine gelindiğinde bağımsızlık ilkesine bağlı kalınarak taviz verilmeyecek konular saptanmıştır. Bu konular; Kapitülasyonlar, Ermeni Sorunu ve Misak-ı Milli idi. Görüşmeler sürerken Türkiye ile İngiltere arasındaki en büyük sorun Musul olmuştur. Barışçılık nedeniyle savaş politikası izlemeyen Türkiye, Musul meselesini, Misak-ı Milli sınırları dâhilinde olmasına karşın, bir savaş sebebi olarak görmemiştir. Lozan görüşmeleri boyunca Musul Meselesi tartışılmış fakat bir sonuca ulaşamamış ve çözüm Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmelere kalmıştır. Yapılan görüşmelerde konu ile ilgili bir çözüm yolu bulunamazsa ki verilen süre dokuz aydı, Musul Meselesinin Milletler Cemiyeti'ne götürüleceği kararlaştırılmıştır.¹⁹² Eylül 1924'de Milletler Cemiyeti'nde sorun görüşülmüş meseleyi incelemek amacıyla bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon 1925 yılında Milletler Cemiyeti'ne Musul topraklarının Irak'a katılması gerektiğini savunan bir rapor sunmuş İngiltere'nin hâkim olduğu cemiyette raporu aynen kabul etmiştir. Bu karar Türkiye'de büyük tepkiye yol açmış fakat Türk Hükümeti bu konuda daha fazla ısrarcı olmamıştır¹⁹³ ve 1926 yılı 5 Haziran günü İngiltere ile Musul hakkında bir anlaşma imzalamış, bu anlaşma ile Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul etmek durumunda kalmıştır.¹⁹⁴ Sonuç olarak Musul Meselesi Türkiye'nin aleyhine çözümlenmiştir. Olayın çözümünden sonra İngiliz basını Türkiye ile ilgili sert yaklaşımlarını yumuşatmaya başlamış ve Türkiye Devleti'nin barış taraftarı bir devlet olduğunu ifade etmiş ve Mustafa Kemal'den gösterdiği barış yanlısı tavır nedeniyle övgüyle söz etmişlerdir.

Şu ana kadar bahsettiğimiz ifadelerden de anlaşılacağı üzere basın her zaman hükümet ile iç içe olmuştur. Dolayısıyla siyasette yaşanan olaylar basına farklı şekillerde yansımıştır. XIX. ve XX. yüzyıla baktığımızda Türk İngiliz ilişkileri oldukça farklılık göstermiş, olayların basına yansımaları da olaylar zincirine bağlı olarak şekil değiştirmiştir. Türk imajı Yunan Savaşı ile basında ve kamuoyunda belirgin bir şekilde yer almıştır. Araştırmacı Tarihçi Arnold Toynbee Türkiye için ,'' Türkiye denilince daha önce aklımıza Türk halısı, Türk tütünü, İzmir'in inciri, Eskişehir'in Lületaşı gelirdi'' diyor. Oysa XIX. yüzyıl

¹⁹²Mustafa Yılmaz, *“İngiliz Kamuoyu ve Musul Sorunu”*, Atatürk 4.Uluslararası Kongresi, C.I. , Atatürk Araştırma Merkezi Yay. , Türkistan Kazakistan, 1999, s. 637.

¹⁹³ Armaoğlu, **a.g.e**, s. 322.

¹⁹⁴ Semih Yalçın , *“Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”*, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Yay. , Ankara, 2000, s. 324.

ve XX. yüzyıl başlarında Türkiye denilince akla ‘‘Hasta Adam’’ gelecektir.¹⁹⁵ Bulgar isyanı sonrasında Türklerin Bulgarlar üzerindeki tutumlarını basın sert bir dille eleştirerek vahşet olarak ele almış ve olay İngiliz basınında ve kamuoyunda Bulgar katliamı olarak geçmişti. Buna ek olarak İngiliz kamuoyu ve basını Ermeni Devleti’nin varlığını da düşünerek Türk Devleti hakkında olumsuz düşüncelerini geliştireyordu.¹⁹⁶ I. Dünya Savaşı başladığında İngiliz Hükümeti ve basın işbirliği içinde olmuştur. Bu nedenle o dönemde basın haberleri hükümetin verdiği kararlara göre şekillenmiştir. 1921 yılına gelindiğinde ise I. ve II. İnönü Savaşlarının zaferle sonuçlanması ile gazete haberlerinin içerikleri yine çıkarlar doğrultusunda idi. Haberlere bakıldığında¹⁹⁷ İngiltere’nin, Yunanlıları destekleme konusunda yanıldıklarını aslında çıkarları doğrultusunda Türkleri desteklemeleri gerektiğini düşündükleri gözlenmektedir. 1922 yılında dönemin İç İşleri Bakanı Ali Fethi Okyar Mustafa Kemal Paşa’nın emri üzerine Londra’yı ziyarete gitmiş ve orada kullandığı ‘‘İngiliz varlığı üzerinde gazetelerin derin tesirini biliyordum’’ cümlesi ile o dönemde, İngiltere’de basının ne derece önemli olduğu konusundaki genel düşünceyi bir kez daha göstermiş oldu.¹⁹⁸ Yine İngiltere gazetelerindeki haberlerden anlaşıldığı gibi Türk tarafının savaşı kazanmasının Doğu’nun, Batı ile ilgili maddi ve ahlaki üstünlüğüne olan inancını derinden sarsacağı düşünülmüştür.¹⁹⁹ Yine o dönemde yayımlanan bir haberde Türk tarafının savaşı kazanmasını İtalyanların, Fransızların ve Bolşeviklerin desteğine bağlamışlar ve Lloyd George’un desteğini çekerek Yunanlıları ortada bıraktığını bile öne sürmüşlerdir.²⁰⁰ Millî Mücadele devam ederken Sovyetler Birliği ile yakın komşuluk ilişkileri kurulmuştur. Batıda ve İngiliz basınında bu kurulan yakın komşuluk ilişkisine şüpheyle bakılmaktaydı. Çünkü bu yakınlık, İngiliz gazetelerinin büyük bir bölümünde, Türkiye Hükümeti’nin gerçekte Bolşevik olmasına ve Bolşevikliğe dair tavırlar sergilemesine yorumlanmaktadır. Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra var olan şüpheler azalmış, yavaş yavaş Türkiye Devleti’nin Bolşevik etkisinde kalmadığı düşünölmeye başlanmıştır. 1927 yılına gelindiğinde ise bütün İngiliz basını Türkiye üzerinde Sovyet etkisi olmadığı konusunda hemfikir olmuştur.

¹⁹⁵ Kırkpınar, **a.g.e.** , s. 42

¹⁹⁶ **A.g.e.** , s. 44

¹⁹⁷ **Daily Mail**, 16 Aralık 1921, **Daily Mail**, 18 Kasım 1921

¹⁹⁸ Fethi Okyar, **Üç Devir ’de Bir Adam**, Der. : Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, 1980, s. 304

¹⁹⁹ **The Times**, 18 Eylül 1922

²⁰⁰ **The Economist**, 21 Ekim 1922

1923 – 1926 yılları arasında The Times gazetesi Türk ve Türkiye haberlerine çok yer vermiş Musul meselesinin yaşanmasıyla Türkiye haberlerini daha fazla kullanmıştır. Türkiye’de yaşanan haberleri verirken yeni Türkiye Devleti’nin içeride yaşadığı siyasal olayların ve yapılan reformların gidişatını anlatmaya ve o günlerin Türkiye’sinin varolan resmini okuyucu kitlesine vermeye çalışmıştır. Haberlerinde daha çok kadın hakları konusunda yapılan devrimler üzerinde durmuş ve bu konuda bilgi vermiştir. Türkiye’de yaşanan gelişmelerden övgülerle bahsetmiş bunu bazı haber başlıklarında takdir ederek vermeye çalışmıştır. The Daily Telegraph gazetesinin siyasi eğilimine baktığımızda belirgin bir şekilde muhafazakâr olduğunu görürüz. Bunu iki savaş arasında yaşananlar konusunda The Times gazetesi gibi muhafazakâr tavırlarından ve milli koalisyon hükümetini desteklemesinden de anlarız. Haberlerinde daha çok dış olaylara yer veren gazetenin Türkiye ve Kemal Paşa’nın Türkiye’sine karşı daha fazla ilgi gösterdiğini görüyoruz. Bu nedenle İstanbul’dan haber takibi yapabilmek için şehirde sürekli bir muhabirini bulundurmuş ve özel olaylarda da İstanbul’a özel haberci göndermiştir. Gazete diğer bütün muhafazakâr gazeteler gibi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının batılı bir toplum ve devlet yaratmak amacıyla olduğunu kabullenmiş ve haberlerinde Türkiye’nin Batılılaştırılması konusundaki çabalarını dile getirmiştir. The Morning Post da o dönemde dış haberlere önem veren gazetelerdendir. Lozan Antlaşması’nın yapıldığı günlerde The Times gibi o da İstanbul’a muhabir göndermişti. Gazete Mustafa Kemal Paşa’nın kendisine ve yaptığı yeniliklere şüpheci bakıyordu çünkü Mustafa Kemal’in Moskova’yı örnek aldığını düşünmekteydi. Bu düşünce ilerleyen dönemlerde kaybolmuştur. Yine o dönemin gazetelerinden Manchester Guardian Gazetesi de Türkiye’deki muhalefete ve muhalefetin karşılaştığı sorunlarla ilgili haber ve yorumlara yer vermiş ve haberlerinde Mustafa Kemal Paşa’nın oluşturduğu yeni yönetimin muhalefete karşı takındığı tavrı onaylamadığını ifade etmiştir. The Westminster Gazette de Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa’nın amacını ve Türkiye’de yaşanan süreçte oluşan sosyal ve siyasal değişiklikleri gösteren yazılar yazmıştır. Musul sorununun Türkiye ile İngiltere arasında görüşüldüğü dönemde Mustafa Kemal’e ve onun yeni Türkiye’sine olumlu yaklaşımı ve ülkede yapılan değişiklikleri onaylayan tavrı ile gazete editöre Spender dikkatleri üzerine çekmişti. Spender muhafazakâr basının tezi olan Türkiye’nin Moskova’yı örnek alarak Bolşevikleşeceği fikrine de katılmamış ve bu fikrini gazete haberlerinde göstermektedir. O

dönemin gazetelerinden olan Aberdeen Journal da Türkiye’de yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiş ve Türkiye ile ilgili çok fazla haber yayınlamıştır. Gazete Mustafa Kemal’den, yönetim şeklinden ve yaptıklarından övgüyle bahsetmiştir. Yukarıda bahsetmiş olduğum diğer gazetelerde o dönem Türkiye’sini yakından takip etmiş özellikle yaşanan reformlarla ilgili haberlere yer vermişlerdir. Görüldüğü gibi gazetelerde yer alan haberlerde de hükümetin Türklere karşı inişli çıkışlı olan fikirler gözlenmektedir.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRK İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

3.1. Hazırlık Dönemi

Mustafa Kemal yok olmuş bir imparatorluktan yeni bir devletin kurulmasına giden yolda yapacaklarını 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkararak başlatmıştır. Samsun'a çıkışı sırasında Mustafa Kemal'in (III.) 9. Ordu Müfettişliği görevinde olması, Millî Mücadele'nin gidişatı için oldukça önem teşkil etmektedir. Mustafa Kemal'in bu göreve atanmasındaki asıl sebep; Samsun'un İngilizler açısından stratejik olarak önemli olması, Rum ve Ermeni çetelerinin bölgede sürekli karışıklık çıkarması, bu karışıklıkların ve olayların İngilizleri kuşkulandırması ve bu nedenle karışıklığı yok etmek amacıyla İngilizler tarafından hükümetten önlem alınması için gerekenin yapılmasını istemiş olmasıdır.²⁰¹ Mustafa Kemal ve arkadaşları Anadolu'ya gönderilmenin ne demek olduğunu iyi bilmektedir.²⁰² Mustafa Kemal 30 Nisan 1919 tarihinde padişah Vahdettin'in onayı ile 9. (III.) Ordu Müfettişliğine atanmış, 6 Mayıs'ta görev ve yetkileri kendisine bildirilmiştir. Verilen yetki ve görev yönergesini o dönemde Genelkurmay İkinci Başkanı olan Albay Kâzım (İnanç) hazırlamıştır.²⁰³

Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine ait görevlerin içeriği hem askeri hem sivil yönetime dairdir. Mustafa Kemal'in görevlerini gösteren yönerge şu şekildedir: 1. Samsun ve civarında iç güvenlikte yaşanan sorunların ortadan kaldırılması, karışıklıkların yok edilmesi ve bu düzensizliğe neden olan olayların tespit edilmesi. 2. Bölgede farklı yerlerde olduğu söylenen silah ve cephanenin en kısa sürede toplattırılıp kendi depolarına yerleştirilmesi ve korunması. 3. Çeşitli bölgelerde bazı sivil örgütlerin varlığının olduğu ve varolan örgütlerin asker topladığının ileri sürülmesi, mevcut örgütlerin ordu tarafından gizlice korunduğu konuları üzerine oluşturulan iddiaların araştırılması, eğer varsa yasaklanması ve bu tarz örgütlerin

²⁰¹ Yaşar Özüçetin , ' *Millî Mücadele İçerisinde 19 Mayıs 1919* ' ,Gazi Üniversitesi, Kırşehir Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Cilt 5, Sayı 2, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir, 2004, s. 67

²⁰² Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1991, s.s. 226-235

²⁰³ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, C. I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 211

kaldırılması. Bu görevleri yerine getirmek için görevlendirilen üç ve on beşinci kolordular Müfettişlik emri altına verilmiştir. Kolordular hem Müfettişlikle hem de Harbiye Nezareti (Savaş Bakanlığı) ile iletişim halinde olacaklardı.

Müfettişliğe, harekât ve güvenlik ile ilgili konuları direk, Harbiye Nezareti'ne diğer konuları eskiden olduğu gibi bildireceklerdi. Müfettişlik askerîye ile ilgili konuları Savaş Bakanlığı yani Harbiye Nezareti ile çözmesine rağmen diğer konular için o konu ile ilgilenen yüksek makamlara haber verecek ve bütün haberleşmeler hakkında Savaş Bakanlığına (Harbiye Nezareti) da bilgi verecektir.²⁰⁴ Bu talimat sayesinde Mustafa Kemal askeri ve sivil kanalda daha kolay iletişim kurabilecektir. Mustafa Kemal Samsun'a çıkmadan önce kendisi ile gidecek arkadaşlarını kendisi belirlemiştir ve Samsun şehrine gitmek için eşlik edenler değişik rütbelere ve sınıftan oluşan on sekiz subaydır.²⁰⁵ Atatürk, verilen görevden farklı olarak ülkenin değişik bölgelerinde baş gösteren olaylarla ilgilenerek, bu olaylarla ilgili bildirimler yayınlamış ve çeşitli mercilerle yazışmalarda bulunmaya başlamıştır.²⁰⁶

Atatürk, 28 Mayıs 1919 tarihinde bir tamim yayımlamıştır. Havza'dan yayımlanan bu tamim; bütün memleket, kumandanlar, mülkî amirler, millî teşkilât kurmaları için yazılmış ve onlardan miting düzenlemeleri istenmiştir. Tamimin içeriği şöyledir;'' *İzmir'in ve maalesef bunun arkasından da Manisa ve Aydın'ın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık olarak sezdirmiştir. Yurt bütünlüğümüzün korunması için, milletçe gösterilen tepkinin daha canlı ve sürekli olması gerekir. Yaşayışımızda ve millî bağımsızlığımızda gedikler açan işgal ve ilhak gibi olaylar, bütün millete kan ağlatmaktadır. İstiraplar dindirilemiyor. Sindirilmesi ve katlanılması mümkün olmayan bu duruma derhal son verilmesinin bütün medenî milletlerle büyük devletlerin adalet ve nüfuzundan sabırsızlıkla beklendiğini göstermek maksadıyla, önümüzdeki hafta içinde ve çeşitli illere göre, pazartesi başlayıp çarşamba günü müracaatın arkası alınmak üzere, büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak millî gösterilerde bulunulacaktır.*²⁰⁷ Bu gösterilerin bütün kasaba ve köylere kadar yaygınlaştırılması, bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Babiâli'ye etkileyici telgraflar çekilmesi, yabancıların

²⁰⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 406.

²⁰⁵ Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 35

²⁰⁶ Kemal Atatürk, **Nutuk, 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 15

²⁰⁷ Zeynep Kalyoncuoğlu, ''*Anadolu'da Kuvay-i Milliye'nin Oluşumu*'' Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 64

bulunduğu yerlerde yabancıların da etki altına alınmakla birlikte, düzenlenen millî gösterilerde terbiye ve ağırbaşlılığın titizlikle korunması, Hıristiyan halka karşı saldırı, gösteri ve düşmanlık gibi tavır ve davranışlardan sakınılması zaruridir.'²⁰⁸

Bu sırada İngiliz dış işlerine bakan Lord Curzon Türkiye'de yaşanan olaylara giderek artan bir endişeyle bakmaktadır. Curzon Mart sonlarına doğru kabineye muhtıra vermiş ve muhtıradaki Türklerde direnme duygusunun canlanması tehlikesine işaret etmiştir.²⁰⁹ Mustafa Kemal Anadolu'ya gittikten sonra faaliyetlere başlayınca İngiltere bu durumdan rahatsız olmuş ve bu düzeni bozan adamın, düzeni bozduğu gerekçesini öne sürerek İstanbul'a geri dönmesi için uyarılmasını istemiştir. Harbiye Nezareti bu geri çağrı isteğine boyun eğmiş ve Mustafa Kemal derhal İstanbul'a geri çağırılmıştır. İstanbul'dan telgraf çıktığı sırada Mustafa Kemal'de hem müfettişlik görevinden hem de ordudan istifa ederek istifasını bildirir.²¹⁰ İstifa ile milleti gibi o da sivil bir vatandaş olmuştur ve kafasında planladıklarını 1921 yılındaki Başkomutanlık Kanunu'na kadar sivil olarak gerçekleştirecektir.

Artık İstanbul Hükümeti'ni dinlemeyecektir ve istifasından hemen sonra Amasya'ya gitmek üzere Havza'dan yola çıkar. Havzalılara veda ederken *'artık üniformam yok ben de bir millet evladım'* demiştir.²¹¹ Kısa sürede kendini destekleyenlerden telgraflar alır. Kazım Karabekir Paşa bizzat gelerek *'size askerlerimin ve subaylarımın saygılarını iletirim. Geçmişteki gibi her zaman bizim saygıdeğer komutanımızsınız. Size resmi otomobilinizi ve süvari muhafız takımını getirdim. Hepimiz emrinizdeyiz paşam'* der.²¹² Mustafa Kemal Amasya'dayken hem memlekette olup bitenlerle ilgilenmiş, hem de bildiriler yayınlamak yazışmalar yapmıştır. Mustafa Kemal Samsun'dan Amasya'ya geçtikten sonra Amasya Tamimini yayınlamıştır.²¹³ Amasya Tamimi 1919 yılının 22 Haziran günü yayımlanmış ve halk uyarılmıştır; tamimde *'yurdun bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir, İstanbul hükümeti aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir'* denilmiştir.

²⁰⁸ A.g.m. ,s. 164

²⁰⁹ Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 191

²¹⁰ Paul Dumont, **Mustafa Kemal**, (çev. Zeki Çelikkol), Kültür Bakanlığı Yayınları, Atatürk Dizisi, Ankara, 1994, s.s. 31-32

²¹¹ Falih Rıfkı Atay, **Babanız Atatürk**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012, s. 70

²¹² Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.s. 32-34

²¹³ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk, 1919-1927**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1989, s.s. 12-21

İstanbul Hükümetinin acizliği “*bu durum milletimizi yok olmuş gösteriyor*” maddesi ile gözler önüne serilerek, bu durumun varlığı ile aslında milletimizin yok sayıldığı açıklanmaktadır. Millî egemenlik ve millî bağımsızlık konularının önemine vurgu yapılmış, bu vurgu “*Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” maddesi ile ifade edilmiştir. Daha sonraki tarihî gelişmelerle bu madde Türk devleti için bir temel ve dayanak olacaktır. Tamim bir kongrenin toplanmasını da öngörmektedir. Daha öncede bahsedildiği üzere Erzurum’a geçmeden istifa eden Mustafa Kemal Amasya toplantısı sırasında ordudan çıkarılmak istenmişti ve bunun nedeni İngiliz baskısıydı.

Mustafa Kemal 3 Temmuz 1919’da Erzurum iline geldiğinde Kazım Karabekir tarafından kendisine bağlılığını belirten bir törenle karşılamıştır. Bu dönemde Samsun’da bulunan irtibat subayı Yüzbaşı Perring Erzurum Kongresi’ne çok az sayıda delege katıldığını, ulusal akımın başarısız olduğunu İngiliz Yüksek Komiser Webb’e bildirmiş ve böylece ulusal akımın tehlikesinin gittikçe azaldığı izlenimini yaratmıştır.²¹⁴ Millî Mücadele’nin bir amacı da milli bir devlet oluşturmaktır. Erzurum Kongresi görüşmelerinde milli devleti kurma fikri ilk defa kabul edilmiştir. 17 Haziran 1919 tarihinde toplanan “Erzurum Vilâyet Kongresi” ’nde, Ermeni saldırıları konusuna vurgu yapılmış ve ne olursa olsun saldırılara karşı koyma ve "Osmanlı Camiasından" ayrılmama pahasına her şeyin göze alınacağı ve gereken fedakârlığın yapılacağı kararları üzerinde ısrarla durulmuştur. Erzurum Kongresi 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında gerçekleşmiş ve kongre başkanlığı Mustafa Kemal Paşa'ya verilmiştir.

Kongreye baktığımızda bölgesel hareket edildiği için toplanış şekli bölgesel olmakla beraber, aldığı kararlar bakımından ulusaldır çünkü kararlar tüm yurdu ilgilendirmekte ve milli bağımsızlık ilkesiyle hareket edilmektedir. Kongre’de alınan kararlara göre, yapılacak olan tüm işgal ve çıkacak karışıklığa karşı beraber hareket edilerek gerekli savunma ve karşı koyma yapılacaktır. Eğer Osmanlı Hükümeti dağılacak olması ya da gücünün yetmeyecek olması durumunda geçici bir hükümet kurulacaktır. Ekonomik yetersizlik nedeniyle savunulan manda ve himaye kabul edilmemiş, “... *hudud dâhilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve mülkümüze karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi bir devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız...*” denilerek bir dilekte bulunulmuş ve bu

²¹⁴ Prof. Dr. Salahi. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. 1, T.T.K. , Ankara, 1987, s.s. 106-107

kararla yetinilmiştir. İstanbul'da kurulan "Vilayet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyet'i" İstanbul'dan ayrılarak adı, "Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" şeklinde değişmiştir. Teşkilatlanma, Erzurum başta olmak üzere tüm bölgeyi kapsayacak şekilde tekrar yapılacaktı, bazı kararlar toplanacak ilk kongreye bırakılacaktı. Bu kararlar gelir sağlama ve harcamaları ayarlamaya ilişkindi.²¹⁵ Bazı kararların sonraya bırakılmış olması Erzurum Kongresi'nden sonra başka genel bir kongrenin toplanacağını gösterir. Bu genel kongrenin yeri Sivas olarak kararlaştırılmıştır. Sivas Kongresi 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında düzenlenmiş ve kongrede Erzurum Kongresi kararları yenilenmiştir. Yenilenen maddeler şöyledir " Cemiyetin ismi "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" olurken, "*Heyet-i Temsiliye*" Doğu Anadolu'nun tamamını temsil eder yerine yurdun tamamını temsil eder" denmiş, her türlü yabancı müdahaleyi reddetmişti.²¹⁶ Bu yenilikler nedeniyle Erzurum'dan Sivas'a geçen Mustafa Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Temsil Heyeti adına hareket yetkisi almış Milli bir liderdir.²¹⁷ Kongrede nizamname kabul edilmiş ve buna göre²¹⁸ ; bütün "İslâm vatandaşları" cemiyetin doğal üyesi kabul edilmiştir. Heyetin görevi kısaca; görev yerlerinde bulunan milli akımları birleştirmek, herhangi bir tehlikeye karşı akımların hazırlıklı olmalarını sağlamak, uygulayacakları talimatlar hakkında onları bilgilendirmek ve talimatları uygulamalarını sağlamaktır.

İngilizler Sivas Kongresini de engellemeye çalışmışlardır. Bu amaçla, bir yandan Kürtleri doldurmaya çalışırken bir yandan Kongreyi dağıtmak için Ali Galip'i görevlendirdiler. Ali Galip olayına baktığımızda olayın Damat Ferit ve İngilizlerin ortak teşebbüsü olduğunu görürüz. İngilizler Damat Ferit hükümetini ulusçu akıma karşı yönlendirmiştir.²¹⁹ Fakat Damat Ferit istifa etmiş yerine Ali Rıza Hükümeti kurulmuş ve iki taraf arasında Amasya Protokolü imzalanmış bu da İngilizleri korkutmuştur.²²⁰ İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilecek şekilde çıkan dedikodular üzerine Batı Anadolu'da ilk

²¹⁵ Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969, s. 39

²¹⁶ Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969, s.s. 113-115

²¹⁷ Ord. Prof. Dr. Sadi İrmak, **Atatürk, Bir Çağın Açılışı**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1984, s.s. 94-95

²¹⁸ Mahmut Göloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1969, s. 219-220

²¹⁹ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş, (1918-1919)**, C. 1, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1993, s.s. 571-572

²²⁰ Süleyman Kocabaş, **İngiliz Tuzağı, Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü (1783-1923)**, Vatan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 270

kongre pek çok ilden gelen temsilcilerin katılımı ile toplanmıştır. Kongre yeri İzmir'dir. Katılımcılar Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir'den gelmişler, Kongre 17-19 Mart 1919 tarihinde "*Müdafaa-i Hukuk Kongresi*" adını kullanarak toplanmıştır. Kongrede, Wilson prensipleri baz alınmış ve prensiplere uyularak Türk yurdunu kimsenin işgal edemeyeceği savunulmuş, olası tehlikelere vurgu yapılmış, yapılacak herhangi bir saldırıda silahla karşı koyulması kararı alınmıştır. Önlem almak için Denizli, Aydın ve Balıkesir illerinde Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri kurulacaktır.²²¹ İzmir'in işgali öncesi gerçekleşen kongrelerde Wilson prensiplerine göre hareket edilmiştir. İzmir'in işgalinden sonra ise Batı Anadolu'da üç farklı yerde kongreler toplanmıştır; İzmir ilinde farklı bölgelerin yeniden teşkilatlandırılması için çeşitli kongreler düzenlenmiştir. Bunlar; Balıkesir Kongresi, Nazilli Kongresi ve Alaşehir Kongresidir. Kuzey kısım Balıkesir, güney Nazilli ve ara bölge Alaşehir'de düzenlenen kongrelerle yapılanmıştır.

Alaşehir Kongresi ise 16-25 Ağustos 1919 tarihlerinde gerçekleşmiş ve Batı Anadolu'da en çok katılıma sahip kongre olmuştur. Sivas Kongresi sırasında haberleşme devam etmiştir. Bu haberleşmede, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Bursa Kumandanı Bekir Sami Bey ve Balıkesir Kolordu Kumandanı Kâzım Bey bir şifre almıştır. Bu şifre, 14.10.1919 tarihli Mustafa Kemal'in imzasının olduğu Heyet-i Temsiliye adına yollanmış bir şifredir. Şifre Balıkesir ilinde Ekimin yirmisinde büyük bir kongre toplanacağını bildirilip, "... *Sivas Umumi Kongresi ile aynı maksadı mukaddes uğrunda çalışan bilimum cemiyetler(in) ...*" birleştirilmesi, "Redd-i ilhak, Karakol" isimlerini kullanarak faaliyetlerde bulunan, kongreler düzenleyen bu milli derneklerin "...*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye ile doğrudan...*" bağlantı kurlmaları ve Sivas Kongresi'nde alınan Talimatnameye göre teşkilatlanmaları konuları" dır. Buna ek olarak "... *Kongre ve saire gibi içtimalara bugün lüzum olmadığının icap edenlere*" ulaştırılması istenmektedir.²²² IV. Balıkesir Kongresi 19-21 Kasım 1919 tarihlerinde toplanmış, Kongreye İzmir ili kuzey bölgesinde yer alan cephelerle bu cephelere yakın ilçelerde seçilmiş olan temsilciler katılmıştır. Kongre bölgede yaşanan sorunlarla ilgili olarak yaşananları masaya yatırmıştır.

²²¹ Yard. Doç. Dr. Ahmet Emin Yaman, "*Anadolu'daki Kongre Kararlarında Silahlı Direniş Güçlerinin Mali Finansmanı ile İlgili Hükümler*", Sayı: 1, 1988, s. 88

²²² Doğu Ergil, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Turhan Kitabevi, Çağ Matbaası, Ankara, 1981, s.77

Milne hattı konusunda taviz verilmeyeceği belirtilmiş, bu amaçla cephelerde gereken önlemlerin alınarak harekete geçilmesi kararlaştırılmıştır. "Redd-i İlhak" isminin "Müdafaa-i Hukuk" olarak değiştirilmesi kabul edilmiştir.²²³

Anadolu'da son toplanan kongre Balıkesir'dedir, kongrede Sivas Kongresi'nce kabul edilen kararlara tamamen katıldığı açıklanmıştır. Batı'da ve Doğu'da gerçekleşen Kongrelerin içerikleri de farklıdır. Batı'da yer alan yerel ve mahalli Kongreler silahlı güçlerin mali finansmanları üzerinde dururken, Doğu'da yer alan kongreler daha çok milli bağımsızlığa yer veren siyasi kararlar üzerinde durmuştur. Bunun en büyük nedeni Mustafa Kemal Paşa'nın yer aldığı lider kadrodur. Bu sırada Fransa, İtalya, Yunanistan ve İngiltere deniz kuvvetleri, 16 Mart 1920'de sabahın ilk saatlerinde, gemilerinden inerek İstanbul'u işgal etmişlerdir bu olayda başrol İngiltere'nindir. İşgal Osmanlı Devleti çöküş sürecini tamamlamasına neden olmuş ve İstanbul'da açılan birinci meclisin yönetime el koyması ile kongreler dönemi kapanmıştır. Mr. Ryan 16 Mart'ta sabah saat dokuz kırkta, neden işgal kararı aldıkları ile ilgili işgalin nedenlerini içeren bir notayı sadrazama verdi. Nota daha çok ultimatoma benziyordu. Notada Anadolu'daki kargaşalardan, ayaklanmalardan olaylardan dolayı Mustafa Kemal Paşa suçlanıyordu. Bunların önünü kesmek için bir an önce Ankara'da meclis açılmalıydı. Bu düşünce ile meclis toplandı ve böylece milli mücadelenin daha iyi yapılacağı tezinden hareketle Türkiye Devleti'nin temellerini atmış oldular. 18 Mart sabahı Osmanlı hükümeti notayı cevaplandırmış işgalin kabul edilemeyeceğini, ortada bir halk karmaşası olmadığını varsa bunu müttefiklerin bastırabileceğini söylüyorlar ve bu karışıklıkların nedeninin Yunan zulmünden kaynaklandığını ve Ermenistan ile bir Rum Pontus Devletinin kurulması niyetlerinden kaynaklandığını ve bu fikirlere karşı ayaklanmaların olduğunu belirtiyorlardı.²²⁴ "İstanbul'da toplanan ilk meclis sadece iki ay varlığını sürdürmüştür. Lord Curzon'un Lloyd George ile tek hemfikir olduğu nokta; Anadolu'da bağımsız bir Türkiye planına sadık kalmakla beraber Türkleri Avrupa'dan atmayı tasarlıyor olmasıdır."²²⁵ Bu süre zarfında İngiltere İtilaf Devletleri ile aynı tarafta yer almıştır ve bu durum düşüncelerini doğrular niteliktedir.

²²³ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 229

²²⁴Fahir Armaoğlu, **İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali, 16 Mart 1920**, Belleten, C: LXII, Sayı: 234, 1998, s. 472

²²⁵ Kinross, **a.g.e.** , s. 245

Son Osmanlı Meclis'i toplanmış, Misak-ı Milli kabul edilmiştir. Meclis açıldıktan iki ay sonra İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal etmiş ve ilk meclis bu nedenle kapanmıştır. İtilaf Devletleri Yunanlıları Anadolu'ya göndererek ve on ay sonra İstanbul'u işgal ederek Anadolu'da en geçerli yolun Mustafa Kemal'in yolu olmasını sağlamışlardır.²²⁶ İstanbul'un işgalinden sonra meclisin Ankara'da toplanmasına karar verilmiştir. Mustafa Kemal yeni meclisin toplanacağını ilan ettikten sonra yeni bir genel seçime gidilmesini ve açılacak meclise İstanbul'da olan Mebusan üyelerinin katılmalarını istemiştir. 22 Nisan 1920 tarihli olan tamimde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, 23 Nisan 1920 gününden itibaren tek makam olarak kabul edildiği ilan edilmişti. Artık meclis, bütün mülkî ve askerî makamlar ve bütün milletin tek mercii olmuştur.²²⁷ Böylece meclis bütün siyasi ve hukuki yetkilerini elinde toplayarak 23 Nisan 1920 yılında açılmıştır. En yaşlı kişisi olan Sinop mebusu Şerif Bey Başkanlığa seçilmiştir.

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra İstanbul'da toplanan meclisteki mebusların çoğu 23 Nisan 1920 günü Ankara'da açılan bu meclise katılmıştır. Nisan'ın yirmi dördünde mecliste konuşma yaptıktan sonra meclis başkanı olarak seçilen Mustafa Kemal, meclis üzerinde güç olmadığını ve millet adına yasama ve yürütme yetkilerini kendinde topladığını belirtiyordu.²²⁸ 12 Şubat 1920'de Londra Konferansı toplanmış, İngiltere delegasyonu gündem maddesi olarak Ermeni Meselesinin tartışılması kararı almıştır. Lord Curzon konuşmasında bu konuda en hızlı şekilde karar alınması gerektiğini ve hangi nüfus çoğunlukta o ülkenin korumayı alması gerektiğini belirtmiştir. Amerika ise mandaterliğe karşıdır. Çünkü hiçbir Avrupalı Devlet'in bağımsız bir Türkiye üzerinde mandaterlik kabul etmesi akıllıca değildir.²²⁹

3.2. Milli Mücadele Dönemi

Londra Konferansı yaşanan olaylar sonucunda dağılması San Remo'da Türkiye'yi parçalayan Sevr'in özü olan görüşmelerin tekrar başlamasına neden olmuştur, burada pek çok karar alınmış ve kararların Türkler tarafından çok zor kabul edileceğini hatta bunun için asker

²²⁶ Kinross, a.g.e. , s. 253

²²⁷ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, s. 308

²²⁸ Prof. Dr. Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyet'i Tarihi I**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1986, s. 201

²²⁹ Osman Olcay, **Sevr Antlaşmasına Doğru**, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 8

gücüne ihtiyaç olduğunu belirten Fransız Mareşal Fock'u kimse dikkate almamıştı.²³⁰ Tevfik Paşa İngilizler tarafından verilen ultimatomu bağımsız bir devletle bağdaştıramamış ve bu nedenle imzalamayarak İstanbul'a geri dönmüştür. Sevr Antlaşması'nın şartlarının ağır bulunarak onaylanmaması barış sürecinin gecikeceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır.²³¹ Kuva-yı Milliye birliklerinden Nizami Ordu yani Düzenli Ordu birliklerine geçilmesi konusunun da tartışıldığı Ankara Kongresi adı da verilen toplantılar Ankara'da Ziraat Mektebi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmadan önce 1920 yılı Ocak ayında gerçekleşmiştir.²³² Bu konuda Mustafa Kemal, İsmet İnönü ile görüşmelerde bulunmuş ve bütün görüşmelerde hemfikir olmuşlardır. Düzenli Ordu'ya geçerken yaşanan olaylar düzenli ordunun kurulmasını hızlandırmıştır. Bu görüşmeden önce Sivas Kongresi görüşmeleri sürerken alınan kararla Batı Anadolu'daki milli kuvvetlerin bir kumandaya bağlanması düşüncesi ile Ali Fuat Paşa "Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanlığı 'na" getirilmiştir. 26 Haziran 1920 tarihinde Ali Fuat Paşa Batı Cephesi Kumandanı olarak atanmış ve atama Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in imzaladığı yazı ile kendisine bildiriliyordu. Gediz Taarruzu 24 Ekim 1920 tarihinde Yunanlılara karşı yapılmış fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yenilgi sonucu, Ali Fuat Paşa'nın Moskova elçisi olarak görevlendirilmesi yapılmış, Batı Cephesi ikiye bölünmüş ve büyük bir bölümü Garp Cephesi şeklinde isimlendirilmiştir. Batı Cephesi'ni Bakanlar Kurulu ikiye ayırma kararı almış, kumandanlıklarını da İsmet ve Refet Beylere verilmiştir. Böylece Mustafa Kemal'in tabiri ile *"1920 yılı Teşrinisanisi' nin sekizinci günü gayri muntazam teşkilat fikrini ve siyasetini yıkmak kararı fiil ve tatbik sahasına vaz'edildi."*²³³ Bu süreçte çeşitli ayaklanmalar yaşanmıştır. Düzenli ordunun kurulmasına en büyük tepki ise Çerkez Ethem ve Kuvay-i Seyyare'den gelmiştir.

6 Ocak 1921'de Birinci İnönü Savaşı Yunan ileri harekâtıyla başlamış, savaşın en şiddetli çarpışmaları 9-10 Ocak günlerinde meydana gelmiştir. Bu savaş Türkler açısından savunma nitelikli bir savaş olmuştur ve I. İnönü çarpışması düzenli ordunun zafer kazanmış olması bakımından önem taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa, hem Batı Cephesi Komutanı

²³⁰ Aybars, **a.g.e.** s. 219

²³¹ Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk-İngiliz Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s.s. 125-134

²³² İzzet Öztoprak, *"Düzenli Ordunun Kuruluşu"* ikinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara, 1985, s.s. 261-284

²³³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, 13'üncü Baskı, İstanbul, 2000, s. 504

hem de Genelkurmay Başkanı olan İsmet Paşa'ya meclis adına teşekkür etmek amacıyla "İnönü meydan muharebesinde..." diye başlayan bir kutlama telgrafi çekmiş bu başarısından dolayı İsmet İnönü Mirliyalığa yükselmiştir.²³⁴

Savaşın kazanılmasından sonra İnönü T.B.M.M'de bu konuda açıklama yapmıştır. İtilaf Devletleri I. İnönü Savaşı zaferle sonuçlanınca Sevr Antlaşması'nı yeniden masaya yatırmak istemişler ve bu amaçla Londra'da bir konferans toplaması talebinde bulunmuşlardır. Ankara Hükümeti'nin Misak-ı Milli'den kesinlikle taviz vermemesi ve bu konudaki başarısı İngiltere'yi endişelendirmişti. Paris'te yapılmış olan Müttefikler Konferansı bu durumu değerlendirmiş ve sonunda Londra'da yapılacak bir konferans ile durumu tekrar değerlendirme kararı almıştır. Le Temps'te geçen bir yazıda olduğu gibi, Küçük Asya'da yaşanan Yunan saldırısı başarı ile sonuçlanmıştı, bu sonuç Paris Konferansı'nı etkileyecek diye düşünülüyordu; öyle de oldu ama başarısızlığıyla etkilemişti.²³⁵ Bu başarısızlık nedeniyle İngilizler Londra'daki konferans için İstanbul Hükümeti'ne davette bulundular. İstanbul'dan gelecek heyetlerin yanında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden de katılacak olan temsilcilerin olmasını istediler. Hem İstanbul hem Ankara hükümetlerinin davet edilmesi üzerine Tefvik Paşa ile Mustafa Kemal konuyu değerlendirmek için görüşmelerde bulunmuşlardır. İtilaf Devletleri'nin bu teklifine tepki olarak Ankara Hükümeti konferansa İstanbul Hükümeti üzerinden davet edildikleri için katılmayacakları cevabını verdiler. Bu tepkiden sonra İtalya aracı olmuş ve Ankara Hükümeti İtalya vasıtasıyla konferansa davet edilmiştir. Bekir Sami Bey Hariciye Vekili olduğundan bir heyetle beraber heyet başkanlığında Londra'ya gitti. Londra Konferansı 21 Şubat-10 Mart 1921 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. İtilâf Devletleri yine Türk Devleti'nin Sevr'i kabulü için ikna etme çabasıındaydı bu amaçla Sevr'de ufak tefek değişiklikler yapmışlar ve konuyu tekrar gündeme getirmişlerdir fakat Türk heyeti Misak-ı Milli'den hiçbir şekilde taviz vermediler ve en ufak değişikliği bile reddettiler.

Bekir Sami Bey hükümetin haberi olmadan kendi inisiyatifinde karşılıklı ikili antlaşmalar yapmış fakat bu anlaşmaları meclis kabul etmemiş hatta davranışından dolayı Bekir Sami Bey'in görevine son verilmiştir. Ankara Hükümeti tarafından baktığımızda

²³⁴ Prof. Dr. Ergün Aybars, **a.g.e.** , s. 250

²³⁵ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 242

Londra Konferansı hükümet için birçok avantaj oluşturmuştur. Bu avantajlar; İtilâf Devletleri'nin ilk kez Türkiye Hükümeti'ni hukuken olmasa bile fiilen tanımış olması, millî kararlar içeren Misak-ı Millî 'yi tanıtma fırsatı bulmaları, diğer üç büyük ülkenin kendi aralarında sorun yaşamalarıdır. İngiltere katı tavrını sürdürürken Fransa ve İtalya daha esnek bir tavır alınması gerektiğini savunuyordu ve bu konuda anlaşmazlık artıyordu.²³⁶ Bu arada T.B.M.M 1 Mart 1921'de Türkiye-Afganistan Antlaşması ve 16 Mart 1921'de Ruslarla Moskova Dostluk Antlaşmasını imzalamıştır. Konferans sonunda İtilaf Devletleri Sevr'de küçük değişiklikler sunarak Türklere maddeleri düşünmek için zaman tanımışlardır. Bu süre dolmadan Yunan kuvvetleri taarruza geçmiş II. İnönü Savaşı başlamıştır. Kral Konstantin Yunanistan'da yeni kral olmuştu, İtilâf Devletleri'ne oldukça bağlı olan kral ve hükümeti I. İnönü Savaşı sırasında bağlılığını göstermişti, bunun üzerine İngilizler Yunanistan'ı tekrar koruma altına almıştı. Bu durum savaşın patlak vermesine yol açmıştı.²³⁷

Korumaya ek olarak İngiltere, bu yeni doğmuş, sürekli kendini yenileyen ve giderek güçlenen hükümetin önünü keserek hedefine ulaşmasına engel olup onu yok etmek ve onun henüz gelişmemiş olan askeri gücünü ortadan kaldırmak istiyorlardı. İngilizler Londra Konferansı'nda umduklarını bulamayınca Sevr Antlaşmasını yürürlüğe sokabilmek için Yunanistan'ı taarruz konusunda destekleme yoluna gitmişlerdir. Yunanlılar I. İnönü Savaşı'ndan önceki kaybettikleri prestijlerini tekrar kazanmak ve Sevr Antlaşması'na göre kazanacaklarını bir an önce almak istemişler ve bunu gerçekleştirmek için taarruza geçmişlerdir. Yunanlılar ilk olarak Eskişehir Afyonkarahisar arasındaki bir bölgeyi işgal ederek demir ve karayollarının merkezi olan Eskişehir'i ele geçireceklerdi. Bu nedenle İsmet Paşa komutası altında Batı Cephesi'nde bulunan Türk askeri birlikleri Eskişehir'in kuzeybatısında toplanmıştı. Türkiye Genelkurmayı'nın bu harekâtındaki plâni şöyleydi; muhabere İnönü ve Dumlupınar mevzilerinde karşılanacaktı. Hazırlıklar bu harekât planına göre gerçekleştiriliyordu. Yunan askerleri ilerlemeye devam ediyordu ve 26 Martta akşam saatlerinde Türk kuvvetlerinin tuttuğu mevzilere kadar yaklaştılar. 27 Martta başlayan çarpışmalar giderek şiddetlenmişti. Yunanlılar 30 Mart gününe kadar üstünlüklerini

²³⁶ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1989, s.s. 12-15

²³⁷ *A.g.e.*, s. 15

korumuşlardır.²³⁸ Rum ve Ermenilerin de Yunanlıların tarafını tutmaları bu üstünlükte etkili olmuştur. 31 Martta Türk askeri harekete geçerek karşı saldırıda bulunmuş ve Yunanlılar gelişen bu saldırı ile 31 Mart gecesi geri çekilmeye mecbur kalmışlardır. Yunan askerleri geri çekilirken Türk süvarileri yılmadan onları takip altına almışlardır, bu durum Yunanlıların ağır kayıp vermelerine neden olmuştur. İstanbul'da bulunan ve İngiliz Yüksek Komiseri olan Sir H. Rumbold, savaşın gidişatını yakından takip ederek 1921 yılının 5 Nisan günü Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a, Türklerin İnönü'de ikinci kez galibiyet aldığını bildiren bir rapor göndermiştir.²³⁹ İsmet Paşa, o dönemde Batı Cephesi komutanıydı. Savaşın merkezinde olan Paşa, 1 Nisan 1921 tarihinde Metristepe'den telgraf yollamış ve telgrafta, "Düşman, binlerce ölüleriyle doldurduğu savaş meydanını silahlarımıza terk etmiştir." şeklinde bilgi veriyordu. Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa'nın verdiği bilgiye cevaben, "... *Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs (tersine dönmüş) talihini de yendiniz...*" diyordu.²⁴⁰ Yunanlılar geri çekilmiş fakat boş durmayarak Türk köylerini ateşe vererek camileri de yakmışlardır. II. İnönü zaferi ile İtilaf Devletleri arasındaki birlik bozulmuştu, barış için ilk harekete geçen Fransa olmuştu. Türklerin başarısı karşısında Fransa, Zonguldak'tan çekilme fikrini Ankara Hükümetiyle görüşmüş ve görüşmeler sonrasında çekilmiştir. İtalyanlar da Anadolu'dan çekilmeye başlamışlardır. Sovyet Rusya, savaş sürecinde yardım göndermekte kararsız kalırken zaferden sonra Türkiye'ye daha önce söz verdiği yardımları göndermeye başlamış, bu durum İngiltere'yi de olumlu etkilemiştir. O güne kadar İngiltere Yunanlıların en büyük destekçisi iken zaferin etkisi ile olumlu yönde değişen tutumunun etkisiyle Malta'daki Türk tutuklulardan 40'ını serbest bırakmıştır.²⁴¹ İnönü Zaferi haberleri basında güzel başlıklarla yankılanmıştır. II. İnönü Savaşları'nda umduklarını bulamayan Yunanlılar tekrar taarruz hazırlıkları yapmaya başladılar.

Amaçları; Megola İdea 'yı gerçekleştirmek ve kendilerini İtilaf Devletleri'ne ispat etmektir. Amaçlarını gerçekleştirmek için İnönü mevziilerini tutmuş olan Türk askerini güneyden kuşatmak için harekete geçtiler. Her yönden Yunanlılar üstün durumdaydı.

²³⁸ Atatürk, **Nutuk**, c. II, Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 171

²³⁹ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s.s.11-12

²⁴⁰ Atatürk, **a.g.e.**, s.172

²⁴¹ Durmuş Yalçın, Prof. Dr. Nuri Köstüklü, Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut, Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, Prof. Dr. Yaşar Akbıyık, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara, 2000, s. 2878

Durumu incelemek için olay yerine gelen Mustafa Kemal Paşa Türk askerlerini Eskişehir’de ve şehrin güneyinde toplayabilmiş, bu süreçte askeri güç takviyesi ve askerlerin yeni düzen alabilmesi için düşman kuvvetlerle araya olabildiğince mesafe konulması emrini vermiştir. Bu emir üzerine, Burada bulunan Batı Cephesi’ne bağlı Türk askerleri 18 Temmuz 1921 gecesi Eskişehir’in doğusunda olan Seyitgazi hattına çekildiler. Bu geri çekilme operasyonu nedeniyle Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar kaybedilmiş ve Yunanlılar bu üç şehre el koymuştur. Yunanlılar köy ve kasabalara da zarar vermişlerdi. Olaylar nedeniyle Fransa ile yapılan görüşmeler kesintiye uğramasına rağmen Fransa hala yeni hükümeti yenemeyeceği kanaatindeydi. Türk Ordusu çok yıpranmıştı ve 25 Temmuz günü Sakarya’nın doğusuna çekilmişti, yorgun olmasına rağmen yeniden doğmak için hazırlığa başlamıştır. Yeniden doğuş Sakarya Meydan Muharebesi ile başlayacaktır.²⁴²

1921 Temmuz’unda T.B.M.M’de Mustafa Kemal’e olan tepkiler giderek artıyordu. Mustafa Kemal karşıtı olanlar ülkenin mevcut durumuna yol açan kişiyi ordunun başında göremediklerini vurguluyorlardı. 23-30 Temmuz 1921 tarihlerinde mecliste gizli oturumlar yapılmış bu oturumlarda Mustafa Kemal’e verilen tepkilere karşı Vekile Reisi olan Fevzi (Çakmak) Paşa: “*ordudan direk ben mesulüm*” dese de tartışmalar devam ediyordu. Meclis Mustafa Kemal yanlıları ve karşıtları şeklinde iki gruba ayrılmıştı. Bir grup Mustafa Kemal’in ordusunun yenilmesiyle ordunun tasfiye edileceğini ve Mustafa Kemal’den kurtulabileceklerini hesaplarken başka bir grupta Mustafa Kemal Paşa’nın Başkomutanlık görevine gelmesini kurtuluş için son fırsat olarak görüyorlardı. İki grup sürerken Meclis Başkanlığı Mustafa Kemal Paşa’dan gelen bir önerge almıştır. Önerge ile kendisine yakınlık gösterilmesine teşekkür ettikten sonra “ordunun maddi ve manevi kuvvetini” daha ileriye taşımak için, “TBMM’nin haiz olduğu salâhiyetin ”üç ay süreyle kendisine verilmesi şartıyla” başkumandanlığı alabileceğini bildirdi.²⁴³ Mecliste bu istek tartışmalara yol açmış fakat onun istediği kanun onaylanmıştır. Mustafa Kemal Paşa yaptığı meclise teşekkürlerini ilettikten sonra kısa bir konuşma yaparak şunları söyledi. “*Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka yeneceğimiz hakkındaki güven ve inancım bir dakika olsun*

²⁴² A.g.e. ,s.289

²⁴³ Atatürk, **Nutuk**, c. II, s. 207-208.

sarsılmamıştır. Bu dakika, bu kesim inancımı yüksek heyetimize karşı, bütün millet karşı ve bütün dünyaya karşı ilân ederim.’’²⁴⁴

8 Ağustos'ta Tekâlif-i Millîye adı altında 10 emir Mustafa Kemal tarafından çıkarıldı ve bu konu ile ilgili komisyonlar kuruldu. Kurulan komisyonlar başkumandanın emirlerini uygulayacaklardı. Nitekim verilen emirlerle bedeli sonradan ödenmek üzere, halkın ve tüccarın elinde bulunan yiyecek, giyecek maddelerinden % 40'ını “öküz ve at arabalarının yüzde onunu, binek ve taşıt hayvanlarının yüzde yirmisini” aldılar ve her evden bir kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık” istediler.²⁴⁵ Tekâlif-i Millîye Emirleri ile Sakarya'nın doğusuna çekilmiş Türk ordusunun ihtiyaçları karşılanmıştı. Bu sırada Doğu cephesi ve Merkez ordusundan bazı birlikler Batı Cephesi'ne destek olarak gönderildi bu sayede doğacak Yunan saldırısına karşı gerekli destek sağlansa da Yunan ordusu karşısında cephane konusunda eşitlik sağlanamamıştır. Bu sırada İngilizler, Fransa ve İtalya'yı da çekmek için uğraşmış fakat Fransa Başbakanı bu konuda kuşku duyduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Lloyd George “tarafsızlığı gevşetme” politikasını öne sürerek İngiliz askeri firmalarına Yunan askerlerine savaş malzemesi satabileceklerine dair talimat vermiştir.²⁴⁶ Bu sırada Yunanlılar Ankara'ya ilerlemek amacıyla Eskişehir'de oyalanmışlar, Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığa başlamasından bir gün sonra Yunanlılar harekete geçerek Sivrihisar'ı işgal ettiler.²⁴⁷ Yunan kuvvetleri Sakarya'nın batısında Türk kuvvetleri ile karşı karşıya geldi. Burada bulunan Türk kuvvetlerinin görevi Yunan ilerleyişini geciktirmektir. Bu sırada Batı Cephesi'nden moral arttıran bir haberde Yunanlıların Türk mevzilerine saldırdıkları ama başarılı olamadıkları haberi gelmişti. Savaşta iki tarafta da ağır kayıplar vardı. İsmet Paşa, Fevzi Paşa'ya ordu yıprandığı için geri çekilmeyi ve bir savunma hattı kurmayı teklif etmiştir fakat Fevzi Paşa'dan red cevabı almıştır. Fevzi Paşa, İsmet Paşa'ya adım adım savunma yapılarak başarılı sonuca varılacağını bildirdi.²⁴⁸ Bu emir doğrultusunda hareket edildi bunun sonucunda Türk ordusu zor duruma düşmüştü. Bu olumsuz durum Yunanlıları umutlandırdı, bu umutla saldırıya geçtiler ve Çal Dağı'nı ele geçirdiler. Mustafa Kemal Paşa bu konuda

²⁴⁴ A.g.e. ,s. 211

²⁴⁵ Nimet Arsan, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV (1917-1938)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, s.s. 304-404

²⁴⁶ Bilal N. Şimşir, a.g.e. , s. 102

²⁴⁷ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, TTK. , Ankara, 1970, s. 159

²⁴⁸ Celâl Erikan, **100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi**, İstanbul, 1971, s. 156

Halide Edip Adıvar'a, Yunanlıların “Çal Tepesi'ni işgal edinceye kadar korkulacak bir şey olmadığını; fakat Haymana'ya girerlerse” bu işgalin sıkıntı yaratacağını söylemiştir.²⁴⁹ Fevzi Paşa telefon görüşmesinde durumun Türk lehine olduğunu bildirmiş ve bu orduya moral olmuştur. Çünkü Yunanlılar Çal Dağı'nı ele geçirdikten sonra hareket etmeyerek sessizliklerini korumuşlardır. Tekrar taarruza geçtiklerinde Türk ordusu ile karşılaşarak ciddi kayıplar vermişler ve durdurulmuşlardır. Bu tarihten sonra Yunanlılar artık savunma haline geçmişlerdir. Yunanlılar önce sessiz kalıp sonra kayıplar verince Türkler Yunan gücünden emin olamamıştır. Emin olmak adına iki taarruzda bulunmuşlar ve her iki taarruzda da başarı elde etmişlerdir. Elde edilen başarılar düşman ordusunun zayıflamış olduğunu anlamalarını sağlamış ve bunun üzerine genel taarruza geçmişlerdir. Genel taarruzla Yunan ordusu geri çekilmeye başlamıştır. Yunanlılar Anadolu'ya geçerken yaptıkları zulümleri Sakarya yenilgisi ile geri çekilirken de yapmışlardır.²⁵⁰ Sakarya Zaferi sadece Yunanlılara karşı kazanılmış bir savaş değil aynı zamanda İtilaf Devletlerinin yıllardır sürdürdüğü emperyalizme karşı da kazanılmış bir savaşı.

Bu savaştan The Times 14 Eylül 1921 tarihli gazete haberinde savaşı: “Yunanlılar Ankara'ya erişmekte kesinlikle başarısızlığa uğradılar ve şimdi batıya doğru çekilmektedirler. Eski Frigya krallarının ülkesi Sakarya havzasında 18.000 kişi yitirdikten sonra Kral Konstantin'in ordusu geri çekilmek zorunda bırakıldı.....Türk milliyetçi önderinin (Mustafa Kemal) doğudaki saygınlığı artmıştır.....” şeklinde yorumlamıştır.²⁵¹ Savaş bitiminde Mustafa Kemal Paşa'ya bir kanunla “Gazi” ve “Müşir” unvanları verildi. Sakarya Zaferi dışarıda Türkler için olumlu sonuçlar doğurmuştur. 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması'nda Rusya Sovyetler Sosyalist Cumhuriyeti ve Sovyet Cumhuriyeti olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan temsilcileri imza atmıştır. Yine 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Fransa ile imzalanmış olan Ankara Antlaşması müttefik cephesinde savaş sırasında açılmış olan gediğin onarılmasını sağlamıştır. İtalya'da olanlardan etkilenecek Ankara'ya temsilci yollamıştı. İngiltere ise olanları kabul etmeyip Müttefik cepheyi ayakta tutmaya çalıştı. Fakat sadece kabineye bir nota sunmuş ve “Sevr Antlaşması'nın Revizyonu İçin Paris'te Yapılması Düşünülen Toplantı” ismini kullanarak konferans için hazırlık

²⁴⁹ Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihani**, İstanbul 1962, s. 222

²⁵⁰ **A.g.e.** , s.233

²⁵¹ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.** s. 173

konusunda öneride bulunmuştur.²⁵² Üç müttefik savaştan çok sonra masaya oturabilmişti. Ankara'da muhalefetin sesi yükselince onları tatmin etmek için Mustafa Kemal Paşa, batılı devletlerin Türkiye hakkında neler düşündüğünü merak etmiş ve düşüncelerini öğrenmek istemiştir.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk Bey'i hem bu merakını gidermek hem de Türklerin millî davasını batılı devletlere anlatmak için yani o zamanki deyişimiyle "tenvir ve tenevvür maksadıyla" Avrupa'ya göndermeye karar vermiştir.²⁵³ Yusuf Kemal Bey Lord Curzon'la görüşmüştü, bu görüşme sırasında İngiltere Türkiye'ye karşı yumuşamış değildi. Lord Curzon Yusuf Kemal Bey'e, bir fikir sunmuştu. Sunulan fikirle İngiltere'nin Kars ve Ardahan'ı Ermenistan'a verilmesini istediği vurgulanıyordu. 1922 yılının 22 ve 26 Mart günleri arasında İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanları Paris'te toplanmış ve "Anadolu'nun yeniden can ve mal kaybı olmaksızın boşaltılacağını" ilan etmişlerdir. Bu konuda Ankara Hükümeti'ne teklif gitti ve hükümet bu konuyu reddetti.

Türk kuvvetleri, Ekim 1921'de kazanılan Sakarya Zaferi sonrasında Yunan askerlerinin kendilerini toparlamalarına izin verilmeden tekrar bir taarruza geçilmesini düşünmüş ve bazı plânlar yapmıştı. Fakat bu fikir tekrar görüşülmüştü. Görüşmeye Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Çakmak ve Müdafaa-i Millîye Vekili Kâzım Özalp ve Mustafa Kemal Paşa arasında olmuştu. Düşünülen taarruz Ağustos ayına ertelendi çünkü ordu böyle bir şeye hazır değildi. Taarruz hazırlıkları gizli bir şekilde devam ediyordu. Görüşmeden sonra Ankara'ya dönen Mustafa Kemal kararı hükümete bildirdi fakat taarruz tarihi kimse tarafından bilinmiyordu. Bu sırada Batı Cephesi Komutanı olarak İsmet Paşa, askerlere 6 Ağustos 1922 tarihinde el altından taarruza hazırlık yapmaları emrini vermiştir.²⁵⁴

Tüm bunlar olurken Ankara Hükümeti barış yolunu seçerek bir kez daha Dâhiliye Vekili Fethi Okyar'ı Avrupa'ya göndermişti. Fethi Bey Paris'te Fransız Dış İşleri Bakanı ile görüşmüş oradan Londra'ya geçmiş sadece dış işlerinden biri ile görüşebilmişti. Görüştüğü kişi İngiltere görüşme yapmak istemiyor demiş bunun üzerine barış için atılan adım boşa

²⁵² Salâhi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, TTK., Ankara, 1995, s.s. 231-232

²⁵³ Atatürk, **Nutuk**, c. II, s. 247

²⁵⁴ Selahattin Tansel, **a.g.e.**, c. IV, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1991, s.s. 154-155

çıkmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa çok önemli olan ve tarih sayfalarını etkileyecek olan bu kararı uygulamak için harekete geçti. Ağustos'un 17'sini 18'ine bağlayan gece Ankara'dan gizlice yola çıkmış ve Konya'ya gitmiştir. Konya için yola çıktığını sadece belli kişiler biliyordu. Gazete ve ajanslara farklı bir haber yansıtılmıştı. Onlar Mustafa Kemal Paşa'yı 21 Ağustos 1922'de Çankaya'da çay partisi verecek zannediyorlardı. Oysa Mustafa Kemal Paşa yirmi Ağustos'ta Akşehir'e geçmişti çünkü orada Batı Cephesi Karargâhı bulunmaktaydı. Yine aynı gün Atatürk Batı Cephesi Komutanı olan İsmet Paşa'ya 26 Ağustos'ta düşman taarruzuna başlamalarını emretti. 20 sini 21 ine bağlayan Ağustos 1922 tarihli gecede birinci ve ikinci Ordu Komutanları da Cephe Karargâhına geldiler. Genelkurmay Başkanı ile Cephe Komutanı Mustafa Kemal'in yanındaydı ve başkumandan taarruzun nasıl yapılacağını harita üzerinde kısa bir şekilde açıkladıktan sonra, Cephe Komutanı'na o gün vermiş olduğu emri tekrar etti.²⁵⁵

Hazırlıklar son hız devam ediyordu ve ilk iş olarak taarruzdan bir gün önce Anadolu'nun dışarıyla olan bağlantıları kesilmiş ve ertesi gün sabahın ilk saatlerinde taarruzun başlayacağı bütün birliklere bildirilmişti. Mustafa Kemal Paşa ertesi gün sabah saatlerinde başlayacak olan taarruzu Ankara'da hem Hükümete hem de Meclise bildirmişti.²⁵⁶ Taarruzu Kocatepe'den Başkomutan Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere başka paşalar beraber yönetmişler, taarruzu 26 Ağustos 1922 sabahında saat 5.30'da topçu ateşi ile başlatmışlardır.²⁵⁷ 26 Ağustos günü Yunan cephesi yarılarak, 27 Ağustos'ta Afyon kurtarılmış, 30 Ağustos Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde Yunanlıların merkezi kuvvetleri bertaraf edilmiştir. Muharebeyi Mustafa Kemal yönetmiştir. 1 Eylül 1922 tarihinde Başkumandan herkesçe bilinen o emri vermiştir: "*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!*" Verilen emirle Batı Anadolu sahillerine kaçmayı başaran Yunan ordusu takip edilmeye başlanmıştır.²⁵⁸ Yapılan takip sonucunda Uşak şehri 1 Eylül 1922'de Türk askerleri tarafından geri alındı. Yunan ordusu Uşak'tan çekilse de takip altına alınmıştır. Yunan birlikleri Uşak'tan batıya doğru kaçmış, Türk ordusu 4 Eylül'de Kula'yı da geri almıştır. Yunanlılar 5 Eylül günü Alaşehir'i boşaltmış Salihli civarında muharebeye girmek zorunda kalmışlar ve

²⁵⁵ Atatürk, **Nutuk**, c. II, s. 279

²⁵⁶ Tansel, **a.g.e.**, s.s. 159-160

²⁵⁷ Durmuş Yalçın, **a.g.e.**, s. 308

²⁵⁸ Fahir Armaoğlu, "*Amerikan Belgelerinde 30 Ağustos Zaferi ve Amerika*", Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı, Ankara, 1992, s. 4-5

burada yapılan çarpışma da ciddi kayıplar almışlardır. Yunanlılar Manisa Menemen'e geldiklerinde Türk ordusu tarafından ateşe verildiler.

Süvari Kumandanı olan Mürsel Paşa 9 Eylül 1922 günü saat 10.30'da birliklerinin nihayet İzmir'i ele geçirdiklerini telsiz vasıtasıyla Ankara'ya bildirmiştir. Ertesi gün (10 Eylül 1922) ise Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı ve I. Kolordu Komutanlığı İzmir'e adım atmış bulunuyorlardı. Yunan kuvvetleri kısa süren çarpışmalardan sonra Torbalı ve Menderes bölgesinden çekilerek teslim olmak mecburiyetinde kalmışlardır. Yunan kuvvetlerinden geride kalanlar İzmir'in güney kısmında bulunan Çeşme yarımadası istikametine doğru kaçmışlar ve oradan da denize dökülmüşlerdir.²⁵⁹ Türk Milli Mücadele'sinde en son Batı Cephesi'nde Yunanlılarla savaşılmıştır. Gerçekleşen çarpışmalar sonucunda Misak-ı Milli sınırları içinde kalan topraklarımız ciddi anlamda düşmanlardan temizlenmiştir. Vatan 18 Eylül 1922 tarihinde gerçekleşen muharebelerle kurtulmuştur.

Büyük Taarruz sonucu Yunanlılar 2 Eylül 1922 yılında Türkiye ile ateşkes sağlayabilmek amacıyla İngiltere'den aracı olmasını istemiş, böylece barış girişiminde bulunmuştur.²⁶⁰ İtilaf Devletleri'nin İstanbul temsilcileri Yunanlıların isteğini Ankara Hükümeti'ne bildirmiş, hükümette durumu Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla bildirmişti. Atatürk'te verdiği cevapta Anadolu'da bulunan Yunan kuvvetlerinin yenilgisinin kesinleştiği, tekrar direnme gücünün olmadığı ve buna cesaret edemeyeceğini ifade etmiş, eğer ateşkes anlaşması yapılacaksa bunun Trakya için geçerli olabileceğini söylemiştir. Bu teklifin son gününün 10 Eylül olduğunu söyleyerek bu tarihe kadar Yunan hükümetinin resmi başvuruda bulunması durumunda ileri sürülecek şartları bildirmiş, 10 Eylül'den sonra belirlenen şartın yönünün değişeceğini vurgulamıştır.²⁶¹

7 Eylül günü yapılan İngiliz Bakanlar Kurulu toplantısında İngiltere Yunan ordusunun sonunu görerek gerekirse "tarafsız mıntıkanın" silahla savunulması kararını almıştır.²⁶² Bu karardan sonra İtilaf Devletleri aynı gün Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmak şartıyla ateşkes istediklerini Ankara hükümetine bildirmişlerdir. İngiltere kendini savaş dışında gibi gösterip bu konuda Yunanlıları öne sürse de savaşın gidişatında yaşananlarla zor

²⁵⁹ Durmuş Yalçın, **a.g.e.** ,s.s.312-313

²⁶⁰ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s. 479

²⁶¹ Atatürk, **Nutuk**, C. II, 1989, s.s. 675-676

²⁶²Hatice Yıldırım, **"Milli Mücadele Dönemi Türk Basınında Yunanistan'ın Mali İflası"** **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk yolu Dergisi**, Sayı: 60, Bahar 2017, s. 314

durumda kalmış, 9 Eylül'de İzmir'de yaşananlardan sonra 10 Eylül 1922 tarihinde Yunanlıların İngilizler tarafından da dışlanıp tamamen yalnız kaldığı görüşmeler başlamıştır. Batı Anadolu'yu kurtaran Türk ordusu işgal altında olan Boğazlara ve Trakya'ya yönelince İngilizler kendileriyle Türkler arasında savaş var mı yok mu merak etmiş bunu öğrenmek için çaba sarf etmişlerdir.²⁶³ Lloyd George İngilizlerin yaptıkları girişimleri göz ardı ederek Çanakkale'de bir ittifak cephesi oluşturma çabasına girmişti.

Yine General Harrington İtalya ve Fransa'ya destek çıkmış Çanakkale Boğazı'nın Anadolu sahili tarafına birlik göndermelerine yardımcı olmuştur.²⁶⁴ İngiltere, müttefiklerle ortak hareket etmek istemiş, Fransa ve İtalya'ya bu konuda teklif sunmuştur.²⁶⁵ Yaptıkları toplantıda doğu meselesinin hali için bir konferans toplanması kararlarını almışlardı. Lloyd George ise hükümetinin kararının aksine savaş yanlısı bir politika izlemiş, boğazlarla ilgili kışkırtıcı demeç yayınlamıştı. Fakat tekrar savaş halini almak istemeyen İtalya ve Fransa buna karşı çıktı. Lloyd George' in verdiği demeçte boğazların savunulması için yardım istemiştir. Yugoslavya, Romanya ve Dominyonlar 'da buna karşı çıkmıştır. Böylece istek sonuçsuz kalmıştı.²⁶⁶ Buna rağmen İngiltere boğazlardaki asker sayısını arttırmaya devam etmiştir. Yunanlılar Anadolu'dan atıldıktan sonra İtilaf Devletleri İstanbul ve Boğazlar çevresinde işgal edilen bölgelerde "bîtaraf mıntika" tarafsızlığına uygun hareket edilmesini isteseler de Mustafa Kemal konferans olmasını olumlu karşıladığını ancak tarafsız bir bölgenin kabul edilmesinin mümkün olmadığını, orduların ancak Trakya kurtarılsa durdurulabileceğini ifade etmişti.²⁶⁷ Fransa Yüksek Komiseri 'nin Mustafa Kemal'le görüşmesi ile İngiltere daha da yalnızlaşmış T.B.M.M ve Mustafa Kemal gerçeğiyle bir kez daha karşı karşıya kalmıştır. 20-23 Eylül 1922 tarihleri arasında Fransa, İngiltere ve İtalya Dışişleri Bakanları Paris'te toplanmış ve bazı görüşmeler yapmışlardır. Bu görüşmeler Türk askerlerinin boğazlara karşı giriştikleri harekâtı durdurmak ve barış konferansına alt yapı oluşturmakla ilgiliydi.

²⁶³ **A.g.m.** , s. 315

²⁶⁴ Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948, s. 152

²⁶⁵ **A.g.e.** , s. 152

²⁶⁶ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 435

²⁶⁷ Atatürk, **Nutuk, C. II**, s. 678

Görüşmeler sonucunda Mustafa Kemal'e harekâtın durdurulmasını ve barış konferansının toplanmasını öngören bir nota vermişlerdi.²⁶⁸

Türklerin tarafsız mıntıkaya girmemeleri ve Doğu Trakya'nın Türklere verilmesi koşuluyla Mudanya'da bir ateşkes yapılmasının kabul edildiği bildirilse de Türkiye tarafsız bölge olan boğazlara birkaç noktadan girince İngiltere geri çekilmek zorunda kalmıştır. General Harrington, Çanakkale'ye silahlı saldırı yapılmadıkça silaha başvurulmaması emrini verirken, Mustafa Kemal'de savaşılmadan netice alınabileceğini gördüğünden kuvvetlerine belirlenen çizgiyi geçmemeleri emrini vermişti.²⁶⁹ Buna rağmen iki tarafta bu bölge için savaşma fikrinde geri adım atmadıkları için asker takviyesine devam etmiştir. Bu sırada General Harrington, Mustafa Kemal'e yolladığı telgrafta Türk askerlerinin tarafsız bölgeye çekilmelerini talep etse de Mustafa Kemal telgrafa yanıt olarak Ankara Hükümeti ile müttefiklerin görüşmeleri sonucu tarafsız bölge ile ilgili anlaşma yapmaları hakkında bilgisi olmadığını, amaçlarının yenilen Yunan ordusunu takip etmek olduğunu ifade etmiştir. Burada Mustafa Kemal'in İngiltere'ye yumuşak bir cevap vererek onları kışkırtmadığı da görülür. Buna rağmen İngiltere Bakanlar Kurulu toplantısında bölgeden çekilmemeye karar vererek General Harrington'a Türklerin tarafsız bölgeden çekilmemeleri halinde ateş açılmasını emretmiş Harrington ise Mustafa Kemal'le anlaşmaya varma yolunu aramıştır.²⁷⁰ Bu arada Müttefikler Franklin Bouillon'u Atatürk'le görüşmek üzere İzmir vilayetine göndermişlerdi. Burada Doğu Trakya bölgesinin Türklere bırakılması, boğazlar için özel bir yönetim şeklinin oluşturulacağına garanti edilmesi şartlarına karşılık Boğazlar hedef alınarak yapılacak harekâtın önüne geçilip, tarafsız bölge ihlalinin yapılmaması teklifi kabul edilmiştir. Bu teklif İtilaf devletlerinin notalarına 29 Eylül 'de Mustafa Kemal Paşa tarafından cevaben verilen notayı etkilemiş; toplantının Mudanya Konferansı'nın kabul edildiği gün olan 3 Ekim'de yapılmasının uygun olacağı, konferans delegesi olarak İsmet Paşa'nın görevlendirildiği ve toplantıda görüşülmesi gereken konular bildirilmişti.²⁷¹

²⁶⁸ Türkgeldi, **a.g.e.** , s. 154

²⁶⁹ Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin Yaman, ''Mudanya Bırakışması ve Yankıları'', C: 5, Sayı: 18,1996, s.s. 52-53

²⁷⁰ Doç. Dr. Serpil Sürmeli, ''General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler, The Report of General Charles Harington of Turkey 1920-1923 and Assesments about the Report'', s. 32

²⁷¹ Atatürk, **a.g.e.** , s.s. 677-678

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN KURULUŞU SONRASI İNGİLİZ BASININDA TÜRKİYE

Araştırmanın bu bölümünde Cumhuriyet'in ilanına giden yolda karşılaşılan zorlukları, zorluklara rağmen yapılan mücadeleleri ve bu mücadelelerin İngiliz Basınına yansımalarını inceleyeceğiz.

4.1. Lozan Konferansı Süreci

Batı cephesinde yapılan muharebelerle Türk Milli Mücadelesinin sonuna gelinmiş savaşlar galibiyetle sonuçlanmış ve vatan toprakları düşmandan temizlenmiştir. 13 Ekim 1922 'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. İsmet Paşa'nın Mudanya'da kazanmış olduğu zafer ile milli çıkarlarımız korunmuştur ve bu durum Lozan Barış görüşmelerine zemin hazırlamıştır.

Mudanya Mütarekesi imzalanmış ve yürürlüğe girmiş, daha sonra Ankara ve İstanbul'da barış konferansı yapmak amacıyla varolan çalışmalar hızlandırılmıştır. Mudanya Anlaşması ile ilgili görüşmeler sürerken, 4 Ekim tarihinde TBMM Hükümeti, İngiltere ve Müttefiklerine nota vermiş, bu muhtıra ile konferansın 20 Ekim tarihinde olmasını ve konferansın İzmir ilinde yapılmasını talep etmiştir.²⁷² Fakat bağlaşıklık devletler yer konusunda sessizliğini korumuştur. Bu dönemde Ankara ve İstanbul'da iki farklı hükümet bulunmaktadır; dolayısıyla konferansa hangi hükümetin katılacağı sorusu ortaya çıkmıştır. İki hükümette kendini milletin temsilcisi olarak görüyordu. Ankara Hükümeti bütün işleri yürüterek İstanbul Hükümetine karşı üstünlüğünü gösteriyordu. Fakat iki hükümet arasında kararsız kalınmıştı. Bu kararsızlıkla ilgili 4 Martta Yüksek Komiser Rumbold ile Sultan görüşmüş ve bu görüşmede Sultan; *'bir avuç eşkiya tam bir nüfuz kurmuşlar. Ankara Hükümeti bu memlekette dikili ağacı olmayan, kan irtibatı veya bir rabitası bulunmayan kimseler...*

²⁷² Ali Fuat Cebesoy, *'Siyasî Hatıralar'*, I. Cilt, İstanbul, 1957, s. 88. ;Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, s. 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 67

Mustafa Kemal menşei belli olmayan bir Mudanyalı ihtilalci. Daha çok Sırp'a benziyor!.. Onların arasında hakiki bir Türk mevcut değil. Hakiki Türk özüne sadıktır fakat kendi esirliğinin hikâyesi gibi hayali yanlış tasvirlerle aldanarak yıldırıcı usullerle korkutulur bunlar eşkıyadır ki kendilerine teslim olacak şikâr ararlar.” diyordu.²⁷³ Türkiye, içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Bir tarafta padişah hükümeti bir tarafta Mustafa Kemal Paşa vardı. Fakat Mustafa Kemal Paşa, konferansta Türk Devleti'nin temsil edeceği hükümetin hangisi olacağı ile ilgili soru hakkında cevabın net olduğunu ve bu cevaptan dönülemeyeceğini kesin bir dille ifade etmiştir. Buna rağmen İstanbul Hükümeti de konferans için çalışmalarına devam etmiştir. İki hükümette konferans çalışmalarına devam ederken İtilaf Devletleri tarafından daha önce vermiş oldukları askeri harekâtın durdurulması ve barış konferansı ile ilgili olan 24 Eylül 1922'de verilen muhtıralara ek olarak ve Ankara Hükümeti tarafından 4 Ekim 1922 yılında konferansın tarihini ve yerini bildiren muhtırasına cevap olarak bir nota gönderildi. Notanın içeriği şöyleydi; ‘ ‘ *Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetleri Doğu'da harbe son vererek bir antlaşma yapmak ve müzakereleri açmak için 13 Kasım 1922'de temsilcilerini Lozan'a gönderecekler, Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni davet ederek de şeref kazanacaklar.*” Delege sayısının ikiyi geçmemesi şartıyla İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetlerinden gelen temsilcilerin tam yetkili olabilecekleri kararlaştırılmıştır.²⁷⁴ İtilaf Devletleri, ikinci kez muhtıra vererek İstanbul Hükümeti'ni yeniden konferansa davet etmişlerdir. Bu davet, konferansa iki hükümetinde çağrıldığını ve Müttefiklerin İstanbul Hükümeti'ni tanımaya devam ettiklerini gösteriyordu. Müttefiklerin daveti İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilmiş, aynı tarihte TBMM Hükümeti de Müttefiklere, tarihte Kızılaycı lakabıyla bilinen Hamit Bey aracılığı ile daveti kabul ettiklerini bildirmişti. Ancak İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılması demek Ankara Hükümeti'nin konferansa katılmayacağı anlamına gelmektedir. Bu durumda Ankara Hükümeti'nin konferansa katılmayacağı bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Müttefikler, konferansa sadece Ankara Hükümeti'nin katılabileceğini ifade etmişlerdir.²⁷⁵ Fakat Konferansa sadece TBMM Hükümeti katılacak olsa da İstanbul'da bir hükümet bulunmaktaydı ve ikinci bir hükümetin

²⁷³ Jaeschke, **a.g.e**, s.94

²⁷⁴ **Türk İstiklâl Harbi**, II. Cilt: VI. , Kısım: IV. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara, 1969, s. 109

²⁷⁵ **Türk İstiklâl Harbi**, **a.g.e** , s. 111

var olması TBMM Hükümeti'nin kendi iradesiyle karar vermesine engel olacaktı ve Lozan Konferansı için görevlendirilen Türk Heyeti, devletin şekli konusundaki karmaşadan dolayı attığı her adımda padişaha hesap vermek zorunda kalacaktı. Çift hükümetten kaynaklı karmaşa ancak saltanatın kaldırılması ile çözülebilirdi. Bu bilinçle, Rıza Nur ve arkadaşları saltanatın kaldırılması gerektiğini düşünerek kanun teklifinde bulunmuşlardır. 1 Kasım 1922 tarihinde teklif onaylanmış ve saltanat kaldırılmıştır. Bunun üzerine Vahdettin İngilizlere bir mektup yazarak yardım istemiş ve İstanbul'dan ayrılmıştır. Saltanat kaldırılmasına rağmen İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümeti ilişkilerini sürdürmüştür. Tevfik Paşa saltanatın kaldırılması üzerine İngiliz baş delegesi olan Rumbold'a başvurarak "İstifa mı etmesi yoksa Lozan'a murahhas mı göndermesi gerektiğini" sormuş, Rumbold cevap olarak "1921'de Londra'daki gibi davran" demiş aldığı bu cevap ile Tevfik Paşa verilen cevapla hemfikir olmadığı için istifa etme kararı almıştır.²⁷⁶ Tevfik Paşa'nın istifası nezaretleri, yaptıkları faaliyetlerin durdurulması konusunda etkilemiştir çünkü nezaretler Refet Paşa'dan bu konuda emir almışlardır. Alınan tedbirler sonunda İstanbul Hükümeti resmen ve fiilen ortadan kalkmıştır. Böylece Konferansa hangi Hükümetin katılacağı konusundaki tartışmalar da sona ermiş, Lozan Konferansı'na katılacak tek hükümet kalmıştır.

Konferansa katılacak taraflar da bellidir. Tarafların hangi ülkeler olduğu antlaşmada giriş bölümünde yer almaktadır. Çünkü giriş bölümünde taraflar ikiye ayrılmıştır şöyle ki; İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp Hırvat-Sloven Devleti birinci tarafken, Türkiye ikinci taraftır.²⁷⁷ Fakat konferans başlarken tarafların kim olduğu net olarak belirtilmemiştir. Konferansın adı tartışma konusu olmuş, önceden belirlenen şekilde taraflar anlaşılammıştır. Konferansın adı ile ilgili net olunmamıştır. 21 Kasım 1922 yılında gerçekleşen ilk oturum konferansın içtüzüğü ile ilgili olmuştur. Lord Curzon bu oturumda "Doğu İşlerine İlişkin İchtüzük Tasarısı" ismini kullanmıştır. Bunun üzerine İsmet Paşa, Curzon'un kullandığı ismi reddetmiş ve konferansın ismi "Yakın Doğu İşlerine İlişkin Lausanne-Lozan Konferansı" olmuştur. Lozan Konferansı'ndan önce devletler karşılıklı

²⁷⁶ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II, Mudanya Mütarekesi'nden 1923 Sonuna Kadar**, TTK. Yayınları, Ankara, 1973,s.s. 7-8

²⁷⁷ Seha L. Meray (Çev), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, C. 8. , Yapı Kredi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, Ekim 1993, s. 1. (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, s. 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 159

muhtıra yayınlamış ve bu muhtıralarda konferansa katılması öngörülen taraflar belirtilmiştir. 21 Kasım'da yapılan oturumda İsmet Paşa bu konu üzerinde durmuş, notalarda bahsi geçen devletlerle görüşebileceklerini bunların dışında kalanlarla görüşme yapmayacaklarını ifade etmiş ve bu konuda net olunmasını istemiştir. Lord Curzon “ *Konferansa katılan Devletlerin herkes tarafından bilindiğini, özellikle basın da bu devletleri saymış bulunduğu için bunların anılmasının lüzumsuz gördüğünü*” ifade etmiş ve bunu bahane ederek tutanaklarda konferansa katılan devletlere yer vermemiştir. Bu tartışmalar sürse de Lozan Konferansı görüşmecileri Türkiye dâhil toplam on üç devlettir. Bu devletler bütün oturumlara katılanlar ve davet edildiği halde her oturuma katılmayanlar olarak ayrılır. “Yapılan bütün oturumlara katılanlar; İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve Japonlardır. Dönem dönem katılan devletler ise; Amerikalılar, Romanyalılar, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Yunanlılardır. Boğazlar konusunda bazı devletler daha çok ilgi göstermekte olduğundan bu konferansa katılımı da etkilemiş ve bununla ilgili görüşmelere Sovyet-Rusya katılarak ilgi göstermiştir. Yine boğazlar ve Batı Trakya ile ilgili konularda Bulgaristan katılmıştır. Kapitülasyonlar ve borçlar hakkında yapılan oturumlara ise Belçika ve Portekiz katılmıştır.”²⁷⁸

İsmet Paşa tarafından konferans öncesi hazırlanmış olan “Başkanlık Genel Bildirisi” ile ilgili olarak katılan heyete 11 Kasım 1922 tarihinde bilgi verilmiştir. Bildirinin içeriğinde Türkiye’yi temsil eden kurulun yapması gereken çalışmalar ve olması gereken tavırları ile ilgili şartları bildiren bir talimat ve görev kısmı vardır. Bu bölümde temsil kurulu heyeti üyeleri haber alma konusunda gereken gayret ve emeği göstermekle yükümlendirilmişlerdir.²⁷⁹ İsmet Paşa Konferans’a, Türkiye’nin isteklerinin yer aldığı ve kendisine Ankara Hükümetince verilmiş bir yönerge ile gitmiştir.²⁸⁰ Talimatın amacı; Türkiye Devleti milli sınırlarını kesinleştirmek ve kesinleşen sınırlar içinde bağımsız şekilde yaşamaktır.²⁸¹

²⁷⁸ Çağrı Erhan, “*Lozan’ın Genel Çerçevesi*”, 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 13.

²⁷⁹ **Türk İstiklal Harbi**; Cilt II, 6. Ks. , s. 120

²⁸⁰ **A.g.e.** ; Cilt II, 6.Ks., s.s. 117-118

²⁸¹ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. XVII

Konferans 13 Kasım 1922 'de başlayacakken İngiltere'de yapılan seçimler nedeniyle konferansın tarihi 20 Kasım olarak değiştirilmiştir.²⁸² İngiltere konferansa katılan devletlerarasında davet edilen taraftadır. Görüşmelerde İngiltere'yi Lord Curzon temsil etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi İsmet Paşa'yı Hariciye Vekilliğine seçmiş ve konferansta Türkiye, Paşa başkanlığında bir heyet tarafından temsil edilmiştir. Konferans 20 Kasım 1922'de İsviçre Konfederasyon Başkanı M. Habb' in yaptığı konuşma ile açılmış, hemen arkasından İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından konuşma yapılmıştır. Bu konuşma sonrasında açılış töreninin biteceği beklenirken, İsmet Paşa'nın dünyaya Türk davasını anlatabilmek ve bu konudaki ciddiyetlerini gözler önüne sermek için yaptığı konuşma herkesi şaşırtmıştır.²⁸³ İsmet Paşa konuşmasında, Türk devletinin beklentilerini şu cümlelerle ifade etmiştir ; *“Mondros Mütarekesinin imzalanmasından itibaren, hak ve adaletin sağlanması için yapmış olduğu girişimlerin sonuçsuz kaldığını gören Türk Milleti, varlığını korumak amacıyla bir istiklal savaşı yaşamış, varını yoğunu ortaya koyarak büyük sıkıntılar yaşamıştır. Toprakları işgale ve yıkıma uğramış, harap olmuştur. Türk Milleti üstün fedakârlıklara katlanarak bağımsızlığını elde etmiştir. Şimdi ise amacı bağımsızlığını korumak, barış ve huzur içerisinde yaşamaktır. Bunu sağlamak için burada bulunan iyi niyetli Türk heyeti, diğer delegelerinde sorunlara iyi niyetle yaklaşacağını beklemektedir.”*²⁸⁴ İsmet Paşa tarafından yapılan bu konuşma İngilizleri pek memnun etmemiştir.

Aslında Konferansta ilk tartışılacak konu Musul'dur ama Lord Curzon Türklerin Trakya konusunda zayıf kaldıklarını düşünerek bu konu üzerinde durmuştur.²⁸⁵ Böylece konferansta ilk tartışılan konu Avrupa sınırları olmuştur. Sınırlarla ilgili bölüm “Toprak ve Askerlik” komisyonunun başkanı olan İngiliz delegesi Lord Curzon başkanlığında sürmüştür. İsmet Paşa Avrupa sınırları konusunda Ankara'ya telgraf çekerek telgrafta durumu *“Karaağaç'ın kurtarılabilceğini sanıyorum. Ama 1913 sınırını kurtarmak ve Batı Trakya'da plebisit yaptırmak zor”* şeklinde özetlemiştir, Rauf Bey İsmet Paşa'ya telgraftaki düşüncesine

²⁸² İsmet İnönü, **Hatıralar**, C. II, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 36

²⁸³ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Ankara Üniversitesi SBF Yayını No:291 Cilt I, Kitap I, Ankara, 1969, s.s. 1-4

²⁸⁴ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967,s.s.330-331

²⁸⁵ Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan, Taktik, Stratejik, Diplomatik Mücadele1922-1923**, Çev. : Mehmet Morali, ALFA Yayınları, İstanbul, 2017, s. 109

istinaden verdiği cevapta görüşünün Bakanlar Kurulu tarafından onayladığını bildirmiştir.²⁸⁶ Gelen cevaba istinaden İsmet Paşa konferansta bu konuda Batı Trakya’da 1913 sınırlarını talep etmiştir. Bunun üzerine yapılan tartışmalar sonuç vermemiştir çünkü 1915 yılında Türkler ve Bulgarlar arasında yapılan anlaşmanın bahsi geçmiş ve böylece konu kapanmıştır.²⁸⁷

İkinci gündem konusu ‘Adalar Konusu’ olmuştur, bu konudaki sorun çözülemeyince alt komisyonun çözmesine karar verilmiştir. 27 Kasım günündeki toplantıda konu Osmanlı Devleti’nin genel borçları ile ilgiliydi, konu çözüme kavuşamayınca tartışmalar devam etmişti. Tartışmanın altında yatan neden Türk tarafının Yunanlılardan harp tamirata talebinde bulunmuş olması ve bu konunun tekrar gündeme taşınmış olmasıdır. Bu nedenle konu çözümsüz kalmıştır.²⁸⁸ İsmet Paşa, 2 Aralık 1922 tarihinde Ankara’ya bir telgraf yollayarak, “...Md.4. Müttefikler, barış için, eskisinin yalnız şeklini değiştirip özünü muhafaza etmeye çalışıyorlar. Ya bizi yıkacaklar, eski usule muaddel bir Sevr yapacaklar, ya da biz onları yıkacağız, her medeni ve müstakil millet gibi bir sulh yapacağız. Konferansın kesilmesi beklenmektedir.” demiştir. İsmet Paşa’nın telgrafına 24 Aralık tarihinde Rauf Bey’in cevabı “Konferansın kesilmesine karşı ordu hazır durumdadır” şeklinde olmuştur.²⁸⁹ Rauf Bey bu yazışma ile konferansa ara verilebileceği düşüncesine kapılmış ve böyle bir durum olursa diye Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa’yı bilgilendirmiştir. Verilen bilgi sonrası Fevzi Paşa, 24 Aralık 1922 tarihinde Batı Cephesi kuvvetlerine boğazlara herhangi bir saldırı olması durumunda harekât için hazır olmaları emrini vermiştir.

Aralık sonunda İsmet Paşa ve Lord Curzon diğer sorun olan birkaç konu üzerinde görüşmüşlerdir. Bu görüşmeler boğazlar, kapitülasyonlar ve azınlıklar meseleleri üzerinedir. Lord Curzon görüşmeler sırasında Türk ordusunda askeri tedbirlerin alındığı ve bu tedbirlerin barışa engel olacağını ifade etmiştir. Aslında “Kapitülasyonlar” konusu gündeme getirildiğinde, T.B.M.M.’nin Ankara’ya danışmadan görüşmeleri kesme yetkisi vardır. Ancak konferansın devamında görüşülecek konularla ilgili verilen talimatlar görüşmeler sırasında

²⁸⁶ Şimşir, a.g.e. , s.s. 120-133

²⁸⁷ Meray; a.g.e. , s.s. 20-37

²⁸⁸ Mahmut Göloğlu, **Milli Mücadele Tarihi-V Türkiye Cumhuriyeti**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.s. 19-20.

²⁸⁹ Şimşir; a.g.e. s.s. 268-271

diğer devletlerin taleplerine karşılık verememiş, Türk heyeti her oturumda Ankara'ya telgraf yollayarak oluşan yeni durumlarla ilgili talimat istemek zorunda kalmıştır. Rauf Bey o dönemde İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekâleti Vekiliydi ve Lozan Konferansı ile ilgili sürekli meclisle irtibat halindeydi. Yapılan görüşmeleri, sorunlarla ilgili değişiklikleri ve alınan kararları meclise bildiriyordu. İsmet Paşa 28 Aralık tarihinde rapor sunmuş, raporda; *“Kapitülasyonlar görüşüldü. Kapitülasyonların toptan kaldırılmasını istedim. Kaldırılınca güvence olmasını istediler. Kapitülasyon işi kesin aşamadadır. Bu yüzden konferansın kesilmesi olasılığı vardır... Görüşünüz nedir?”*²⁹⁰ sorusu yer almış ve bu konuda meclisten görüş istemiştir. Fevzi Paşa tarafından istenilen görüşe verilen cevap Rauf Bey tarafından ; *“Curzon, Sevr antlaşmasını bize kabul ettirmek istiyor. Azınlıklar ve kapitülasyonlar konusunda hiçbir fedakârlıkta bulunamayız. Askeri tedbirlere devam ederiz”* sözleriyle iletilmiştir.²⁹¹ Türkiye ise azınlıklar konusunda hiçbir şekilde ayrıcalıklı durum söz konusu değildir şeklinde açıklama yapınca İngiltere azınlık konusunda Ermenilere Doğu Anadolu'da toprak verilmesi isteğinde bulunmuştur.²⁹² Anlaşma ile bütün azınlıklar Türk olarak kabul edilmiştir. Kapitülasyonların kaldırılmasına İngiltere kadar Fransa'da tepki vermiştir.

23 Ocak 1923 tarihine gelindiğinde konferans toplantısında Musul meselesi görüşülmüştür.²⁹³ Lord Curzon İngiltere'nin bu konuyla çıkarları gereği anlaşması gerektiğini bilmesine rağmen Musul'un Türklere verilmemesini gerektiren konulardan bahsetmiştir.²⁹⁴ İsmet Paşa Türkiye'nin Musul'dan kesinlikle taviz vermeyeceğini vurgulamış ve bu konuda : *“Türkiye, bugüne kadar Musul vilayetinin başka bir devlete verilebileceğini hiçbir zaman göz önüne getirmemiştir. İngiltere için ise vaziyet böyle değildir. İsmet İnönü, İngiltere'nin şimdi Musul'un Irak'tan ayrılmaz olduğunu iddia etmesi için getirdiği delillerle şimdi sayacak olduğumuz olaylarla ilgili getirmiş olduğu delillerin aynı olmadığını ifade etmiştir. Bu deliller; 1915 yılında Mekke Şerifi Hüseyin ile görüşmeler yapılırken, 1916'da bu bölgenin Fransız mandası altına verilmesine razı olunurken ve 1919'da Şerif Paşa'yı teşvik ederek müstakil bir Kürdistan yapıp Musul'u Irak'tan ayırmak isterken getirdiği delillerdir”*.²⁹⁵ Lord

²⁹⁰ A.g.e. , s.s. 291-295

²⁹¹ A.g.e. ,s. 295

²⁹² Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, TTK Yayınları, İstanbul,1993, s. 123

²⁹³ Meray, a.g.e. , s.s. 342-375.

²⁹⁴ A.g.e. , s.s. 343-354

²⁹⁵ A.g.e. , s. 353

Curzon'un İsmet İnönü'nün yaptığı açıklamaya karşı cevabı şu şekildedir: *"Zannediyorlar ki Britanya'nın Musul'u alıkoymak istemesi, petrol tesiriyledir. Böyle değildir. Memleketimin dış politikasıyla uğraşırken, hiçbir petrol kralı ile görüşmedim. Bu meyanda Türk heyetinden üç kişinin Londra'ya gidip haberim olmaksızın bazı teklifler yaptıklarını işittim. İsmet Paşa hazretleri! Bazı toprakların Türkiye'den ayrılmasını, Türkler ateşkesten beri kabul etmişlerdir ve mağlup oldukları için kabul etmişlerdir. Şimdi ise aynı Türkiye geliyor ve burada Musul'un geri verilmesini ciddiyle istiyor!"*²⁹⁶ Musul sorunu hakkında yapılan tartışmalar; Lord Curzon'un "Milletler Cemiyeti'ni hakem olarak teklifi ve bu cemiyetin vereceği karara uyulması" talebi; İsmet Paşa'nın da "Misak-ı Milli'den taviz verilemeyeceği, dolayısıyla Musul'un Türkiye'ye iade edilmesi" talebi nedeniyle sonuç bulamamış ve bu şekilde sonraki döneme bırakılmıştır.²⁹⁷

4 Şubat ve 23 Nisan 1923 tarihleri arasında Konferansa ara verilmiştir.²⁹⁸ Bu tarihler arasında İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmış ve böylece T.B.M.M ekonomik olarak isteklerini ve barış koşullarını batıya iletmiştir.²⁹⁹ Yeni Türkiye'de Osmanlı'dan kalan mirasın etkileri sürüyordu bu nedenle sermaye bakımından eksiklikler, teknoloji alanında geri kalmışlık yaşanıyordu. Ayrıca Türkiye henüz bağımsız olmuştu ve kalkınma konusunda olabildiğince hızlı davranmalıydı fakat bu konuda takip etmesi gereken yolları bilmiyordu.³⁰⁰ Bu nedenle yeni Türk Devleti kazandığı siyasi bağımsızlıkları korumak için ekonomik bağımsızlık için çalışmalara başlamıştır. Yeni devletin kurucuları "iktisadi zaferlerle taçlandırılmadıkça siyasi ve askeri zaferlerin uzun süreli olamayacağı" tezini savunmaktadır.³⁰¹ Bu görüşü henüz Bağımsızlık Savaşı devam ederken savaştan sonraki dönem için Mustafa Kemal'in Ziya Gökalp'in başkanı olduğu bir ekonomi heyeti kurmasından³⁰² da anlıyoruz. Ekonomik kalkınma konusuna çok fazla önem vermenin yanı sıra birlikte aydınlatılması gereken bir konu daha vardır; o da kalkınmanın hangi yöntemle ve

²⁹⁶ A.g.e. , s. 362

²⁹⁷ A.g.e. , s.s. 363-375

²⁹⁸ Utkan Kocatürk; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 378.

²⁹⁹ Semih Yalçın, **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Ankara, 2000, s. 115

³⁰⁰ Aydemir, **a.g.e.** , C: 3, s. 344

³⁰¹ Atatürk, **Söylev ve Demeçler**. C. 2, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1959, s. 10

³⁰² Yüksel Ülken: *"İzmir İktisat Kongresi'nin Anlamı ve Değerlendirilmesi"*, Atatürk döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, İstanbul, 1982, s. 29

nasıl gerçekleştirileceğidir. Bu nedenle M. Kemal Paşa kalkınmanın sağlanması için izlenecek yöntemleri belirlemek adına bir İktisat Kongresi toplanmasının doğru olacağı görüşündeydi.³⁰³ Kararın alındığı dönem, Lozan Konferansı'nın ekonomik sorunlarla ilgili oturumlarında anlaşmazlıklar yaşanması sonucunda konferansa ara verildiği ve sorunun mecliste görüşüldüğü zamana denk gelir.³⁰⁴ Dönemin iktisat Vekili Mahmut Esat Bey konuyu mecliste anlatmış ve kongre için önemli saydıkları konular hakkında bir broşür bastırdıklarını ve broşürü kongre öncesi üyelere vereceklerini de bildirdi. Broşürde yer alan konular ise ; "Kredi meselesi, şirketler, sendikalar meselesi, gümrük meselesi, ulaştırma meselesi, köylü meseleleri, üretim ve tüketim meseleleriydi."³⁰⁵ Sonrasında İzmir'de düzenlenecek kongrenin program ve çalışma hazırlıklarını yapmak için bir düzenleme heyeti oluşturuldu ve kongreye katılacak üyelerin seçim esasları belirlendi. Üyeler seçilirken kongrede her ilçenin en çok sekiz üye tarafından temsil edilebileceği ilkesi kabul edilmiş ve bu sekiz kişinin sınıflandırılması şöyle yapılmıştır: üç çiftçi, birer tanesi de tüccar, sanatkâr, işçi, şirket temsilcisi, bankacı. Bu şekilde farklı gruplardan üye seçilmesindeki temel amaç kongrenin geniş çaplı olmasının istenmesi ve toplumu oluşturan kitlelerin katılımının sağlanmasının arzu edilmesindedir.³⁰⁶

Türkiye İktisat Kongresi, 17 Şubat 1923 yılında Kazım Karabekir Paşa başkanlığında, M. Kemal Paşa'nın açılış konuşmasıyla başlamıştı. Kongre yeni Türkiye'nin ekonomi politikasını belirleyecek ve ekonomik kalkınmaya hız kazandıracak önerilerin tespiti amacı ile toplanmıştır. Kongrede Mustafa Kemal Paşa açılış konuşması yapmış ve konuşmasında şu şekilde seslenmiştir: " *Aziz Türkiye'mizin iktisadi tealisi eshabım aramak ve bulmak gibi vatani, hayati ve milli bir gaye-i mukaddese için bugün burada toplanmış olan sizlerin, muhterem halk mümessillerinin huzurunda bulunmakla çok mes'ut ve bahtiyarım. Türkiye İktisat Kongresi tarihte ilk defa ikraz-ı mevki-i bülemlendirecek bir kongredir.*" Atatürk konuşmasında "Sizler bu memleketin ihtiyacını, milletin ihtiyacını ve milletin kabiliyetini ve bunun karşısında dünyada mevcut çok kuvvetli iktisat teşkilatını nazar-ı dikkate alarak,

³⁰³ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)**, II. Baskı, Tekin Yayınevi, Konya, Şubat 1965, s. 6

³⁰⁴ Mahmut Göloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971, s. 91.

³⁰⁵ A.g.e. , s. 92

³⁰⁶ Yüksel Ülken, **a.g.m.** , s. 30

alınması lazım gelen tedbirleri kemal-i vuzuh ile teati ve tespit etmelisiniz" demiştir. Yaptığı konuşmada Mustafa Kemal temel olarak yabancı şirketlerin imtiyaz sahibi olmalarının önüne geçmek için millileştirilmeleri konusunun altını çizmiş, kapitülasyonlarla ilgili olarak artık taviz verilmeyeceğini bildirmiş, iktisat politikasının temelinde milli görüşün olması gerektiğini şart koşmuştur.

Mustafa Kemal konuşmasında kalkınmayı gerçekleştirmek için izlenecek yol arayışının konuşulduğu bu dönemde konu ile ilgili önemli bir açıklama yapmıştır. Açıklaması şöyledir: "*İktisadiyat demek her şey demektir. Yeni hükümetimizin bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. Hepimizin arzusu şudur ki memleketimize zenginler memleketi çalışanlar diyarı denilsin. Siyasi, askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi muzafferiyetiyle tetvic edilmezse husule gelen zaferler payidar olamaz. Yeni Türkiye'mizi layık olduğu mertebeye isal için behemehâl iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz.*³⁰⁷ " ... *İstiklal-i tam için şu düstur var. Hâkimiyeti milliye, hâkimiyeti iktisadiye ile tarsin edilmelidir... Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferlerle tetvic edilmezse semere, netice payidar olamaz. En kuvvetli ve parlak zaferlerimize de tetvic eden semerat-ı nafiayı temin için hâkimiyeti iktisadiyemizin temin ve tarsini lazımdır.*"³⁰⁸ M. Kemal Paşa'nın konuşmasının ardından İktisat Vekili M. Esat Bey söz alarak ülke için iktisadın çok önemli olduğunu bu anlamda Türkiye Devleti'nin mevcut durumunun ciddiyetini kesin bir dille ifade etmişti. Konuşmasında ekonomik imtiyazlar ve ya hile olmamak şartıyla yeni devletin her türlü kolaylığı sağlayacağı üzerinde de durmuştur. Yeni devletin yöneticilerinin yaptıkları konuşmalardan yabancı sermayeye karşı oldukları hissedilmektedir. Yeni Türkiye'nin İktisat Vekili M. Esat konuşma yaparak, ekonomik yapının iyileştirilmesi, mesleki yapıların oluşturulması, kredi kurumlarının kurulması, teknolojik gelişmelerin ülkeye entegre edilmesi, ithalat ve ihracatta izlenecek yolların belirlenmesi ve bu ticari uygulamaların dengeli bir şekilde uygulanması gerektiğini belirtmiştir. M. Esat'tan sonra söz alan Kazım Karabekir Paşa da kongre reisi olarak yaptığı konuşmada, kongrenin ve iktisadi teşkilatlanmanın önemi üzerinde durmuştur.³⁰⁹ Kararlar dönemin basın yayın organları ile halka da bildirilmiştir ve alınan kararlar 12 maddeden oluşmaktadır. Kongreye

³⁰⁷ Prof. Dr. A. Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi (7 Şubat- 4 Mart 1922)**, T.T.K. , Ankara, 1982, s. 69

³⁰⁸ **A.g.e.** s.s. 243, 257

³⁰⁹ Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 263

baktığımızda yapıldığı tarih, alınan kararlar, ülkenin bulunduğu siyasal ve ekonomik yapının özellikleri, kongre sırasında Mustafa Kemal ve diğer yetkililerin ifadelerinde savundukları düşünceler bakımından yeni Türkiye'nin yapmış olduğu en önemli kongrelerden biri olduğunuz görürüz.

Lozan ikinci dönem toplantıları 26 Nisan 1923 yılında başlamıştır. Bu dönemde Türk heyeti başkanı İsmet Paşa, İngiliz Hükümeti Başkanı ise Sir Horace Rumbold olmuştur. İkinci dönem görüşmelerde İngilizlerle görüşülen en önemli konu Musul'dur. İsmet Paşa durumu her yönüyle izah etmiştir. İsmet Paşa'nın konuşmasına bakıldığında Musul'un Türk toprağı olması durumunun vurgulamasının yanı sıra İngilizlerin bu konudaki iddialarını da çürütür niteliktedir. İsmet Paşa özellikle nüfus üzerinde durmuştur. Yerleşik nüfusun 503.000 olduğu ifade edilmiş ve Türklerle Kürtler arasında hiç bir ayırım gözetilmeden çoğunun Türk olduğu söylenerek, bölgenin Anadolu'nun bir parçası olduğu ve ayrılmasının söz konusu dahi olmayacağı belirtilmiştir.³¹⁰ İsmet İnönü'den sonra söz alan Lord Curzon bunun tam tersi bir tez ortaya koymuştur. Fakat bunda başarılı olamayacağını anlamış ve istifa etmeyi düşünmüştür. Lord Curzon İngiltere'nin Musul'la ilgili asıl amaçlarının petrol olduğunu kamuoyundan saklamayı başarmıştır. Bu amaçla otel odalarında görüşmeler olmuş Türkiye'nin haklılığı ve İngiltere'nin emelleri açığa çıkarılamamıştır.³¹¹ Bu otel görüşmelerinin birinde Rıza Nur Musul'un Türklere bırakılması halinde İtilaf Devletleri'nin istekleri ile ilgili Ankara ile anlaşma sağlanabileceğini söylemiştir. Hatta Musul'un Türklere verilmesi halinde İngilizlere petrol imtiyazı verilebileceğini bile söylemiştir.³¹² İngilizler, 25 Nisan ve 3 Mayıs 1923 tarihleri arasında, Musul sorununu bahane ederek şu an "Kuzey Irak" adıyla bilinen bölgede silahlı – silahsız propaganda uygulamıştır. İngilizler, kendi çıkarları doğrultusunda Kürtleri Türkiye Devleti'ne karşı kışkırtmış, Kürtlerin örgütlenmelerine ortam hazırlamıştır. Bu destekle Süleymaniye-Revandiz-Şemdinli bölgesinde başlayan ayaklanmalar, 1924-1938 yıllarında Nasturi, Şeyh Sait, Mutki, Ağrı, Zeylan, Oramar, Dersim gibi ayaklanmalar için siyasal ve sosyal zemin hazırlamışlardır.³¹³ Bu dönemde Damat Ferit

³¹⁰ Prof. Dr. Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, 5. Baskı, A.İ.T.İ.A, Ankara,1977, s. 180

³¹¹ **A.g.e.**, s. 181

³¹² Dr. Emine Kısıklı, '' *Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi*'' **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 24, Kasım 1999-2003, s. 503

³¹³ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s. 479

Paşa, İngiliz Hükümetine yaranmak için Mustafa Kemal'e karşı Kürtlerin bir piyon gibi öne sürülerek kullanılması fikrini sunmuş fakat bu öneri İngiltere tarafından reddedilmiştir.³¹⁴

İkinci celsede İsmet Paşa bölgede plisibit yapılmasını teklif etmiş Lord Curzon bunu kabul etmemiştir. Kabul etmeme sebebini ise yöre halkının rey verme alışkanlığı olmaması olarak göstermiştir.³¹⁵ Lord Curzon bu teklife karşılık olarak konunun Cemiyet-i Akvam'a havale edilmesini ve cemiyet tarafından çözülmesini istemiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa bir kere daha Musul'dan vazgeçilmeyeceğini söylemesiyle o günkü oturum tatil edilmiştir.³¹⁶ Sonra yapılan görüşmelerden de hiçbir sonuç alınamayınca İsmet Paşa konunun bir sene içinde ortak bir anlaşma ile çözülmesi teklifinde bulunmuştur. Görüşmeler aynı gün nihayetlenmiş ve İsmet İnönü Romanya üzerinden Türkiye'ye dönmüştür.³¹⁷ Konu çözüme kavuşamayınca Lozan sonrasına bırakılmıştır. Musul meselesi ile ilgili konuda 1924 yılına gelindiğinde Milletler Cemiyeti Türkiye'nin bu bölgede halk oylamasına gidilmesi teklifini reddederek konu ile ilgili bir komisyon oluşturmuştur. 1925 yılında komisyon raporu Cemiyet'e sunmuştur. Raporda Musul'un Irak topraklarına dâhil edilmesini ve halkın haklarının garanti altına alınmasını tavsiye etmiştir. Bu dönemde Milletler Cemiyeti'nde İngiltere etkili olduğu için Cemiyet teklifi kabul etmiştir. Türkiye'de bu karara tepkiler büyümüş hatta olası bir Türk İngiliz Savaşı'ndan söz edilmiştir ama olaylar bu şekilde kalmıştır. Çünkü o dönemde içeride İngilizlerce Şeyh Sait isyanı çıkarılmıştır. Bu nedenle 5 Haziran 1926 yılında Türkiye, İngiltere ve Irak arasında "Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması" imzalanmış, günümüz Türkiye Irak sınırı çizilmiştir.³¹⁸ Türkiye Musul petrolerinden % 10 pay aldı ve bu pay 25 yıl sürdü. Daha sonra Türkiye payından vazgeçerek, karşılığında İngiltere'den 500.000 İngiliz lirası almıştır.³¹⁹

Konferans boyunca birçok konuda Ankara'ya telgraf çekilmiştir. Telgraflar iki hat üzerinden çekilmekte İngiliz ve Fransız haber alma teşkilatları tarafından açığa çıkarılarak

³¹⁴Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri II**, Çev: Cemal Köprülü, T.T.K. Yayınları, Ankara, 2011, s. 90

³¹⁵ Eroğlu, **A.g.e.**, s. 68

³¹⁶ Mim Kemal Öke, **Kerkük Musul Dosyası**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991, s. 54

³¹⁷ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, T.T.K. Yayını, Ankara, 1990, s. 219

³¹⁸ E. Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri" **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1995, s. 28

³¹⁹ Prof. Dr. Fatma Acun, **Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016, s. 276

sabah saatlerinde kendi Dışışleri görevlilerine iletilmektedir. Bir süre sonra telgrafların açığa çıktığı anlaşılmış Ankara ile irtibat için çekilen telgraflarda bilinçli olarak mühim görüşlerin şifreli bir şekilde iletilmesine karar verilmiş ve haberleşme bu şekilde sürdürülmüştür.³²⁰

Tüm bu görüşmeler olurken içeride ise birinci T.B.M.M'nin görev süresi tamamlanmış ve meclis kendini dağıtarak seçim kararı almıştır. Seçimlerden hemen önce Mustafa Kemal 8 Nisan 1923 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına dokuz ilke olarak anılan metni yayımlamıştır.³²¹ Parti Atatürk ve arkadaşları tarafından kurulmuştu. Parti programı: "*Millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için yapılmasına önderlik etmek, Türkiye'yi modern bir devlet hâlinde yükseltmek, Türkiye'de kanunları hâkim kılmak, kanun önünde herkesi eşit kılmak, imtiyazsız ve sınıfsız bir halk oluşturmak*"³²² şeklindeydi. Partinin kurucuları içinde Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar, Recep Peker, Saffet Arıkan gibi tanınan kişiler de vardı. Cumhuriyet'in ilanından önce Halk Fırkası adıyla bilinen parti Cumhuriyet ilan edildikten sonra, 10 Kasım 1924 tarihinde alınan kararla ismini Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası, yapılan inkılapların etkisiyle içyapısında ve programında çeşitli değişiklikler yaşamıştır. İhtiyaçlar ve mevcut durum değiştikçe, parti de ilkelerinde yenilenme ve değişime gitmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönemine katılan milletvekilleri 9 Eylül 1923 'te Halk Fırkası'nın iç tüzüğünü tartışmışlar ve Mustafa Kemal'in başkanlığında 11 Eylül 1923'te Ankara'da Halk Fırkası kurulmuştur.³²³ Kuruluş dilekçesi Dâhiliye Vekâleti 'ne 23 Ekim 1923 tarihinde bildirildiği için firkanın resmen kuruluşu bu tarihtedir.³²⁴ 29 Ekimde toplanan Halk Fırkası Grubu Cumhuriyet'in ilanı ve Cumhurbaşkanı seçimi kararı almış ve hemen o gün uygulanmıştır. İlk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal seçilmiştir. İlk hükümet kurma görevi ise İsmet İnönü'ye verilmiştir.³²⁵

³²⁰ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 545

³²¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Tıpkıbasım, İstanbul, 1952, s. 559

³²² Fûruzan Hüsrev Tökin, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, Elif Yayınları, Ekim Basım Evi, İstanbul, 1965, s. 68

³²³ Tunaya, **a.g.e.** ,s. 559

³²⁴ Faruk Alpkaya, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 45

³²⁵ **A.g.e.** , s.s. 87-101

4.2. Lozan Konferansı ve İngiliz Basını

İlk yarıda oluşan İngiliz-Türk yakınlaşması İngiltere'nin esas olarak ilgilendiği konularda anlaşmaya varılmasını sağlamıştır.³²⁶ Konferansa ara verilmiş ve hem İngiltere hem Türkiye konferansın ikinci bölümüne iyi bir başlangıç yapmak için uğraşmışlardır.

İlk bölümde Türklerin tazminat talebi sonuç bulamayınca, Yunanistan ile çatışma tehdidi olmasına karşın Venizelos ile İsmet Paşa'nın arasında gerçekleşen verimli diplomatik görüşmelerle çözüme kavuşmuş, talep ettikleri tazminata karşılık Karaağaç, Türkiye'ye bırakılmıştır. Osmanlı borçlarının hangi para birimi ile ödeneceği konusu kapitülasyonların kaldırılması ile geçmiştir. Türk temsilciler, ilk olarak kapitülasyonlar konusundaki görüşlerini ve diğer konulardaki bazı isteklerini müttefik heyetlerine kabul ettirmişlerdir. 1924 yılına gelindiğinde Atatürk daha önce yabancılara verilen demiryolu imtiyazlarından demiryollarını satın alıp millileştirme yoluna giderek bu konudaki imtiyazlardan kurtulmayı sağlamıştır. Halk bu kuruluşlardan kurtulmanın sevincini yaşamıştır. Artık kapitülasyonlar konusunda kesin sonuç sağlanmıştır.³²⁷

Boğazlar konusunda Rus ve Türk heyetleri arasında gerginlik olmuş hatta ilişkiler kopuş noktasına gelmiştir. Ruslar kırınglarını, Lozan'da Çiçerin' in İsmet Paşa'yı Hindistan ve diğer ülkelerin Müslüman temsilcileri karşısında küçük düşürme girişimiyle ifade etmişlerdir. Çiçerin "Türklerin sadece Rusları değil tüm Doğu ülkelerini sattığını İngiltere'nin ekmeğine yağ sürerek ona yardımcı olduğunu" ifade etmiştir. Çiçerin, Mustafa Kemal'in annesinin ölümünü fırsat bilerek ona üzüntüsünü ifade eden mektup göndermiş, mektupta boğazlar konusunda da işbirliği önermiştir.³²⁸ Boğazlar meselesi konusunda ticaret gemileri barış zamanında serbest geçebilecek savaş gemilerinin geçişi ise sınırlı olacaktı. Herhangi bir saldırıda Milletler Cemiyeti önlem alacaktı.

Musul ve Hatay konularında çözüm zamana bırakılırken, bazı konularda ise esnek davranılmıştı. Buna Meis'in İtalya'ya ve Tuna nehri üzerinde bulunan ve daha önce Türkiye topraklarında yer alan Adakale'nin ise Romanya'ya bırakılması örnek olarak verilebilir. Bu

³²⁶ Sevtap Demirci, **a.g.e.** , s. 195

³²⁷ Mehmet Emin Elmacı, "II Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar" Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2001, s. 237

³²⁸ Sevtap Demirci, **a.g.e.** , s.s. 122-123

konularda esnek davranılma nedeni, hiçbir konunun yeni kurulan Türkiye Devleti'nin varlığını ve güvenliğini tehdit edecek öneme sahip olmamasıdır.³²⁹

Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922 tarihinde başlamış, 4 Şubat – 22 Nisan 1923 tarihleri arasında kesintiye uğramış, 24 Temmuz 1923 tarihinde Antlaşma'nın imzalanmasıyla sona ermiştir. Konferans boyunca çözüm bulunulamayan konularda bile boyun eğilmediği, yeni kurulan Türkiye Devleti'nin davasında haklı olduğu ve bağımsızlık yolunda verdiği mücadelesi, dış ülkelere karşı gözler önüne serilerek bunların kamuoyunda da yer alması konusunda çaba gösterilmiştir. 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmış böylelikle Misak-ı Milli genel olarak gerçekleştirilmiştir.³³⁰

Lozan Barış Antlaşması ile ilgili İngiliz Basınına pek çok haber yansımıştır. Gloucester 06 Kasım 1922 özel baskısında Lozan'ın kesintiye uğraması ve İstanbul tahliyesi ile ilgili bir haber "*Ankara Hükümeti'nin Talepleri*" ana başlığı ve "*Müttefik Birliklerin İstanbul Tahliyesi*" ve "*Sultan'ın Tahttan Çekilme Reddi*" alt başlıkları ile verilmişti. Haber "*Ankara temsilcisi bu öğleden sonra Müttefik Yüksek Komisyonu'na, İstanbul yönetiminin Ankara hükümetine bağlı olduğuna, İstanbul'un müttefikler arasında işgalinin gereksiz hatta imkânsız olduğuna işaret ederek bir nota göndermiştir. Ankara hükümeti taleplerinin müttefiklerce olumlu karşılanacağını ümit ediyordu. Reuter muhabiri müttefiklerin, müttefik askerler tarafından yapılan tahliye talebine kesin bir şekilde red cevabı verdiğini öğrendi. İç ve dış işleri bakanlığı, sadrazamlığın kapatılacağı ve görevlilerin azledileceğini duyuruldu. Buradan anlaşılıyor ki Sultan hem Sultan hem sadrazam olarak tahttan inmeyi reddediyordu. İstanbul'da bir mesaj; Müttefik komutanlar, sadece Türkiye'yi ilgilendiren bir iç sorun olan İstanbul'daki yeni rejimle ilgili görüşlerini ifade eden bir mektup imzaladılar. İstanbul mesajında; Hindistan'a gitmeyi düşündüğünü söylediler. Ankara'dan gelen bir telgraf ile İsmet Paşa'ya Lozan Konferansında Türkiye'nin tam bağımsızlığını elde etmesi bildirdi.*" şeklindeydi. Haber "*Ciddi Gelişme*" ve "*Lozan Konferansı Ertelenebilir*" başlığı ile şöyle devam etti; "*Reuter İstanbul'un askeri tahliyesi için Türklerin talebinin İngiliz resmi daireleri tarafından bilinmediğini öğrendi. Talepler mülki idare ve jandarmada toplandı. Hiç şüphesiz ciddi gelişmeler oldu ve geleceği kestirmek zordu. Meskun alanların askeri tahliyesi*

³²⁹ Onur Öymen, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s.s. 383-384.

³³⁰ Soysal; *a.g.e.*, s.s. 93-94

ile ilgili herhangi bir talep kabul edilemezdi. Lozan konferansının erteleneceği bekleniyordu.’³³¹

Lozan Antlaşması’ndaki kapitülasyonlarla ilgili Mustafa Kemal İzmir’de Temps muhabiriyle yaptığı bir röportajda ‘‘Yeni Türkiye’nin asla kapitülasyonların devam ettirilmesini kabul etmeyeceğini ve Lozan’da Fransız delegasyonların uzlaşmaz tavırlarına çok şaşırıldığını bildirdi.’’’ Fransızlar için dostluk duygusu beslerken, bu dostluk onları, ülkenin bağımsızlığına ilişkin sorunlara karşı yöneltmeye neden olamazdı. Tam özgürlük arzusu Türkiye’nin tek meşguliyetiydi. Kapitülasyonların kaldırılması, Fransa’nın Türkiye’ye olan ilgisinin azalmasına yol açacağı anlamına gelmezdi. Çünkü bu durum, gerekli tüm güvenceleri sağlayacaktı. Mustafa Kemal kısa sürede barışın imzalanacağını umduğunu’’ ifade etmiş ve sözlerini tamamlamıştı.³³² Röportajın Aberdeen Press Gazetesi’ne yansıması yukarıda bahsettiğim şekilde olmuştur. Aynı haber The Yorkshire Post gazetesine ‘‘Türklerin Kararlı Hareketi’’ başlığı ile şu şekilde yansımıştı; ‘‘İstanbul’dan gelen telgrafta yansıtıldığı gibi Ankara’da Türk otoritelerinin Müttefik Kuvvetlerine karşı hala devam eden acımasızlık durumu, mevcut tavırlarına işaret etmektedir. Press Association muhabiri Ankara Yenigün’de yaptığı bir açıklamada Hükümetin İzmit ve İzmir limanlarının kapatılmasına ilişkin kararlarına sadık kalma kararı verdiğini ve bu konuda geri çekilmenin ya da fikirden vazgeçmenin söz konusu olmayacağını ifade etti. Türk otoriteleri, Edirne’de ihtiyati önlem olarak bütün yaşlı erkeklere, kadınlara ve çocuklara kasabadan ayrılmalarının emredildiğini ve tehlike anında Edirne’de doğal olarak bir noktaya toplanılacağını ekledi. İzmir’e gelen Mustafa Kemal Paşa, yaptığı görüşmede verdiği beyannamede kapitülasyonlarla ilgili ödün verilmeyeceğini ifade etti. O bu fikrini ‘‘ Her zaman söylediğim gibi Yeni Türkiye kapitülasyonların sürdürülmesini asla kabul etmeyecektir. Türkiye, Lozan’da bu konu ile ilgili Fransız delegasyonunun tavırlarına çok şaşırmıştır. Türklerin Fransızlara karşı hisleri dostanedir, fakat arkadaşlığımız ülkemiz için hayati olan bağımsızlık konusunda bizi taviz verme konusunda etkileyemez. Kapitülasyon baskısı Türkiye’de Fransız dostluğunu yok edecek anlamına gelmez. Ticari hayatta bütün gereken garantilerin verilmesi konusunda emin olmak niyetindeyiz. Umarım imzalanacak olan anlaşmada bunu görürüz.’’ sözleri ile

³³¹ Gloucester, Monday, November, 6, 1922

³³² **Aberdeen Press and Journal**, Thursday, February, 15, 1923

yansıttı.³³³ İngiliz Basınında Lozan Antlaşması ile ilgili pek çok habere rastlıyoruz. Rastladığımız haberler farklı gazetelerden olmasına rağmen içerik ve başlık olarak ya aynı ya da çok benzer şekildedir. Trakya‘ da bulunan Yunan nüfusu ile ilgili haber Northern Whig’e ‘Müttefiklerin Türklere Cevabı’ ana başlığı ve ‘Yunanlıların Topluca Protestolarının Sonucu’ alt başlığı ile şu şekilde yansımış; ‘Fransa’nın yüksek komisyon üyesi dün, Trakya’daki Yunan yoğunluğuna karşı gelişen Ankara protestosuna, müttefiklerden gelen cevabı aktardı. Cevapta, müttefiklerin Meriç Nehri sınırındaki çatışma ya da olayları önleme amaçlı tüm tedbirleri almış olduklarını ve sorunun kapandığını bildirdi. Müttefikler, İstanbul’dan Trakya’daki Yunan ordusuna silah ve ammunyon ihracına izin verdiklerini bildirmekten kaçındı. Türkler, şehirdeki bankalara Türk parasının değerini korumaları için İngilizler tarafından mümkünse talimat verilmesini ilan ettiler. Aksi takdirde konferansta bulunan Atina’dan General Plastiras ve Lord Curzon tarafından şiddetli Türk kızgınlığı uyandırılmış olunacak ve buna rağmen Borsa sakin kalacak ve kötümserliği yansıtmayacaktır.’³³⁴ Benzer bir haberi de içine alan fakat daha geniş bilgiler içeren farklı bir gazete başlığı ise büyük puntolarla ‘Lozan’da Son Gün’ şeklinde The Northern Whig and Belfast Post gazetesine yansımıştı. Haber aynı tarihte ‘Türkler, Çekinceleri Olan Boğazlar Sözleşmesi’ni Kabul Ediyor’; ‘Rusya’nın İtirazı’; ‘Lord Curzon’un İsmet İnönü ile Uzayan Konferansı’ alt başlıkları ile şöyle verilmişti: ‘Genel bir umut hissi hâkim görünüyorken, Lozan’daki komisyonların çalışmaları dün sonuçlandı. Boğazlar Sözleşmesi Rus Delegation tarafından reddedildi; fakat onların Gelibolu garnizonundaki eski birçok çekincemelerini içeren ihtilaf belgesinde ön koşulu yapan Türkler tarafından, şarta bağlı olarak kabul edildi. Rusya önceki eleştirilerini yineleyerek Doğu Trakya’daki Osmanlı güçlerinin sınırlandırılması sorusunu tekrar gündeme getirdi. Konferans Rusya’nın tutumunun zamanla değişeceği yönündeki umudunu dile getiren Lord Curzon tarafından sonlandırıldı. Lord Curzon ve İsmet Paşa nerdeyse iki saat konferansta kaldı fakat henüz tartışmaların sonucu bilinmiyor.’ Haber pek çok alt başlıkla devam ediyor ‘Gelibolu Garnizonu Sorusu’ ‘Nihayetinde komisyonların emeklerini sonlandıran bugünkü durum kısaca şöyle özetlenebilir: Bilhassa eski mücadeleleri olan Gelibolu’daki garnizonu ele alarak belirli şartlara tabi olarak

³³³ **The Yorkshire Post**, Thursday, February,15, 1923

³³⁴ **Northern Whig**, Friday, February,02,1923

önerilen rejimi Türkler kabul ederken, Rusya Boğazlar Sözleşmesini imzalamayı reddetti. İsmet Paşa, Doğu Trakya'daki Türk güçlerinin sınırlandırılmasını tekrar gündeme getirdi ve Paşa zaten ilerlemiş olan Türk tartışmalarını tekrar etti. M. Çiçerin de yeni bir şey söylemedi. O'' müzakereyi diliyoruz, ancak bugün kesin bir proje ile karşı karşıyayız'' fikrini ileri sürdü. Lord Curzon, İsmet'in, silahsızlandırılmış bölgeler dışında Türkiye'ye izin verilen güçler konusundaki eleştirilerini yanıtladı ve müttefikler görüşlerini Gelibolu'daki garnizona atıfta bulunarak tekrarladı. M. Çiçerin Lord Curzon'a cevap olarak müttefiklerin Rusya üzerine bir sözleşme yapmayacağını söyledi ve bugün Rusya'nın Lozan Konferansı'nda olmasından büyük ölçüde onun (Lord Curzon) sorumlu olduğunu ekledi. Çiçerin, önerinin Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın güvenliği tehdidinde bulunduğunu ve Moskova ve Kars'ta imzalanan Türkiye-Rusya Antlaşmalarına karşı olduklarını açıkladı. O, öneride barış yapmak için bir konferansın önemini ve Rusya'nın özgür olduğunu ve sözleşmenin diğer güçler tarafından imzalanmış olmasına rağmen eylem yapabilme özgürlüğünü saklı tuttuğunu belirttiğini ekledi. Curzon, ancak zamanında yapacağına inansa da, Rusya'nın, sözleşmeyi imzalamadığından üzgün olduğunu söyleyerek konferansı sonlandırdı. 'Diğer alt başlık 'Bir Uyarı: General Harington ve İstanbul'un Durumu'' 'Harington, dün akşam donanma adına Amiral Brock'a deniz kuvvetleri arası boks yarışması için ödül olarak verilen İstanbul kupasının sunumunda, Konstantinopolis'te üç deniz kuvveti arasındaki mükemmel ilişkilere dikkat çekti. Orada üç deniz kuvvetinin yakın işbirliği anlayışını sürdürmek için 100 gine değerinde kupa sunuldu. General Harighton üç askeri kuvvete sadece beraber yaptıkları çalışmalardan dolayı teşekkür etmedi aynı zamanda barışçıl bir çözüm fikri üreteceklerini umduğunu da ekledi. Şimdi Konstantinopolis'te deniz kuvvetlerinin kendine düşen görevi yapıp yapmadığını denemek isteyen bir uyarı notunu herkese verdi ve kim bunu yapmazsa bundan pişman olacağı güvencesini verdiğini söyledi.'' ' Müttefiklerin Türklere Cevabı; Yunan yoğunluğuna karşı protesto gösterisi'' 'Fransız Yüksek Komisyon üyesi, Trakya'daki Yunan yoğunluğuna karşı Ankara'dan gelen protestoya müttefiklerin cevabını dün gönderdi. Cevap, müttefiklerin Maritza sınırındaki çatışma veya olayları önleme amaçlı tüm önlemleri almış olduklarını ve sorunun kapandığını bildirmiştir. Müttefikler, Konstantinopolis'ten Trakya'daki Yunan ordusuna silah ve mühimmatın verilmesine izin verdiklerini bildiren yayınları inkâr etme fırsatı buldular. Türkler, şehirdeki bankaların İngilizler tarafından, mümkünse Türk parasının

değerini koruması talimatını vermeyi emrettiklerini beyan ettiler. Aksi takdirde Borsa sakinleşecek ve karamsarlığı yansıtmayacaktır ancak Atina'dan General Plastiras ve Lord Curzon arasındaki konferansta yerel Türk kökenli öfke artıyor.” ”Fransız Notası Kabul edildi” “Korku Yaratan Paris gazetecisi ile görüşülmedi. Basın mensubu, İngiliz Hükümeti'nin Fransa'nın yakın Doğu konusundaki durumu ve görüşleri ile ilgili Fransız Hükümetinden bir nota aldığını resmi bir şekilde öğrenir. Dün gece hiçbir ayrıntı mevcut değildi, ancak notun, Fransa basınının Londra, Roma, Brüksel ve Konstantinopolis'e gönderildiği belirtilen Ankara kopyalarına karşı verilen Fransız notasında, verilen açıklamayı taşımadığı öğrenildi. İngiliz Hükümeti, geçen akşam Ankara için gelen bir Fransız notası hakkında hiçbir bilgiye sahip değildi ama Londra'dan şimdi gelen etkili baskı Fransız gazetelerinin burada bahsettiği nota idi. Fransız notasının şartları, Lozan Konferansı'nın mutlak ve eksiksiz başarısızlığı karşısında tamamen şartlı olarak kabul edilir. Ancak, Fransız görüşlerinin özel aciliyet sonuçları bulunmadığı için buna henüz cevap gönderilmediğinden bu ihtimalin önleneyeğine dair her türlü umut vardı. Fakat Lozan görüşmelerinin başarısızlığının olduğu akşamı, Fransa'nın ön teklifi Majesteleri Hükümetinin yoğun görüşünü isteyecek ve alacaktı. Lord Curzon'un bugünkü amacı Pazar akşamı Londra için Lozan'dan ayrılmaktı.” ”Pasifik Türk” “Barışı Kabul Etmek için Müttefiklerle Savaşacak.” “ Lozan'da Fransa'nın müzakerelere devam etme teklifine, müttefik birliğinin kırıldığının bir kanıtı olarak bakan Türk resmi çevrelerinde, büyük memnuniyetle bakıldı. Bu nedenle, İngiltere'nin bu şekilde izole edilmiş olması Türk taleplerini eninde sonunda bırakmaya zorlayacağı beklentisi oluşturmaktadır. Bu umut, dün Ankara Ulusal Meclisinde yapılan gizli tartışmaların kapanışında baş delege Rauf Bey tarafından yapılan bir konuşmada ifade buldu. Müttefikler, söylediği gibi tutumlarıyla tüm dünyayı felâket bir tehlikeye atıyor ancak yola koydukları tüm engellere rağmen nihayet barış yoluna gitmeyi istiyorlar. Smyrna'da Mustafa Kemal Paşa, Türk muhabirlerine, bağımsızlığımız ilan edilene kadar dinlenmeyeceğimizi ilan eden benzer bir ifade ile konuştular. Bu, ulusun ciddi bir kararıdır ve gerçekleşmesini sağlamak için tüm önlemler alınmıştır.” “Türk Delegeleri Yola Çıktı; Lozan'dan iki delege Hamid Bey ve Mehmet Bey bugün Konstantinopolis için ayrıldı.” ” İsmet ve Lord Curzon; Lozan Otelinde İki Saatlik Toplantı” “Bu öğleden sonra, Beau Rivage Otel'de, hukuk danışmanı olan Münir Bey tarafından eşlik edilen ve Türk delegesi olan İsmet Paşa, Lord

Curzon ile kalan heyet ve Lord Curzon arasında neredeyse iki saat boyunca sürecek olan bir dizi görüşme başladı. Görüşmelerle ilgili telgrafta konuşmaların sonucu olarak hiçbir şey bilinmiyor. İngiliz ve Amerikalı gazeteciler bugün Lord Curzon'la öğle yemeğinden sonra konferansa katıldı. Büyük samimiyetin hâkim olduğu ve takdir dolu bir konuşmada Lord Curzon durumu değerlendirerek gazetecilere konferansın başarısını teşvik etme çabalarından dolayı teşekkür etti.'³³⁵

İsmet Paşa'nın Musul ile ilgili açıklaması Aberdeen Press Gazetesine " Pek çok soruya cevap olarak İsmet Paşa Türk dış siyaseti ile ilgili açıklama yaptı. Açıklamasında, iki ana prensibin; Türkiye'nin güvenliği ve barışın korunması olduğunu söyledi. Trakya'da sözde Yunan baskısından dolayı olaylara misilleme yaparak karşı çıktı ve konferanstakileri dış ilişkilerin barış ve huzur içinde gelişerek devam ettiğine ikna etti. Musul'un statükosuna uyma konusunda Türkiye'nin anlaşmaya bağlı kalacağını bildirdi. İsmet, Türkiye'ye karşı Akdeniz'e herhangi bir şekilde yöneltilen İngiliz savaş gemilerini kabul etmedi. Geçen gece, gece boyunca Cumhurbaşkanlığı köşkünde süren önemli bir toplantıda anayasa ve Cumhurbaşkanının yetkileri tartışıldı. Varılan karar henüz bilinmiyor." şeklinde yansıdı.³³⁶ Scotsman gazetesi 10 Nisan günü Lozan ile ilgili habere "Lozan Anlaşması" başlığı ile şu şekilde yer vermişti; "Farklı fikirlerin ifade edilmemesi kaydına rağmen, dün Avam Kamarası Lozan Antlaşması'nın kabulü için ikinci kez yasa tasarısı verdi. Antlaşmada kusur bulmaktan daha kolay hiçbir şey yoktu. Fakat ne olursa olsun daha tatmin edici bir biçimde yeniden şeklini değiştirme ihtimali yokken, etkilerinden dolayı, zaten kendi toprak hükümlerine ait hükümlere yer verilmişti. Aksine, Başbakan, geçen hafta tasarının açılış toplantısında var olan şartların, Lord Curzon'un yüz yüze kalmak zorunda olduğu şartlardan bile daha makûs olduğunu ifade etti. İçinde Bay Lord George'un da olduğu bazı liberal eleştirmenler, Boğazlar Sözleşmesi'nin Antlaşmadan çıkarılması ve soruların tekrar açılmasını imkânsız hale getirmek için alıkoymaya bağlı hükümlerin kabulü önerisinde bulundular. Bu antlaşmanın bir parçasıydı ve bütün antlaşmanın etkisini azaltmaksızın reddedilemedi. Bay Lloyd George'un özellikle Lord Curzon'un harcamalarına sataşması kişisel önyargularca harcamaların geniş ölçüde yayılması kadar haksızdı. Antlaşmayı okuyan

³³⁵ **The Northern Whig and Belfast Post.** ,Friday, February, 02, 1923

³³⁶ **Aberdeen Press and Journal,** Monday, March, 24, 1924

herhangi birinin, onu Türkiye'ye zorla kabul ettirmek yerine Türkiye'den barış talep eden bir İtilaf Devletleri olduğunu zannetmesi maalesef doğrudur. Fakat Bay Lloyd George, Türkiye saldırılarına yol açan olayların cereyan etmesinden kendisi suçsuz değildi. Kemalistlere saldırması için Yunanlıları cesaretlendirdi ve bu durum müttefiklerin karşılaştığı bir durumdu. İtilaf Devletleri'nin bile kişisel dokunulmazlığa karşı çıktığına inanıldı ve Türk ordusunun Yunan istilacılarını denize döktüğü bir yer planlanmak zorunda kalındı. İtilaf Devletleri kendi içinde ayrıldı, Fransa neredeyse açık şekilde Türk yanlısı oldu. Osmanlı İmparatorluğunu yenilgiye uğratıp parçalamayı ortak şart koşan Sevr belgesi hazırlanmıştı. Uzun süren müzakerelerin sonucunda hayal kırıklığı olabilirdi. Lord Curzon'un elinden geldiğince en iyi yeri güvence altına aldığına inanılması için pek çok neden vardı, dün Bay Baldwin'in söylediği gibi onun emrinde silahlar vardı ve Lozan'da yetersiz destek vardı. Bay Lloyd George'un Yunan yanlısı politikasının Müslüman görüşünü, özellikle Hindistan'da aleyhe çevirici bir etkisi vardı ve bu Lord Curzon'un görevini zorda olsa yaptığı ve hesaba katmak zorunda olduğu bir faktördü. Bu ülkenin; Ankara Hükümetinin halifenin ihracı ile ilgili gösterdiği tavıra karşı, Müslüman karşıtı ve gerçekten din karşıtlarına rağmen, Hindistan hükümetinin bu husustaki ifadelerini yerine getirecek gücü olmayabilir; bu Türklerin kendine has kısımda haksız olmasının bütün Müslüman dünyasını ilgilendirdiğini gösterir. Yersiz bir yanlış anlaşılma-Bunun başka bir şey olmadığı umulmalıdır; Anlaşmada hükümlerin uygulanması konusu Kanadalı hükümet ile birlikte ortaya çıkmıştır. Hindistan ve Yeni Zelanda, Avustralya ve Güney Afrika onu onaylamayı kabul etti ve Boğazlar Antlaşması'nın da yükümlülüklerini kabul etti fakat Kanada Başkanı Bay Mackenzie King Kanada'nın ona iştirakçi olmadığını ifade etti. Bay King hükmün Lozan'da sunulmadığını, antlaşmayı imzalamamış olduklarını ve onun altında herhangi bir yükümlülük kabul etmediklerini söyledi. Bu şartlar altında, Kanada Hükümeti'ne onay için sunmayı teklif etmediğini veya bu ülkenin onaylamaması konusunda aynı görüşte bulunmadıklarını belirtti. Diğer taraftan, Bay Mac Donald, Kanada dâhil bütün Dominyonlar müzakere taraflarıdır. Bay Lloyd George, geçen gece Lord Curzon'un Dominyonların temsilcilerini Lozan'a katılmaya davet etme konusunda onursuz davrandığını belirtti. Buna ek olarak, Lord Curzon ve Sir Horace Rumbold'un imparatorluk temsilciliğine seçilmesine izin verilip verilmedikleri soruldu ve bu konuda karar şu şekilde denildi; Bay King kendisi, Kanada'nın ayrı bir temsil

istemediğini belirtti. Müzakerelerde Dominyonlara gelişmeler konusunda bilgi verilmiş ve o zamandan sonra itiraz edilmemiş, Lord Curzon şartlarını açıkladığında ve konferanstaki neticenin memnuniyeti kaydedildiğinde ne antlaşma imzalanmıştı ne de genel konferans yapılmıştı. Bu zordu; yani, Bay King'in Kanada'nın neden Lozan'a davet edilmediği konusunda şikâyetle bulunması gerektiğini anlamak. Antlaşmayı onaylamama konusundaki itirazı, özünde bulunan esaslar veya dezavantajlara değil davet edilmeme düşüncesine dayanıyor gibi görünüyor. Ancak şimdiye kadar herhangi bir protesto gösterisini ertelemiş olması şaşırtıcıdır, çünkü isteseydi şimdiye kadar yapılan antlaşmanın daha erken bir aşamada yapılması için geniş bir fırsata sahipti, aslında daha önce antlaşma imzalandı. Onun itirazı önemli bir anayasa sorununu gündeme getirdi. Kanada, antlaşmayı onaylamayı reddederse, teknik olarak hala Türkiye ile savaşta olma pozisyonunda olacak. Dahası, imparatorluğun birliği sorusu vardı. Dominyonlar şimdi hem imparatorluğun dış ilişkilerinde danışılma hakkı hem de onlara bağlayıcı olacak antlaşmaların müzakerelerinde temsil edilme hakları ile oynuyorlar. Lord Curzon, Sir Horace Rumbold imparatorluk temsilcilerini oluşturmadan önce kendilerinin onaylarını uygun şekilde istedi. Kanada'nın antlaşmayı inkâr etme eylemi, kalıcıysa, Dominyonlar ve anavatan arasındaki anayasal ilişkileri olumsuz yönde etkileyecek ve İngiliz Cemiyetinin birliğini zayıflatacaktır. Bu ciddi bir konudur ve Bay King'in tutumu ile ilgili yanlış anlaşılmanın samimi bir açıklama ile kaldırılması umut edilmektedir.'³³⁷

Lozan'da yapılan görüşmelerle ilgili bir başka haber Gloucester Journal gazetesinde yer almıştı. 'Lozan Antlaşması' ana başlığı altında 'Avam Kamarası'nda Yarbay Horlick'in Konuşması' alt başlığı ile verilen haber şöyleydi. 'Kent üyesi(Yarbay J.N. Horlick), barış Antlaşması'nın (Türkiye) ikinci kez okunması teklifi için Çarşamba akşamı Avam Kamarası'nda yapılan tartışmada yer aldı. Bay E. Grigg tarafından değiştirilen yasa değişikliği ve tasarıda Grigg, Hükümetten, Dominyonların ve Hindistan'ın Boğazlar Sözleşmesi ile imzalanan antlaşmayı onaylamaya hazır olup olmadığı konusunda kesin bir açıklama yapılmasını talep etti. Yarbay Horlick, Yakın Doğu'da savaş öncesinde ve sırasında yaklaşık beş yıl geçirdikten sonra, birkaç ay içinde Küçük Asya'nın iç kısmında yer alarak, tartışmalara büyük ilgi gösterdi. Antlaşma pek çok açıdan saygıdan yoksundu, ancak onun

³³⁷ **The Scotsman**, Thursday, April, 10, 1924

hazırladığı ve imzalamış olduğu koşullar göz önüne alındığında, bizim adımıza müzakereleri yürütenlerden kaynaklanan büyük bir krediydi. Biz anlaşmanın dışında çok iyi şeyler yaptık ve her koşulda, ancak sekiz yıllık bir savaş haline son verdik. Daha önceki bir tartışmada azınlık maddeleri, Türk İmparatorluğundaki azınlıkların korunması için yetersiz olarak eleştirildi. Bununla birlikte, şaşkıncu bir değişim, Türk halkının saltanat ve halifelikten uzaklaşmış olması ve batı ideallerine göre egemen bir devlet kurmaya çalışmaya başlamış olmasını hesaba katmak gerekiyordu. Bu tek başına, geçmişte yaşanan felaketlerin ve felaketlerin nedenlerinin birçoğunun kaybolduğu anlamına gelmekteydi. Abdülhamit'in despotizmi ve Türk İmparatorluğunun teokratik hükümeti ve her halükarda Rus tehdidi geçici olarak ortadan kalktı. Enver Paşa ölmüştü. İzmir, Türklerin kalıtsal düşmanlarına teslim olmadığı için ne politik ne de siyasi görünen bir yerdi. Azınlıklara olması gerektiği gibi davranılması gerektiği için Türkiye iç ekonomisine gereksiz müdahale etmek istenmiyordu. Türk insanların kendi kurtuluşları için çalışmalarına olabildiğince izin verin. Güvenilir olduklarını ve ülkelerini, koşullarını ve dinleri ne olursa olsun vatandaşlarının koşullarını iyileştirmeye dürüstçe gayret gösterdiklerini düşündüğümüzü gösterelim; onları yenmekle ilgili bir politika izlersek ve onlara ciddi olduklarına inanmadığımızı söyleseydik, Türkler, reformlarını çok daha yüksek ihtimalle gerçekleştirirdi. Smyrna'nın Yunanlılara verilmesi, Türk halkının Anka kuşu gibi, küllerinden doğup yükselmesine neden olursa, Türkler eski refah durumuna gelmiş olurlar. (alkışlar) Tasarı Bay E. Grigg tarafından geri çekilmişti, tasarı ikinci kez okundu. Bizden önce, barış antlaşması üzerine Avam Kamarası'nda kent üyesinin (Yarbay J.N. Horlick) Perşembe günü yayınlanan tasarı için yaptığı konuşmanın resmi sözlü raporu var. Horlick'i hemen takip eden Bay Lloyd George konuşmasının başında 'Anladığım kadarıyla duyduğumuz konuşma bu evde henüz oturmuş olan saygıdeğer, nazik, centilmen biri tarafından yapılan ilk konuşma olmuştur.' dedi. Onu bu çok ilginç ve çok hoşnut konuşmasından dolayı tebrik ediyoruz. Bana gelince, tartışma konusunu memnuniyetle karşılamayacağım fikri ile katkıda bulunacağım, ancak konuşmanın niteliği ve fazileti ile ilgili olarak kesinlikle hoş geldiniz diyorum.'³³⁸ Barışın imzalanma haberi The Derby Daily Telegraph'a şu şekilde yansımıştı; 'Türkiye ile Barış' 'Lozan Antlaşması Sonunda Onaylandı' 'Türkiye ile İngiliz İmparatorluğu arasındaki nihai barış anlaşması Lozan

³³⁸ Gloucester Journal, Saturday, April, 12, 1924

Antlaşması'nın üç ana gücü, İtalya, Japonya ve İngiltere tarafından Paris'te resmi olarak onaylanarak, Çarşamba günü yürürlüğe girdi. 1914 yılının Kasım ayından beri Türkiye ile İngiltere arasında var olan savaş hali artık bitti. Fransa henüz antlaşmayı onaylamadı ve dolayısıyla teknik olarak konuşan, halen Türkiye ile savaştadır.'³³⁹ Musul'la ilgili haberlere Aberdeen Press gazetesi yer verirken İsmet Paşa'nın istifasına da değinmiştir. *'Sınırdaki Musul'* *'Türkler Yeni Hatlarına Çekiliyor'* alt başlıkları kullanılmıştır. *'Musul'dan güvenilir bir habere göre, Türk komutan Briksel'de Milletler Cemiyeti Konseyi'nin yapılan son toplantısında askerlerini geçici olarak sınıra çekti. İki tarafta geri çekilme için değişmez tarih 15 Kasım olduğu için İngiliz güçlerinin yeni hattın kuzeyine doğru keşif yapmaları yanlış olabilirdi. Türklerin geri çekilmesinin sınırı geçen yerli gözlemcilerden gelen raporlara bağlı olduğuna inanılıyor. Haber 'Cemiyet Komisyonu Londra'da'* alt başlığı ile devam etti. *'Router acentesi, dün gece Londra'ya varan Milletler Cemiyeti'ni Konseyi tarafından Türkiye ve Irak arasındaki sınırı tehdit etmek için komisyon atandığını bildirdi.'* Diğer alt başlık *'Türk Başbakanı İstifa Etti'* idi. *'Başbakan, General İsmet Paşa kötü şartlar altında istifa etti. Meclis başkanlığı Fethi Bey'e devredilecek. İsmet Paşa'nın istifasının nedeni kendi açıklamasında Terakkiperver Cumhuriyet Partisi oluşumu nedeniyle Halk Partisi'nin parçalanması ve sağlıkla ilgili olduğu şeklindeydi.'*³⁴⁰ Bir Musul haberi de The Times gazetesinde şöyleydi : *'Türklerin Musul Hakkındaki Endişesi'* başlığı altında *'Mustafa Kemal Paşa, Musul'da Türk politikasını belirlemek amacıyla dün yapılan kabine özel toplantısına başkanlık etti ve Dış İşleri Bakanı Tefik Rüştü Bey bugün ya da yarın Ankara'dan ayrılacak. Türk basını, İngiltere ve Fransa'nın anlaşılması hakkındaki hayal kırıklığını dile getirmeye devam ediyor ve Fransa'yı böyle bir politikanın uygulanmasının çıkarları için ölümcül olduğuna ikna etmeye çalışıyor. Açıkça anlaşılır olmalarına rağmen, Türkler tüm durumlara hazır olduklarını beyan ediyorlar ve Hâkimiyeti Milliye en son makalesini tamamlıyor. Bu durumun varlığında, Türkiye'nin birliği için bir adalet mahkemesi olarak değil, tezini evren karşısında savunabileceği bir tribün olarak görmesi doğal değil mi?'*³⁴¹

³³⁹ **The Derby Daily Telegraph**, Friday, August, 8, 1924

³⁴⁰ **Aberdeen Press and Journal**, Saturday, 24, November, 1924

³⁴¹ **The Times**, 28 November 1925

4.3. Cumhuriyet'e Giden Yol

Birinci Dünya Savaşı bitince birçok antlaşma imzalanmıştır. İmzalanan bu antlaşmaları incelediğimizde her birinin benzer maddeler içerdiğini görürüz. Bu benzer maddelerin içeriğinde; stratejik noktaların işgali, haberleşme ve ulaşım hatlarının denetim altına alınması, orduların terhisi gibi konular bulunmaktadır. Maddelerin içerikleri hemen hemen aynıdır. İçeriklerinin aynı olması bize imzalanan antlaşmaların aynı amaç doğrultusunda yapıldığını gösterir. Antlaşmalardaki tek amaç Osmanlı'yı dağıtmaktır. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Antlaşması metni, ateşkes antlaşması şeklinde isimlendirilse de antlaşma içerik olarak teslim belgesi niteliği taşıyordu.³⁴² Ağır hükümler içeren Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti ile imzalanmıştı. Savaş sırasında İtilaf Devletleri kendi içinde gizli paylaşım anlaşmaları yapmışlardı. Mondros'un hükümleri hem bu anlaşmaları hayata geçirmek hem de Sevr Antlaşması'nın oluşumuna hukukî alt yapı oluşturmuştur. 1918 yılı başlarında arka arkaya savaşların yaşanmış olması, farklı cephelerde aynı anda savaşılmış olması durumu orduyu olumsuz etkilemişti. Orduda yaşanan salgınlar, yaralanmalar, ölümler orduyu yıpratmıştı. Bu nedenlerle Osmanlı askerinin çok azı cephede idi. Osmanlı ordusunun durumu giderek kötüye gidiyordu ve kendinden sayıca fazla olan İngiliz askerleri karşısında pek şansı yoktu. Osmanlı Devleti Rusya ile 1877-1878 yılları arasında yaptığı savaşta kaybettiği Evliye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum'u) 'yi Rus İhtilali sonucu Rus ordusu çökünce bu durumdan faydalanarak geri almıştı. Osmanlı Devleti Makedonya Cephesinde sadece küçük bir askeri birlik bulundururken Trakya ve Boğazlar korumasız kalmıştı. Sadrazam Talat Paşa, tüm bu olanları izlemiş, Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle ortak hareket etmesi gerektiğini, ortak hareket etmesinin kendisi için daha uygun ateşkes koşulları getireceğine inanmıştı. Bu inançla Almanya ve Avusturya'ya gidip yetkililerle görüştü. Almanya dönüşü Sofya'ya Bulgar yetkililerle görüşmeye gitmişti fakat Bulgaristan'ın teslim olmaya hazırlandığını öğrendi. 29 Eylül'de İtilaf Devletleri ile ateşkes imzalamış olan Bulgaristan savaştan çekilmişti. Bulgaristan'ın savaştan çekilmesiyle Makedonya'da problem çözülmüş oldu.

³⁴² İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 65

Talat Paşa İstanbul'a döndükten sonra hükümet toplanarak ateşkes olasılıklarını görüştü. İtilaf Orduları 8 Ağustos 1918 günü saldırı gerçekleştirmiş ve saldırı sonucu Alman cephesi yarılmıştı bunun üzerine yine 8 Ağustos'ta Almanya barış konferansı düzenlenmesini istediği için A.B.D. Başkanı Wilson'la görüşmek istemişti. Bu gelişmeyle Almanya savaşı kazanamayacağını anlamış oldu. Bu nedenle Alman General Ludendorff, Hükümet'e mütareke yapılması konusunda baskı yapmıştı. Talât Paşa'ya 1 Ekim günü Almanya Devleti'nin İstanbul Büyükelçisi Kont von Bernstorff ziyarete bulunmuş hükümetinin ateşkes görüşmelerine başlanması ile ilgili kararını bildirmiş ve Wilson'a beraber başvuru yapmayı teklif etmişti.³⁴³ Cephelerde durum kötüydü. Cephelerin durumuna rağmen Harbiye Nazırı Enver Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Adliye Nazırı Halil Mentеше Bey ve Maarif Nazırı Dr. Nazım Bey savaşın devam etmesinden yanaydı. Suriye cephesinde devam eden İngiliz saldırısı giderek artmıştı. Mustafa Kemal Paşa Halep'in kuzeyinde Yıldırım Orduları Grubu'nu oluşturan 2.4.7. ve 8. orduların kalanlarını birleştirerek İngiltere'yi durdurmayı başarmıştı. Fakat orduların birleştirilmesi bile İngiliz ordularını destek için gelen birlikleri durdurmaya yetmezdi. Bu sırada Irak cephesinde de İngilizlerin Musul'u ele geçirmek için hazırlandıkları haberi gelmişti. Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi Makedonya 'da bulunan İtilaf Devletleri'nin boş kalmasına neden olmuştu ve eğer İtilaf Devletleri İstanbul'a saldıracak olurlarsa onları durduracak güçte yoktu. Böyle bir durumda Doğu'dan takviye yapmakta zordu çünkü birliklerin gelmesi zaman alırdı. İtilaf Devletlerinden istenilen barış koşullarının elde edilemeyeceği anlayan Talat Paşa yeni hükümet kurma kararı aldı. Bu nedenle Almanya'nın İtilaf Devletleri'ne başvurma kararına olumlu bakarak kararı onayladı. Bu karar üzerine 5 Ekim'de barış antlaşması yapılması istemiyle A.B.D Başkanı Wilson'a başvurdular. Wilson bu başvuruyu mütteliklerine iletmiş, İngiltere öneriyi geri çevirmiştir çünkü barış antlaşması Wilson ilkeleri temelinde olacaktır ve bu çıkarlarına uygun olmayacaktır.³⁴⁴

Bu sırada Vahdettin İngiltere'ye gizli olarak, görünüşte bağımsız ama gerçekte İngiliz himayesi altında, Osmanlı hanedanının idarî yetkilerine ve halifelik sıfatına dokunmayan bir yapılanmayı gerçekleştirmeyi hedefleyen bir barış tasarısı göndermişti. Sadrazam Ahmet İzzet

³⁴³ Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk, Hayatı ve Eseri**, C.III/4, Ankara, Güven Basımevi, 1970, s. 684

³⁴⁴ Gotthard Jaeschke, "*Mondros'a Giden Yol*", Belleten, C. XXVIII. , S. 109 (Ocak 1964), s. 142

Paşa bu fikre karşıydı fakat padişah kararlıydı. Damat Ferit İngiliz yanlısı tavır sergilediği için hükümet Damat Ferit'in istifa etmesi kararını almış, bu karar üzerine Vahdettin durumu kabul etmek zorunda kalmış ve ateşkese Damat Ferit yerine baş görüşmeci olarak atanmıştır. İtilaf Devletleri ise hala Almanya ile savaş halinde olduğu için boğazların açılmasından yanaydı. Boğazların açılması İtilaf Devletlerinin lehineydi çünkü bu Almanya'ya karşı ikinci cepheyi açabilmeleri demektir. Bu durum onlar için çok önemliydi. Bolşevikler yaşanan devrim sonrası savaş sırasında yapılan gizli antlaşmaları açığa çıkarınca İtilaf Devletleri de ortamı yumuşatmak amacıyla bazı açıklamalarda bulundular. Makedonya'daki zafere rağmen Bulgaristan'ın ateşkes istemesi İngilizleri şaşırtmıştı çünkü böyle bir durumu beklemiyorlardı ve hazırlıksız yakalanmışlardı. Osmanlılarda ateşkes isteminde bulunabilir düşüncesiyle duruma hazırlıksız yakalanmamak için ateşkes taslağı oluşturmaya karar verdiler. Lloyd George ise gizli antlaşmaların açığa çıkmasından dolayı Osmanlı'nın ayrı bir barış antlaşmasına yanaşmayacağı endişesi taşıyordu. Bunun için Osmanlı Devleti'ne doğrudan doğruya ayrı barış önerisinde bulunulmalıydı ve bu ayrı barışın hükümleri de Osmanlı yönetimini tatmin edecek nitelikte olmalıydı. Eğer Fransızlar ayrı bir barış antlaşması imzalanmasına çok sert tepki verecek olursa diye ayrı bir barıştan vazgeçip ateşkes antlaşması ile yetinilmesine karar verildi. Daha sonra hazırlanan ateşkes taslağı incelendi ve bazı değişikliklerle onaylandı. Paris'te İtilaf Devletlerince taslak görüşüldü ancak uzlaşmaya varılan ateşkes hükümleri, Osmanlı Devleti'ni savaştan çekilmeye razı edecek şekilde değildi. Çünkü karar verilen hükümler çok ağırdı bu yüzden hafifletilmesi gerekiyordu. Osmanlı Hükümet üyelerinin birçoğuna göre ise durum oldukça umutsuzdu ve İngilizlerin iyi niyetine güvenmek dışında hiçbir seçenek yoktu. Görüşmeler başladıktan sonra değişen koşullar nedeniyle İngilizler hükümlerin ağırlaştırılması gerektiği fikrini benimsediler. Çünkü Avusturya-Macaristan Ordusu'ndaki Macar birlikleri ayaklanmış bu yüzden, Habsburg İmparatorluğu çökmeye başlamıştı. Çekler de aynı gün bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. 29 Ekim tarihinde Ordu'da ayaklanma yaşanmış ve ayaklanma bütün cepheye yayılmıştır. Avusturya Genelkurmayı 30 Ekim'e gelindiğinde, durumun umutsuz olduğunu görerek, hükümetten derhal ateşkes yapılmasını isteyecektir. Tuna yolu, Avusturya-Macaristan cephesinin çökmesi ile açılacak ve böylece Almanya'ya karşı ikinci cephenin açılması için

boğazlara duyulan gereksinim büyük ölçüde ortadan kalkmış olacaktır. Ancak Mondros İmzalanana kadar İngilizler bu gelişmeleri duymayacaklardır.

Osmanlı Bahriye Nazırı Rauf Bey ile İngiltere'nin Akdeniz Donanma Komutanı Amiral Calthorpe başkanlığındaki heyetler arasında 27 Ekim 1918 sabahı saat dokuzda resmi görüşmeler başladı. Ülkede kendi güvenliklerini korumak adına istedikleri bölgelere işgal hakkı tanıyan taslağın en ağır maddesi olan 7. Maddeyle ilgili Rauf Bey hükümetin talimatı olmadan karar veremeyeceğini bildirdi. 30 Ekim günü İstanbul'dan, İstanbul istisna olarak tutulursa maddenin kabul edilebileceği yanıtı geldi. Rauf Bey hükümetin kararına uyarak İstanbul'un işgal edilmeme şartı kabul olunursa 7. maddeyi kabul edeceğini bildirdi. Sonunda, İtilaf Devletleri'nin güvenliklerini tehdit eden bir durumun ortaya çıkması koşulu eklenerek madde kabul edildi. Toros tünelleri ile ilgili olan 10. Madde İstanbul'un İtilaf Devletlerince bir deniz üssü olarak kullanılma kısmı çıkarılarak kabul edildi. Yine 16. Madde de Kilikya'daki garnizonların teslim olmasını ve bu hattın ötesinde bulunan garnizonların İtilaf Orduları komutanlarının yanı sıra Arap temsilcilerine teslim olmasını öngören koşullarla ilgiliydi ve bu iki koşul çıkartılarak kabul edildi. Diğer maddeler ise çok fazla sorun olmadan kabul edildi. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı.

Mütarekenin imzalandığı gün henüz Türk toprakları işgal edilmemişti. O dönemde toprakların işgal edilmemiş olması, Osmanlı delegelerinin İngilizlere çok güvenmiş olduğunu ve bunun karşılığında kayıtsız teslim belgesini imzalamış olduklarını gösteriyor. İngilizler ateşkesi tek başlarına imzalamamışlar ve böylece Fransız ve İtalyanlara göre üstünlük elde etmişlerdir, bu sayede Orta Doğu politikasına ağırlıklarını koymuşlardır.³⁴⁵ Mondros Mütarekesi sonrası içerdiği maddeler bahane olarak gösterilerek Anadolu'nun pek çok yeri işgal edilmiştir. İngiltere için Anadolu'nun jeopolitik konumu çok önemliydi çünkü eğer Anadolu'ya hâkim olursa sömürgelerine giden yolda bir üs elde etmiş olacaktı. Bu nedenle İngiltere bu dönemde Anadolu'yu İngiliz kontrolünde tutmak istiyordu bu amaçla Türkiye'yi İngiliz himayesi altına alma uğraşında bulunmuştu. İngiltere bu politikayı uygulamak için askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda faaliyetler göstermiştir. Mondros Mütarekesi sonrası

³⁴⁵ Prof. Dr. Ergün Aybars, a.g.e. , Zeus Kitabevi, İzmir, 2015, s.s. 79-80

Musul, Urfa, Antep, Maraş, Mardin, Batum, Kars, Samsun ve Merzifon'u işgal etmişlerdir.³⁴⁶ İşgallere ek olarak Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki emelleriyle ilgili tutumunda Lloyd George, Venizelos'u desteklemiştir. Batıdan gelen baskı ile Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Sovyetlere yakınlaşmış olması ve Anadolu hareketinin güçlenmesi nedeniyle Lloyd George'un Venizelos'a karşı varolan tutumu değişmiştir.

Bu süreçte İngiltere Türkiye'yi İngiliz himayesi altına alıp Anadolu'ya hâkim olma politikası izlemekte ve bu politikada başarılı olduğunu düşünmektedir. Fakat Mustafa Kemal tarafından başlatılan Milli Mücadele hareketi İngiltere'nin izlediği politikanın önünü kesmiştir. Politikasını gerçekleştirmek için İngiltere, çeşitli planlarla Milli Mücadele hareketine engel olmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından üç gün sonra Musul, çok zengin bir petrol bölgesiydi, İskenderun ise Akdeniz'de önemli bir stratejik noktadaydı ve iki vilayette İngiltere tarafından zapt edildi. İngiltere, bu konuda Mezopotamya'daki ordularının ulaşım yollarını güvence altına almayı bahane etmişti.

18 Kasım 1918 tarihinde İngiliz askerleri İstanbul'a çıktı. Daha sonra Fransız ve İtalyan askerleri de onları izledi. İngilizler, İngiliz birlikleri aracılığıyla Güney Anadolu ve Kilikya, Irak ve Suriye'yi de denetimleri altına almışlardı. Doğu Anadolu Kafkasya'daki İngiliz birlikleri, Orta ve Batı Anadolu ise General Milne'nin denetimi altındaydı. Bunların dışında İngiltere Bağdat Demiryollarını da denetim altına aldı. Kısaca, Anadolu İngiltere'nin denetimi altındaydı. İngiltere, İstanbul'a askeri birliklerini çıkarmış ve işgali açıklamaktan kaçınmıştır. İşgalin açıklandığı 16 Mart 1920'ye kadar İstanbul'da İngilizler, Türkiye için İtilaf Devletleri'nin isteklerini kabul etmesi için Mondros Antlaşması'nın hükümlerinin uygulanışını denetlemişlerdir ve Türkiye için baskı aracı olmuşlardır. 21 Aralık 1918 yılında Meclis-i Mebusan kapatıldı. Meclisi kapatma kararı okunurken bütün milletvekilleri yeni mecliste sultana bağlı kalacakları konusunda ant içtiler. Millet Meclisi kapatılınca çeşitli siyasal amaç taşıyan dernekler kapatıldı, siyasal partiler ve sendikalar yasaklandı ve basına sansür yasağı kondu. Türk polisi ve jandarmaya işgal kuvvetleri el koymuştu. Tüm bunlara

³⁴⁶ Selahattin Tansel, a.g.e. , C:I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1991, s. 57

bakarak İngilizlerin askeri, siyasi, ekonomik her türlü denetimi ellerinde tuttuklarını anlayabiliriz.

Hürriyet ve İtilaf Partisi başkanı olan Damat Ferit Paşa Mart 1919 'a geldiğinde İtilaf Devletleri tarafından Türk hükümetinin başına getirildi. Damat Ferit Paşa kabinesi halk direnişine karşıydı çünkü İngilizlerle birlik olma ve yakınlaşmayı savunan kişilerden oluşuyordu. Halk hareketlerine karşı bu amaçla özel jandarma kuruldu. Damat Ferit Paşa'yı Halk Fırkası destekliyordu, bu destekle de halk düşmanı bir politika güdüyordu. İngiliz işgalcilere desteği arttırmak amacıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası eliyle İngiliz Muhipler Cemiyeti, Sulh ve Selamet Cemiyeti, İngiliz Sevenler Derneği, Teali-i İslam Cemiyeti gibi dernekler kuruldu. İngiliz Muhipleri Cemiyeti Paris Konferansı için Türk halkı adına sahte bir muhtıra hazırlamıştı. Yayımlanan muhtırada İngiltere'nin Türkiye üzerinde manda kurması ricasında bulunmuştu. Buradaki amaç; Türkiye halkları arasında barışı sağlamaktı. Bu tür çalışmalara savaş boyunca devam edilmiştir. Savaşın bitiminde kazanan devletlerarasında Osmanlı'yı paylaşma konusunda birlik yoktu. Çünkü Osmanlı Devleti gibi jeopolitik konumu güçlü olan bir devletin egemenliğini tek bir devlete bırakmak istemiyorlardı.

Paris Barış Konferansı Ocak 1919'da Barış anlaşmasını hazırlamak için toplandı. Konferansa Türkiye sorununun görüşülmesi ve Yunanistan'ın Türkiye üzerinde toprak isteklerinin incelenmesi ile başlandı. Yunan hükümeti konferansa muhtıra vermişlerdi. Muhtırada Anadolu'da Yunan Krallığı ile birleşmek özleminde yaşayan çok sayıda Rum yaşamaktadır deniliyordu ve Yunanistan koruyuculuğu altında Rum Pontus Devleti'ni kurmak istediklerini yazıyordu. Türkiye Devleti'nin Merkezi Anadolu içinde olmalı ve bu yer Milletler Cemiyeti'nin atayacağı vali denetimi altında olmalıydı. Muhtırada İstanbul'un Milletler Cemiyeti yönetimine bırakılması öneriliyordu. Yine Boğazlardan geçiş özgürlüğünün de Milletler Cemiyeti komiserliği yoluyla olmasına yer verilmişti.³⁴⁷ İtalya, Yunanistan'ın muhtıradaki isteklerini reddetti. A.B.D başkanı Wilson'da Yunan isteklerine karşı tavır sergiliyordu. Buna karşılık Lloyd George ise İstanbul ve Ermenistan üzerinde A.B.D. mandasını önermişti ve A.B.D. bu öneriyi kabul etti. İtilaf Devletleri başkanları Wilson, Lloyd George, Clemenceau, 13 Mayıs 1919'da Yunanistan'a İzmir'i işgal etme hakkı

³⁴⁷ M. Cemil Birsnel, **Lozan**, C:I, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s.s. 238-243

tanımışlardı. İtalyanlar, İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edileceğini öğrenince gizli antlaşmaları gerekçe olarak göstererek kendilerine ayrılan Güneybatı Anadolu'ya asker çıkartmaya başladılar. İtalya böyle davranınca konferans yöneticileri arasında telaş yarattı. Bunun üzerine İtalya'dan Anadolu'yu işgal etmekteki niyetlerini öğrenmek istediler ve ülkeyi müttefik olma yükümlülüklerini bozmakla suçladılar. İngiliz amirali Webb 14 Mayıs 1919 'da İzmir'in işgali konusunda İtilaf Devletleri notasını Damat Ferit Paşa'ya ilettiler. Amiral Caltroph'da İzmir valisine ve XVII. Kolordu komutanına buna benzer nota verdi.³⁴⁸ XVII. Kolordu komutanı Ali Nadir Paşa, Damat Ferit Paşa'yı İzmir'in işgaline silahla direnme konusunda bilgilendirdi ve cevap olarak Damat Ferit Paşa İtilaf güçlerine boyun eğilmesini ve herhangi bir direniş gösterilmemesini emretti. Kentin işgal edileceğini öğrenen İzmir halkı 14 Mayıs gecesi geç saatte kent alanında toplanarak protesto mitingi düzenledi. Mitingde Damat Ferit Paşa'nın hareketlerini yargılayan bir bildiri kabul edildi.³⁴⁹ 15 gün içinde tüm İzmir ve çevresi işgal edilmişti. İşgalcilere karşı varolan halk hareketi sonucunda işgalcilere Damat Ferit Paşa Hükümeti, Paris Barış Konferansı yöneticilerine İzmir'in işgalini kınayan bir telgraf çekmek zorunda kaldı ve ülkenin düzeninin sağlanması için Yunanistan'ın buradan çekilmesini istedi. İtilaf Devletleri'nden bir cevap gelmeyince hükümet istifa etti daha sonra Damat Ferit Paşa yeni hükümetin başına getirildi. Damat Ferit Paşa halka çağrıda bulunmuş ve bu çağrısında kendisini Türkiye'nin kurtarıcısı olarak tanımlayarak halkı sultana boyun eğmeye çağırılmıştı. Osmanlı Hükümeti'nde bu gelişmeler yaşanırken İtilaf Devletleri tarafında Mustafa Kemal'in yeni bir devlete giden yolda yapacaklarına fırsat oluşturan gelişmeler yaşanıyordu. Bu gelişmeler milletin bağımsızlığını elde etmesi için yapılmış ve savaş dönemine girilmiştir. Bu amaçla yapılan Kurtuluş Savaşı devam ederken Türk ordusu taarruza geçmiş ve Yunan kuvvetlerine karşı harekât başlatmıştır. Türklerin bu saldırısını, İngiltere'nin tarafsız bölge şeklinde isimlendirdiği İstanbul ve Boğazları koruma altına alması ve Fransa ve İtalya Devletlerinin Türklere karşı tekrar savaş açmalarını teklif etmesi izlemiştir. Fakat iki devlette bunu kabul etmedi. İngiltere'nin sömürge bölgelerinden ve kamuoyundan yeterli destek alamaması, ateşkes teklifinde bulunmasına neden oldu. Yapılan teklif üzerine harekât durduruldu ve Mudanya Konferansı gerçekleşti.

³⁴⁸ Ahmet Midillili, **Türk İstiklal Harbi'nin Başında Milli Mücadele**, Akademi Kitabevi, Ankara, 1993, s.4

³⁴⁹ Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1960**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayinevi, Ankara, 1960, s. 27

Mudanya Konferansı, İsmet Paşa'nın başkanlığında 3 Ekim 1922 tarihinde başlamıştır. Katılanlar; İngiltere temsilcisi General Harington, Fransa temsilcisi General Charpy ve İtalya temsilcisi General Mombelli' dir. 4 Ekim akşamı Yunanistan temsilcileri General Mazarakis ve Albay Soniyenis Mudanya'ya gelerek görüşmelere katılma isteğinde bulunmuşlar, bu isteğe İsmet Paşa yetkili olmadıklarını bildirerek red cevabı vermiştir.³⁵⁰ Mudanya'da da Türkiye savaşın başından beri hedeflediği bağımsız bir devlet olma isteği üzerinde durmuş, İngiltere ise dünya kamuoyunda çıkarlarını ve saygınlığını koruma yoluna girmiştir. Trakya'nın boşaltılması konusunda direnilmiş bunun üzerine Mustafa Kemal'de boğazların boşaltılması ile ilgili emrini geri çektiğini bildirmiştir. Bu İsmet Paşa'nın yeniden savaş açabileceği yetkisinin başladığını gösterir. General Mombelli ve General Pelle savaşın tekrar başlamaması için ellerinden geleni yapmışlardır. General Harington ise kendi inisiyatifiyle İsmet Paşa ile karşılıklı anlaşılabilirliğine karar verir. General Harington bu konuda, eğer durumla ilgili son kararı Türkiye verirse bu avantaj olur çünkü böylece olası bir savaş engellenmiş olacaktır, şeklinde düşünmüştür. Bu konuda İngiltere, Fransa ve İtalya'dan da destek görmüş ve beraber hareket etmişlerdir.³⁵¹ Yeni şartları Mustafa Kemal Paşa olumlu karşılamış ve antlaşmayı imzalamaya yetkili kişinin İsmet Paşa'nın kendisi olduğunu bildirmiştir.³⁵² İtilaf Devletleri konferansın amacının, İstanbul vilayetinin Türkiye'ye teslim edilmesi, Yunanistan'ın acımasız bir şekilde Trakya'ya yaptığı eziyetten en kısa zamanda kurtarılması ve Türkiye'ye teslim edilmesi olduğunu belirtmişlerdir. Mustafa Kemal, buna karşılık olarak amacımızın milli sınırlarımız içinde yapılan her türlü işgali ortadan kaldırmak olduğunu, İtilaf Devletlerinin amacının ise askeri saldırıları durdurmak olduğunu söyleyerek aslında bunu illa askeri harekâtla çözmek niyetinde olmadığını vurgulamıştır. Düşman topraklarımızı zapt etmeyi bırakırsa askeri harekâta gerek yoktur. Çünkü düşüncemiz amaca süngü ile ulaşmak değildir. Amacımıza ulaşma yöntemini de Mudanya belirleyecektir. 3-11 Ekim 1922 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda Mudanya Antlaşması imzalanmıştır. Mudanya Antlaşması imzalanınca Mondros ve Sevr ortadan kalkmış, bu durum yeni bir barışın yolunu açmıştır. Doğu Trakya savaşılmadan geri alınabilmiş, İstanbul ve

³⁵⁰ Ahmet Emin Yaman, '*Mudanya Birakışması ve Yankıları*' s. 195

³⁵¹ **A.g.m.**, s.s. 57-60

³⁵² Atatürk, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C. IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, s. 47

boğazlar konusu barıştan sonraki süreçte Türklere bırakılacak şeklinde karar alınmıştır. Mudanya Ateşkes Antlaşması ile İtilaf Devletleri Türk Devleti'nin siyasi varlığını kabul etmişlerdir. İngiltere'de Lloyd George Hükümeti istifa etmiştir.

4.4.Cumhuriyet'in İlanı ve İngiliz Basını

Milli Mücadele'nin lider kadrosu Cumhuriyet'i kurma fikrinin ne zaman doğduğunu hep merak etmişlerdir. Mazhar Müfit Kansu'nun anlatımına göre Mustafa Kemal, gelecekte hükümet şeklinin Cumhuriyet olacağını daha Erzurum Kongresi'nden önce 1919 yılının Temmuz ayında söylemiş ancak bu konuşma ikisi arasında bir sır olarak kalmıştır.³⁵³ İsmet Paşa'da Sakarya Savaşı'nın devam ettiği 1921 yılının ortasında Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Halide Edip(Adıvar)'e ileride bir Cumhuriyet kurma zorunluluğundan bahsetmiştir.³⁵⁴ Mustafa Kemal'e Milli Mücadele yıllarında gelecekle ilgili planları ne zaman sorulsa cevap olarak "*zamani gelince bakarız*" demiştir fakat o aslında adım adım Cumhuriyet fikri için ilerlemiştir.

Cumhuriyet'e ilerleyen yolda ilk adım Amasya Genelgesi'nde atılmıştır. Bunu "*milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*" maddesinden anlıyoruz. Bu fikri pekiştiren bir diğer madde ise Erzurum Kongresi'nde geçen "*milli iradeyi hâkim kılmak esastır*" maddesidir. "*Milletin geleceğini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*" maddesi de Sivas Kongresi'nde ülke geneline yayılmıştır. Tüm bu gelişmeleri İtilaf Devletleri gözlemlemiştir. Gözlemleri sonucu İstanbul'da olan İngiliz Yüksek Komiseri Sir J De Robeck, İngiliz Dış İşleri Bakanı Lord Curzon'a 17 Eylül günü bu konuyla ilgili yazı göndermiştir. Yazısında Anadolu'daki Kemalist hareketin giderek yayıldığını ve bir Anadolu Cumhuriyeti'ne doğru hızla ilerlediğini bildirmiştir.³⁵⁵

T.B.M.M 20 Nisan 1920'de açılmış ve böylece yeni bir dönem başlamıştı. T.B.M.M'nin açıldığı gün en yaşlı üye olan ve meclis başkanlığı yapan Sinop mebusu Şerif (Avkan) bey açılış konuşması yapmıştır. Konuşmasından milletin kendi kendini yönetmeye istekli olduğu anlaşılmaktadır. Milletın kendi kendine yönetme isteği, T.B.M.M'nin

³⁵³ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'da Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt: I, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 72

³⁵⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, C: III, s. 154

³⁵⁵ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerin 'de Atatürk**, C: 1, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1992, s. 104

açılışından itibaren alınan kararlarda ülke üzerinde tek söz sahibi olduğunu göstermesinden de anlaşılmaktadır. Meclis açıldıktan sonra anayasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin başında Saltanat ve Hilafetin kaldırılması ve Cumhuriyet'in kurulması gelmektedir.³⁵⁶ Meclisin açıldığı gün Mustafa Kemal Paşa konuşma yapmıştır. Hükümet kurulması için önerge sunmuş ve bu önergede bir hükümet başkanı veya bir padişah vekili ortaya çıkarmanın uygun olmadığını, T.B.M.M'nin üstünde bir güç bulunmadığını ve Meclisin yasama, yürütmeye hâkim olmasını sağlayan güçler birliği ilkesinin kabul edildiğini ifade etmiştir.

Mustafa Kemal o gün açıkça bahsetmese de hükümetin ulusal egemenliğe dayalı bir halk hükümeti yani Cumhuriyet olduğunu Nutuk' ta belirtmektedir.³⁵⁷ Aynı zamanda T.B.M.M'de meclisin gizli oturumunda "*halife ve padişah haindir*" diyerek padişahın kaçmasına zemin hazırlamıştır.³⁵⁸ Meclise sunulan önergede sona bir not daha eklenmiş ve "*Padişah ve halife, baskı ve zordan kurtulduğu zaman, Meclisin düzenleyeceği yasaya uygun olan durumu alır*" denmiştir. Bu saltanat ve hilafet makamının ulusal iradenin üstünde olmadığı, aksine ulusal iradeye bağlı hale gelmekte olduğu anlamındadır. Nitekim saltanatın kaldırılmasından ve Vahdettin'in yurt dışına kaçmasından sonra halifelik makamının boşalması ile ilgili karar, Şeriye Vekili 'nin vereceği fetvaya bırakılmamış, TBMM'nin onayından geçmiştir.³⁵⁹ Yine Abdülmecit Efendi'nin halifeliğe seçilme kararı da Büyük Millet Meclisi tarafından alınmıştır. Alınan kararların meclis onayı ile olması ulusal iradenin her şeyin üstünde olduğunu gösterir.

Mustafa Kemal parti kurmak niyetindeydi. Bu niyetini saltanatın kaldırılmasından kısa bir süre sonra 6 Aralık 1922'de Halk Fırkası adında bir parti kurmak niyetinde olduğunu gazetelere verdiği bir demeçle bildirdi. 1923 yılı Ocağında kuracağı partiyi tanıtmak için yurt gezisine çıkmıştır. Bu gezilerinde milli egemenlik üzerinde durmuş yaptığı tüm konuşmalarında bundan geri dönüşün olmayacağı ile ilgili kamuoyunu ikna etmeye çalışmıştır

³⁵⁶ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, 2.b, İstanbul, İletişim Yay. , 1995, s. 154

³⁵⁷ Söylev, C:II, s.s.324-325

³⁵⁸ Gotthard Jaechke, **Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri III**, Çev. Cemal Köprülü, T.T.K Yayınevi, Ankara, 2011, s. 71

³⁵⁹ Bülent Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, 3. baskı, Cumhuriyet Kitap Kulübü Yayınları, İstanbul, 2000, s. 175

hatta bu konu ile ilgili gözdağı bile vermiştir.³⁶⁰ Bunun nedeni hala hilafet makamının Osmanlı hanedanının elinde olmasıdır. Mustafa Kemal artık Cumhuriyet'in ilanının zamanının geldiğini düşündüğü için konuyu tartışmaya açmıştır. Tartışmaları milletvekilleri ile sınırlı tutmamış konuyu basına da yansıtmıştır. Yeni hükümet şekli tartışılrsa da Cumhuriyet hala ilan edilmemiştir. Ülkede bir devlet başkanı sorunu vardır. Buna ek olarak halifenin devlet başkanı gibi görülme tehlikesi de vardır. Tüm bu aksaklıklar Cumhuriyet'in ilanı için yetmemiştir. Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili bile mecliste görüş birliği yoktur. İkinci Büyük Millet Meclisi vazifeye başladıktan sonra meclis Halk Fırkası tarafından oluşuyordu buna karşın meclisin bütün milletvekilleri arasında ayrışmalar baş göstermiştir. 1923 Ekim sonlarında yaşanan ayrışmalar bir hükümet bunalımının ortaya çıkacağını gösteriyordu. Nitekim böyle de oldu. Tartışmalar devam ederken ortaya çıkan hükümet bunalımı, Mustafa Kemal'in istediği ortamı yaratmış oldu. Hatta Mustafa Kemal bunalımın sürmesine de katkıda bulunmuştur.³⁶¹

Çünkü Mustafa Kemal uygulamak için beklediği tasarının zamanının geldiğini düşünmektedir.³⁶² Tasarı Cumhuriyet'in ilanını içermektedir. Mustafa Kemal, bu sırada hükümet bunalımını kullanarak başkanının Fethi Okyar'ın olduğu hükümetten istifa talebinde bulundu.³⁶³ Bu istemle 26 Ekim 1923'te Fethi Okyar başkanlığında olan hükümet istifa etti. Bu istifa ile Mustafa Kemal, anayasa değişikliğini daha rahat yapabilecekti. Çünkü Meclis Hükümeti Sistemi'nin işe yaramayarak, sistemin hükümet kurmayı zorlaştırdığını ifade ederek anayasa yapılacak köklü değişikliklere temel atacaktı. Mustafa Kemal Meclis Hükümeti Sistemi'nin tıkanmışlığından Nutuk'ta da bahsetti. Öyleyse, yapılacak düzenleme ile yürütme hız kazanmış olacaktı bu nedenle yeni sisteme geçilmeli ve böylece hükümet daha kolay kurulmalıydı. Bu yeni sistemle; yürütmenin başı devlet başkanı olmalı, başbakan devlet başkanınca milletvekillerinden atanmalı ve atanan başbakan tarafından bakanlar seçilmeliydi. Kısaca önceki Meclis Hükümeti Sistemi'ne son verilerek, Kabine Sistemi'ne geçilecek böylece ortada sorun kalmayacaktı. Yeni sisteme geçebilmek için Anayasa'da değişik

³⁶⁰ A.g.e. , s.183

³⁶¹ A.g.e. , s. 179

³⁶² Atatürk, a.g.e. , C: II , s. 583

³⁶³ Yavuz; a.g.e. ,TTK Yayınları, Ankara, 1990, s. 22

yapılmalıydı. Yapılan değişiklik devlet başkanlığının kurulması üzerine olmalıydı. Bunun için de rejimin bir adı olmalıydı.

Bahsedildiği gibi bu süreçte pek çok sorun yaşanmaktaydı. Bazı kesimler tekrar saltanatın gelmesini istemiş ve bunu dillendirmişlerdir, devletin başkanı konusu hakkında sorun yaratmış, rejim belirsizliği yaşanmıştır. Tüm bu yaşananlara çıkmaza girilen hükümet bunalımı da eklenmiştir. Bunun üzerine Atatürk, 28 Ekim’de Çankaya’da bulunan evine akşam yemeği için bazı önemli devlet adamlarını davet etmiştir. Bu isimler; İsmet Paşa, Kâzım Özalp, Fethi Okyar, Ruşen Eşref Ünaydın, Fuat Bulca, Kemalettin Sami ve Halit Karsıalan’ dır. Davetin nedeni, yarın Cumhuriyet’in ilan edilecek olmasıdır. Paşa, Mazhar Müfit’e: *“Erzurum’dan beri ağzından çıkarmadığın Cumhuriyet’in işte zamanı geldi, yarın istediğın kadar ‘Cumhuriyet’ diye alenen bahsedebilirsin.”*³⁶⁴ demiştir.

29 Ekim günü saat onda Halk Fırkası toplanmış, toplantıda bakanların seçilmesi sorunu ile ilgili sorular cevap bulamamıştır. Bunun üzerine Kemalettin Sami Paşa, 28 Ekim akşamı yemeğinde meclise önerge vermiştir. Önergenin içeriği; sorunun Mustafa Kemal tarafından çözülmesi teklifi ile ilgilidir. Önerge kabul edilmiş ve Mustafa Kemal sorunu çözmek için meclisten bir saat süre istemiştir. Bir saatlik sürede, Atatürk, meclisteki odasına konu ile ilgisi olan kişileri çağırılmış ve bir gece önce hazırlanan yasa tasarısı üzerine karşılıklı görüşmelerde bulunmuştur. Saat bir buçuk sularında Halk Fırkası Umumi Heyeti toplantısında Atatürk kürsüye çıkarak hükümet bunalımının nasıl çözüleceği ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Açıklamaların konusu yasa tasarısı değişikliği ile ilgilidir. Bu açıklamalar üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Tartışma sona erince yasa tasarısı üzerine oylama yapılarak saat sekiz otuzda yüz elli sekiz milletvekilinin oy birliği ile tasarı kabul edilmiştir. Hemen ardından mecliste bulunan yüz elli sekiz mebusun oy birliği ile Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, meclise teşekkür ederek İsmet Paşa’ya, Cumhuriyet’in ilk kabinesini kurma görevini, Fethi Okyar’a Meclis Başkanlığı görevini vermiştir. Mustafa Kemal’in Cumhurbaşkanlığına getirilmesi ile devlet başkanı kim olacak sorunu çözülmüş, bu durum kimi çevrelerin “halifelik geri gelmeli” düşüncelerini bertaraf etmiştir.

³⁶⁴ Kansu; **a.g.e.**, c. 2, s. 595

Cumhuriyet'in ilanı Teşkilat-ı Esasi'ye Kanununda yapılan bir değişiklik sonucu gerçekleşmiştir. Yapılan kanunun amacı varolan durumun açığa kavuşturulmasıdır.³⁶⁵ Bu durum bazı milletvekillerince de Cumhuriyet'in fiilen daha öncede var olduğu şimdi ise adının konulduğu ifade edilerek vurgulanmıştır. Teşkilat-ı Esasi'ye de yapılan değişiklikle birinci maddede Türkiye hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğu belirtilmiş; aynı madde 1924 anayasasında Türkiye Devleti 'nin bir Cumhuriyet olduğu şeklinde değiştirilmiş, Cumhuriyet hükümet şeklinden devlet şekline dönüştürülmüştür.

Tüm bunlardan anlıyoruz ki Meclis Hükûmeti Sistemi sona ermiş ve Kabine Sistemi uygulanmıştır. Böylece, yürütme gücü kararlarını daha hızlı alabilmiş, güçler ayrılığı ile yasama ve yürütme birbirinden ayrılmıştır. Bu bağlamda, meclis başkanlığı ile hükûmet başkanlığına ayrı kişilerden oluşmuştur.

Cumhuriyet'in ilanına giden yolda yaşananlar İngiliz gazetelerine de yansımıştı. Bu haberleri inceleyelim. Mustafa Kemal'in beklediği tasarı ile ilgili yaşananlar 26 Eylül tarihinde The Scotsman gazetesine *''Yeni Türk Devleti'nin şekli ve adının ne olacağı sorusu, hem İstanbul hem Ankara kamuoyunun kafasını karıştırıyor, diğer güçlerle diplomatik ilişkileri tam olarak sürdürmeye başlamadan önce buna karar verilmeli. Anayasa'da sunmak için önerilen değişikliklerle ilgili konu hakkında Ankara'da Halk Partisi hale hazırda tartışmaktadır. Koşullar neredeyse kararlaştırıldı. Cumhuriyet adı benimsendi. Polonya'daki durum gibi baştaki kişi, ya devlet başkanı ya da Cumhurbaşkanı olarak isimlendirilecek. Yine tartışma konusu olan başkent aynı zamanda kararlaştırılacak.*³⁶⁶ şeklinde yansıdı.

Fethi Okyar'ın istifası basına *''Kabine Krizi; İlk Cumhurbaşkanı Kemal Paşa Olacak mı?''* başlığı ile yansımıştı. Haber *''Uzun süren bir toplantıdan sonra kabinenin ani istifa kararı ulaştı ve fırtınalı sahneler sürerken Halk Partisinin dünkü toplantısında sorun tartışıldı. Büyük fikir ayrılıkları olduğunu beyan eden Başbakan Fethi Bey'e, verdiği beyan ile ilgili sorular soruldu fakat o verdiği beyanı reddetti. Eleştiriler en çok Fethi Bey'e yöneltildi. Genel kadronun başkanı olarak ya Fevzi Paşa, ya da İsmet Paşa'nın yeni kabineyi oluşturacağına inanılıyordu. Ankara basını Fevzi Paşa'nın Cumhurbaşkanı olacağı*

³⁶⁵ Tanör, a.g.e. , s.s. 179-180

³⁶⁶ **The Scotsman**, Wednesday, September, 26, 1923

dedikodusunu resmi olarak inkâr etti ve eğer Türkiye, Cumhuriyet Devleti olacaksa ve bunun olması önerilecekse ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa olacaktır denildi. İstanbul'da bu haberi iki gazete hariç bütün Yunan gazeteleri gizli tutuyordu.'³⁶⁷ şeklinde yer almıştı. Tüm bu yaşanan sürecin sonunda yaşananlar Western Gazette' de büyük puntolarla yazılmış "Türkiye Cumhuriyet'i; Cumhuriyet'in ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal" başlığı ile verilmiştir. Haberin içeriği "Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmiştir ve Mustafa Kemal seçimlerde oybirliği ile Cumhurbaşkanı olmuştur. General Harigton tarafından komuta edilen müttefiklerle Mudanya müzakerelerini gerçekleştiren ilk Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Mustafa'nın yeni kabine kurma teklifini kabul etmiştir. Bu değişim üç gün önceki Fethi Bey'in Ankara kabinesinin sonucudur."³⁶⁸ şeklindedir. Benzer bir haber 5 Ekim günü Western Daily Press'te "Yeni Anayasa" başlığı ile "Türkiye dört ya da beş yıllığına seçilmiş olan bir Cumhurbaşkanı ile Cumhuriyet için yeni bir anayasa tasarlamıştır."³⁶⁹ şeklinde verilmiştir. Aberdeen Press and Journal Gazetesi'nin yaşanan süreci anlatırken Mustafa Kemal'den övgüyle bahsettiği görülür. 1 Kasım 1923 günü yayımladığı gazetede "... O, Türkiye Cumhuriyet'i Cumhurbaşkanlığı alkışlarla ilan edilen ve o kadar göze çarpan bir adam ki, ne paravan kişilere ve güçsüz kişilere hoşgörü gösterebilirdi ne de kendi otoritesinin kontrol altına alınmasını teklif etmesi muhtemeldi. Türkiye'de Mustafa Kemal'in münevver yönetimi altında bile bir seçmen, eğer haksızlık yapılamayan oy verme kabiniinde kendi mevcudiyetini ihmal ederse, para cezasına çarptırılır; oradayken, hükümetin belirlediği sandıkta, resmi teminatlardan biri olan bir oy pusulasını imzalar. Kemal'in lehine sonuçlanan son genel seçim mevcut Millet Meclisi'nde oy birliği ile kuruldu çünkü onun stratejisi olabildiğince etkiliydi. Bununla beraber bazı gerekçeler hissettiriyor ki Türkiye bu zamanda gelişerek yönünü çok doğru, yeni bir yola çevirdi. Mustafa Kemal Paşa güçlü, kabiliyetli ve hırslı bir idareci. Bütün komutanlar savaş alanında ondan daha fazla iyi iş çıkarmadılar. Mütareke olduğundan beri o, kesin sınırlar içerisinde, İstanbul hükümetinin gerçek olmamasına rağmen inanılan gücünden dolayı sembol olarak yapışan birtakım tarihi eksikler olmasına rağmen ve Trakya'ya musallat olan, Küçük Asya'yı yiyip bitiren Yunanlıların varoluşu nedeniyle geciktirilmiş olmasına rağmen, en büyük rütbeli kişi oldu.

³⁶⁷ **The Yorkshire Evening Post**, Monday, October, 29, 1923

³⁶⁸ **The Western Gazette**, Friday, November, 2, 1923

³⁶⁹ **Western Daily Press**, Bristol, Friday, October, 5, 1923

Kemal bununla beraber İstanbul'daki limpetleri alaşağı etti ve Yunanlıları vurguna uğrattı. Şimdi İstanbul'da imkanlar dahilinde hiçbir Hristiyan birlik , İzmir'de Yunanlı, Türk sahillerinde düşman savaş gemisi yok...''³⁷⁰ şeklinde olayları anlatmıştır. Northern Whig olayları '' İstanbul ve Ankara'da Coşkulu Sahneler'' başlığı altında ''Bu sabah saat üçte Cumhuriyet'in ilanını 101 silah, toplu atış ile İstanbul halkına duyurdu. İlk şaşkınlığını atan halk, şimdi onların coşkusuna eşlik etmek için tamamen simgesel olan bayrakları astılar. Ankara'dan bir telgraf , ''coşkulu halk flamalarla Cumhuriyet'i karşılarken, Mustafa Kemal Paşa'nın seçimlerden sonra yolu baştan sona dolduran ve tüfeklerini bırakıp alkışlayan askerler eşliğinde ikametgâhını Çankaya'ya çevirdiğini'' belirtti.'' ³⁷¹ şeklinde verirken aynı haberi Aberdeen Press and Journal ''İstanbul için Sert Uyanış'' başlığı ile daha genel şekilde verdi. Haberin içeriği şu şekildeydi ; ''Ankara Millet Meclisi Cumhuriyet'in kuruluşunu oyladı. Mustafa Kemal paşa oy birliği ile Cumhurbaşkanı seçildi. Bu sabah saat üçte İlk Dış İşleri Bakanı General İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın yeni Türk kabinesini şekillendirme teklifini kabul etti.³⁷² 15 Mart 1924 tarihinde The Sphere gazetesi Cumhuriyet'in ilanını ''Türk Cumhuriyeti'nin İlanı'' başlığı ile 1924 anayasasından, kabine sisteminden ve Türkiye'deki seçim sisteminden bahsederek anlatmıştır. '' Ankara'da bir gazetenin yazısından; 30 Ekim 1923, Türkiye Cumhuriyeti Ankara'da ilan edildi. Birçok önemli özelliği ile bu Cumhuriyet'in anayasası diğer Cumhuriyetlerinkinden farklı. Aslında, yukarıda sözü edilen anayasa, anayasada yapılan değişikliklerle oluşturuldu; bu yasa ile her bir bakan meclis tarafından atanır ve aynı zamanda Bakanlar Kurulu başkanı olarak atanır. Bununla beraber değişiklik sonucunda Cumhuriyet'in başkanı, meclis tarafından seçim olduktan sonra kabinesini seçen ve onay için ilk önce cumhurbaşkanına ve sonrasında da meclise sunan başvekili ya da başbakanı atar ve ardından tek bir bakandan onay almıyorsa bütün kabine düşer. Türkiye'deki seçimler iki derecelidir; bütün yirmi bir yaşının üstündeki erkekler ilk derecede seçme hakkına sahiptir buna karşılık ikinci derecede seçmenler otuz yaş üstü olmak zorundadır ve belli bir eğitim standardı üstünde olmalı. Meclis oturumu seçimlerden itibaren dört yıl süreyle devam etmekte ve Cumhurbaşkanınının makamı aynı

³⁷⁰ Aberdeen Press and Journal, Thursday, November, 1, 1923

³⁷¹ The Northern Whig and Belfast Post, Wednesday, October, 31, 1923

³⁷² Aberdeen Press and Journal, Wednesday, October, 31, 1923

dönemde devam etmektedir.³⁷³ Yorkshire Evening Post 30 Ekim 1923 tarihli gazetesinde Mustafa Kemal'den övgülerle bahsederek haberinde "Yeni Cumhuriyet" başlığını kullanmış ve habere " Türkiye Cumhuriyet oldu. Eğer bir düzine yıl önce böyle bir şey yaşanmış olsaydı, ilk önemli politik sansasyon sayılırdı. Savaş başladığından beri, ulusal hükümet formundaki değişikliklere rağmen hükümetin yeniliklerini yitirmiş olmaları sık görülür ve çoğu vakada, onlar üzerinde büyük umutlar duyduğumuzdan çok daha az şey ifade ederler. Gittikçe, daha fazla insan her milletin hükümet şeklinin kendisi için karar vermesi gereken bir şey olduğunu düşünüyor. Bu durum kimine uygunken başkasına uymayabilir. Avrupa'nın yeni Cumhuriyetleri arasında Çekoslovakya olağanüstü dikkat çekiyor. Diğerleri de en iyiyi deniyor. 'Türkiye Cumhuriyet oldu ama padişahın görevden alınmasından bu yana, Cumhuriyetin resmi ilanı az fark yaratıyor. Bütün samimiyetle iki şey söylenebilir. Bu ülkede oldukça yeni olan Cumhuriyete istekli olmaya hazırız. Türkiye hem varlıklı hem de zengin bir imparatorluktur. Geçmişteki kötü yönetimden dolayı korkunç şeyler yaşadı. Henüz, bu genel harabe ortasında bile siyasi davalar var. Zaman zaman ülke yetenekli bir yöneticinin ve onurlu birinin eline düşmek için şansa sahip olmuştu ve sonuçta bu unutulup gitse bile Türkiye'nin ne olduğu gösterildi. Bugün Türkiye deneyimine bir destekle avantajlı bir şekilde başlıyor. O savaş sırasında güçlü bir adım atan birkaç ülkeden biridir. Kimse tarafından Mustafa Kemal'e olumsuz söz söylenmesine izin veremez. Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı seçildi. O hem çok çalışkan hem de zeki bir adam, nevi şahsına münhasır biri. Başarılı bir kampanya yürüttü ve en iyi diplomatçılara karşı tutkulu bir barışa imza attı. Böyle bir adam idaresinde Türkiye daha ileriye gidebilir." ³⁷⁴ şeklinde yer vermişti. Başka bir haber " Türkiye Cumhuriyeti" başlığıyla Sheffield Daily Telegraph gazetesinde şöyleydi ; " Basın temsilcilerinden oluşan bir röportajda, Konstantinopolis'ten Reuter'a; Mustafa Kemal'in, mevcut oluşumun bütünüyle Cumhuriyet olacağını, ama isminin konmadığını açıkladığı söylendi. Oluşum kısa süre içinde daha da demokratik hale gelebilir. İlkeleri, Batı Cumhuriyetleri'nin esaslarından farklı değildir".³⁷⁵ Nottingham Journal gazetesinde 31 Ekim Çarşamba günü çıkan bir haber ; " Türkiye Bir Cumhuriyet" başlığı ile " Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa yeni Hükümetin başı oldu. Türkiye şu anda; ilk Cumhurbaşkanı olan

³⁷³ The Sphere, March, 15, 1924

³⁷⁴ The Yorkshire Evening Post, Tuesday, October, 30, 1923

³⁷⁵ Sheffield Daily Telegraph, Monday, 24, September, 1923

Mustafa Kemal Paşa ve hem Başbakan olan hem de Mudanya'nın General Harington başkanlığında müttefik şeflerle yaptığı müzakereleri yürüten eski Dışişleri Bakanı olan General İsmet ile teklif formunu yeni kabinede kabul etti. Ankara Millet Meclisi'nin, anayasa değişikliklerini muhalif ses olmaksızın kabul ettiği ve milletvekillerinin Türkiye Cumhuriyeti'ni coşkuyla alkışladığı belirtiliyor. Değişim üç gün önce Fethi Bey'in Ankara Bakanlar Kurulu'ndaki istifa dilekçesidir. Konstantinopolis, Salı. Bu sabah Konstantinopolis'te bir silah selamı ile ilan ettiğimiz Cumhuriyet Türkiye'sini kuruyoruz. Ankara'da büyük çaplı ilişkiler düzenleniyor.’’³⁷⁶ şeklinde verilmiştir. Western Daily Press habere ’’ Türkiye Cumhuriyeti. Yeni Oluşum’’ başlığı altında kısaca yer vermişti. ‘‘Türkiye'nin yeni oluşumu, dört veya beş yıllığına seçilen Cumhurbaşkanı'nu ve Cumhuriyet'i getiriyor. Harington eve dönüyor. İki saatten fazla süredir İngiltere'ye yolculuğunu sürdüren General Harington, Arabistan'dan Malta'ya inmedi.’’³⁷⁷ O dönemden başka bir haberde Yorkshire Post and Leeds Intelligencer gazetesinde ; ‘‘Türkiye Cumhuriyeti. Galata Köprüsü vergilerine el konuldu’’ ‘‘ Konstantinopolis, cuma. Halk Partisi Komitesi Ankara'ya, Ankara başkent olacak şekilde Türkiye Cumhuriyeti'nin ismini kabul etmeye karar verdiğini bildirildi. ...’’³⁷⁸ şeklindeydi. Western Daily Press gazetesinde yer alan 05 Ekim 1923 tarihli Cuma günkü bir haberde şu şekildeydi; ‘‘Çıldırılmış’’ ‘‘Avrupa'nın diğer bölgelerinde gözle görülür gezilere, alarmlara ve ayaklanmalara, Lozan Antlaşması'ndan kaynaklanan son harekâta gerektiğince dikkat çekilmemiştir. İngiliz birliklerinin ve müttefiklerinin Konstantinopolis'in tahliyesi ile bağlantılı olarak kapanış sahnelerinin derinlemesine ilginç açıklamalarını içeren mesajlar alındı. Bu İngilizlerin bir süre önce başlayan çekilmesi idi. Gerçekten de askerlerin ilk bölümünün resmi zaman çizelgesine uyumlu olmaları konusunda ileri düzeyde dikkatli olmaları Türkleri oldukça şaşkına çevirmişti. Ancak şimdi bütün askerler boğazdan, başkentten ayrıldılar ve sonuncusu da Britanyalı Grenadalıları terk etti. Gösterişli askeri görüntüler, Türklerin coşkusunu kayda değer bir zafere taşıdılar ve katılan ulusların bayrakları yapılan tüm geleneksel ve ayrıntılı törenlerle onurlandırıldılar. Daha sakin zamanlarda tüm bunlar özel olarak kaydedilmiş olurdu, ama şimdi olaylar dizisi şaşkınlıkla geçti, ama sadece mekanik süreçte; yine de,

³⁷⁶ Nottingham Journal, Wednesday, October, 31, 1923

³⁷⁷ Western Daily Press, Friday, October, 05, 1923

³⁷⁸ Yorkshire Post and Leeds Intelligencer, Saturday, October, 06, 1923

kutlama için en önemli nokta “bunun dışında” olmamızdır ve muhtemelen Konstantinopolis'in odaklandığı bölümün tekrarı olmayacaktır. Ancak bir kerelikte olsa bir yıl önce durum son derece cazibeliydi. Gerçekte Osmanlı Hükümetini temsil eden Kemalist Türkler ve Büyük Britanya savaşın eşiğinde idi. Fransızlar aniden ve beklenmedik bir şekilde Çanakkale'yi tahliye ettiler ve bu hayati önem taşıyan ordunun idaresindeki bütün sorumluluğu İngiliz Komutanının omuzlarına bıraktılar. Türkler, Yunanlılara karşı yeni olan zaferlerinden, ölümcül Smyrna saldırısından memnundular ve tehditkâr bir havadaydılar ve her an, Çanakkale sahillerinde rastgele silahların ateşlenmesi, beklenmedik sonuçlara, öngörülemeyen savaşlara neden olabilirdi. Bu durum, Britanya Hükümeti tarafından denizaşırı sömürgelere gönderilen askeri yardım için yapılan acil çağrı ile noktalandı. Bu aceleci eylem çok keskin bir şekilde eleştirilmişti çünkü potansiyel çekişme sahnesine heybetli savaş gemisi ve askeri takviyeler için acele ediliyordu. Ancak, muhtemelen vakanın kendine özgü koşullarına en iyi şekilde uyarlanmış olan ve kuşkusuz, durumun olasılıkları hakkında son derece ciddi bir görüş alan önlemler, hükümet tarafından benimsenmiştir. Nihayetinde, General Harington'ın büyük ilgisiyle karşılanan İngilizlerin kararlılık gösterisi ile askeri temsilcilerimiz karşı karşıya geldi ve askerler, büyük bir kızgınlıkla görkemli bir şekilde davrandılar. Bu nedenle, hiçbir olumsuz koşul, büyük bir ayrıntıdan kaynaklanmadı, daha sonra yaşanan olayların gidişatı sırasında, Britanya'nın prestijinin, Fransa'nın Paris'te yaşadığı dönemde arttığı kabul edildi. General Harington, aşırı gerginlik döneminde oynadığı başarılı bölüm için onurlandırılmayı hak ediyor. Asker olarak içgüdüleri onu barış politikasından daha çok takip politikasına götürebilirdi. Fakat kendisi bir asker kadar diplomatik olduğunu ve “olay yerinde olan adam” olarak görevlerini en yüksek sorumluluk duygusuyla yerine getirdiğini kanıtladı. Konstantinopolis'te kendisine veda etmeye neredeyse isteksiz olan Türklerin saygınlığını kazandı ve Lozan görüşmelerinden daha başarılı çıkmadığımızdan dolayı bu öyleydi. Bu durum en yüksek kredi miktarını yansıtmayan Dış İşleri Bakanlığı'nın işiydi. Bir zamanlar sindirici bir ruh içinde yürüdüler ve bir diğerinde terk etme politikası olan “göç” şeklinde hareket ettiler; Dışişleri Bakanlığı sıradan kişilere bu farklı politikalarda davranma şeklini miras olarak bıraktı. Bu durum yine de, Türkler tarafından aleyhe çevrilmedi. Onlar pazarlık konusunda oldukça mutlu ve onlar İngiltere'ye karşı dostça olmaya istekli. Bu yaklaşımların reddedilmesine gerek yok. Tam tersine, “onlar

samimi bir şekilde karşılanabilirler, çünkü Türkiye, kendi kaderini ortaya koyan çabaları konusunda tüm ahlaki desteğe ihtiyaç duyabilecek kadar yalın. Bu moral desteği, Türklerin vaatlerine sadık kaldıkları kadar uzun sürmeyecek. Bu taahhütler titizlikle yapılmalıdır ki, bu uyum, iyi niyet garantisi olarak işlesin. Dahası, Türkiye’de muhtemelen Cumhuriyet ilan edilecek ve bu Cumhuriyetin başkenti olacak. Eğer olmazsa, Konstantinopolis'ten Ankara'ya yön değiştirecek. Osmanlı yönetiminin karargâhından farklı olarak, Konstantinopolis'i resmetmek hayal gücüne bir şoktur. Konstantinopolis'i sadece kendi iskeletini bırakarak ki bu çok da kabul edilemez bir iskelet, bütün tören ve gösterişten ayrılacak, Konstantinopolis kendi doğal mahallelerinde sabit bir alandır; karışık ve kirli bir yer. Burada gelecekteki yönetimin belirsizliği nedeniyle çok sayıda yabancı sakinin ve tüccarın kaldığı iddia edilmektedir. Türklerin görevi, mümkün olduğu kadar çabuk bir geri dönüş sağlamaktır, bu yüzden Konstantinopolis ihmalden zarar görmeyebilir. İngiliz işgali döneminde yaşam ve mal güvenliği, son zamanlarda diğer benzer dönemlerde olduğundan daha etkili bir şekilde garanti edilmiştir. Bu nedenle İngilizlerin ayrılığı, topluluğun belirli bir bölümü tarafından pişmanlıkla karşılanmıştır. Silah çatışmasından kaynaklanan hayırlı bir işgal oldu. Avrupa'nın diğer bölgelerinde de karşılıklı hoşgörü ruhu hüküm sürse iyi olurdu. Yardımsever despotizm gibi bir şey vardır. Bu, onlar için zaten yapılmış olan tüm gerçek değerleri takdir edecekleri inancıyla, Büyük Britanya'nın Türklere karşı kattığı diplomatik üstünlük ve sıklığın tek tek ustaca katkısını temsil ediyordu. Onlar için şimdiye kadar yapılmış olan tüm gerçek değerleri takdir edeceklerine inanıyorlar ve Türkiye'nin Güney'deki ekonomik konumunu sürdürmeye teşvik edilebileceği umuduyla, kendileri için yapılabilecek her şeye iyi niyet duygusu bekleyeceğiz. Ama Türk'ün en iyi davranışında olması gerekecek.’³⁷⁹

³⁷⁹ Western Daily Press, Friday, October, 05, 1923

5. BEŞİNCİ BÖLÜM

İLK DEVRİMLER DÖNEMİ VE İNGİLİZ BASININDA TÜRKİYE

5.1. Halifeliğin Kaldırılması ve İngiliz Basını

Mustafa Kemal'in devrimlerine baktığımızda devrimlerin en önemlilerinden biri de halifeliğin kaldırılmasıdır. Çünkü bu olay Türkleri ilgilendirdiği kadar tüm İslam âlemini ilgilendirmektedir. Milli Mücadele yıllarına baktığımızda halifelik için en güçlü aday Abdülmecit'ti bu nedenle Mustafa Kemal kurtuluş hareketinin güçlenmesini sağlar diye düşünerek Abdülmecit'i Ankara'ya çağırması ama o karışıklık çıkmaması için Anadolu'ya geçmemiştir. II. İnönü Savaşı kazanıldıktan sonra oğlu Ömer Faruk Anadolu'ya gitmeyi teklif etmiş ama Mustafa Kemal karışıklık çıkma olasılığına karşı onu tekrar İstanbul'a göndermişti.³⁸⁰ Mecliste 18 Kasım 1922'de halifenin kim olacağı ile ilgili yapılan seçimlerde Abdülmecit Efendi halife seçilmiştir. Mustafa Kemal sadece halifeliğin sanını kullanması ile ilgili kuralı Refet Bey aracılığı ile Abdülmecit'e bildirmişti. Mustafa Kemal aynı zamanda halifenin hangi yetkilere sahip olduğu ile ilgili uyarıda da bulunmuştu.³⁸¹

Abdülmecit yetkilerine sınır konulmasını reddetmiştir. Hatta Halife-i Müslim'in unvanına ek olarak Hadim'ul Haremeyn unvanına da sahip olmak istediğini ve sarık kullanmak istediğini Refet Bele'ye bildirmiştir. Ancak Mustafa Kemal bunun mümkün

³⁸⁰ Asım Gündüz, (Derleyen: İhsan İlgar), **Hatıralarım**, Kervan Yayınevi, İstanbul, 1971, s.s. 42-43

³⁸¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C: III, s.s. 1251-1252

olmadığını bildirmiştir.³⁸² Mustafa Kemal halifeliğin Cumhuriyet'in ilanından sonra Cumhuriyet'e karşı olanların siyasi isteklerine alet olabileceği ve Cumhuriyet'e zarar verebileceği düşüncesindeydi. Bu nedenle saltanatın kaldırılmasından sonra aynı nitelikte gördüğü halifeliğinde kaldırılması için fırsat kolluyor, uygun zamanı bekliyordu. Mecliste halifelik yanlısı, Mustafa Kemal karşıtı tahrikler başlamış ve basın da bu durumdan etkilenmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal 14 Ocak 1923'te Batı Anadolu seyahatine çıkmış halkın halifelikle ilgili meraklı sorularıyla karşılaşmıştı. Mustafa Kemal gezilerinde halifelikle ilgili sorulara *'ulusça kurulan yeni devletin kaderine, bağımsızlığına sanı ne olursa olsun hiç kimseye izin verilmeyeceği, Halifeye yeni yetkiler tanıyıp onu tekrar padişah yerine koymanın ulusu yok etmek anlamına geldiği'* cevabını vermişti. 1923 Şubatına gelindiğinde Meclis'te hala halifeliğin kaldırılmasına dair bir destek yoktur. Bu dönemde İstanbul'a giden Rauf Orbay ve Kazım Karabekir nezaketen halifeye ziyarette bulunmuşlardır.³⁸³ Hükümet temsilcisi Refet Bey ise daha sonra halifeyi yaklaşmış atını halifeye hediye etmiş, halifeye *'bu hayvanın halife hazretleri tarafından beğenilmesini Tanrı'nın bir lütfu sayıyorum'* demiştir.³⁸⁴ Yaşanan bu olaylar geriye dönüş olabileceği korkusu oluşturmuş, bu nedenle olaylara el koyması için İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması kararlaştırılmıştır. 1924 yılı ilk çeyreğinde yaşanan gelişmelerle halifelik makamının ortadan kaldırılması hız kazanmıştır. İstanbul'a gelen hükümet yetkilileri halifeyi ziyaret etmemiş, Halife bu duruma üzülüğünü belirtmiş ve Halifelik Hazinesi'ni yetersiz görerek görevi dışında kalan giderler için devlet bütçesinden pay verilmesini istemişti. Halifenin talebi Mustafa Kemal'e Başbakan tarafından iletilmiş, Mustafa Kemal devlette Halifelik Hazinesi şeklinde ayrı bir hazine olmadığını kesin bir dille ifade etmiştir.³⁸⁵

Mustafa Kemal Türkiye'de uygulamayı planladığı laik ve toplumsal devrimlere halifeliğin engel olacağını düşünüyordu. Mustafa Kemal Harp Oyunları nedeniyle İzmir'e geçmişti. Burada yaptığı toplantıda Hilafet ve Şeriye ve Evkaf Vekâleti' nin kaldırılması ve öğretim kurumlarının birleştirilmesi kararı alındı.³⁸⁶ Mustafa Kemal Ankara'ya döndükten

³⁸² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C: II, s. 305

³⁸³ Eric Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 61

³⁸⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C: II, s. 314

³⁸⁵ **A.g.e.** , s.s. 478-480

³⁸⁶ **A.g.e.** , s. 480

sonra meclis açılırken yaptığı konuşmasında hükümetin faaliyetlerinden bahsetti. 2 Mart'ta Halk Fırkası Parlamento grubu toplanarak üç yasa onayladı. Yeni yasama yılında 3 Mart 1924 'te hilafet kaldırılmış, Osmanlı hanedanının Türkiye dışına çıkarılmasına karar verilmiştir³⁸⁷

Bu karara karşılık Hindistan Müslümanları liderlerinden Ağa Han ile Emir Ali ortak imza ile kaleme bir mektup kaleme almışlardır. Mektup, 24 Kasım 1923 tarihlidir ve İsmet Paşa'ya gönderilmiştir. Mektup, *"dünyanın özgür uluslar topluluğunun bağımsız üyesi olarak, geniş bir Sünni toplumuna hitap eden hilafetin mevcut belirsiz durumu hakkında, yeni Türkiye'nin kalıcı partnerleri olarak Büyük Millet Meclis'inin dikkatini bu konuya çekmek istedikleri"* ifadesi ile başlıyordu. Mektupta halifeliğin dışarıdan tehlikeli bir saldırı içerisinde olduğunda, dünyadaki Müslümanların büyük bir tedirginlik hissettiği vurgulanmış ve *"Hindistan Müslümanları, bağımsızlıkları ve Müslümanların birliğini sembolize eden kurumların korunması içinde mücadele eden Türk toplumuna destek ve sempatisini gönderiyor."* *"Bizim hürmetle önerdiğimiz şey, Sünni dünyasının dini başkanlığının şeri kanunlarla uyumlu olarak eksiksiz olarak devam etmesidir. Bizim görüşümüz, halifeliğin prestijinin herhangi bir şekilde azalması veya Türkiye'nin siyasi kurumundan bir dini faktör olarak tasfiye edilmesi, İslam'ın dağılması anlamına gelecektir."*³⁸⁸

Buradan halifeliğin Türklerde kalması gerektiği ve halifeliğin kaldırılmaması gerektiğinin istendiği anlaşılır. Burada Emir Ali'den bahsetmek yerinde olacaktır. Siyasi olarak İngiltere'ye bağlılığı savunan aydınlardandır. Emir Ali, Hint Müslümanlarının dayanışmasını; Hint halkının menfaatlerini koruyarak siyasi eğitim vermeyi amaçlamıştır. İngiltere'ye bağlılık prensibi üzerine kurulan National Mohammedan Association'un kurucusudur. 1882'de yayınladığı muhtıra içerik olarak Müslümanların içinde bulunduğu kötü şartları dile getiriyor ve koloni idaresinden siyasi ve sosyal haklar talep ediyordu. Muhtıraya İngiliz Koloni İdaresi olumlu tepki vermiş ve Müslümanların sosyal şartlarının düzeltilmesiyle ilgili bir karar yayınlanmıştır. Emir Ali yayınlanan kararı Müslümanların Magna Carta'sı olarak görmüştür. 1908'de Londra'da Hindistan Müslümanlar birliğinin bir şubesini açmıştır. Burada Şibli Numani ve Muhammed Ali Cinnah gibi liderlerle birlikte

³⁸⁷ Naşit Hakkı Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1975, s.s. 158-161

³⁸⁸ İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları), Cilt I, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları No: 1, Ankara, 2015, s.21

Müslümanlar için bağımsız bir seçim sistemini savunmuştur. Birlikte yerinden yönetim konusu gündeme gelmiş bunun üzerine Hindistan Müslümanları birliğinden istifa etmiştir. Emir Ali, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Hindistan hilafet hareketine Londra'da öncülük yapmıştır. Emir Ali, çağdaşlarının kurtuluşu İngiliz eğitim programında gördüğü bir ortamda siyasi bir organizasyonun gereğini ilk fark eden kişi olarak Hint Müslümanlarının ayrı bir kültürel ve siyasi varlık olarak tanınmasını sağlamış ve böylece bağımsız Pakistan'a giden yolda ilk adımları atan lider olmuştur. Emir Ali, İslam'ın siyasi bir sistem olarak demokrasiyi getirdiğini savunmuş modern Batı'nın Müslümanların entelektüel mirasına dayandığını vurgulamıştır.³⁸⁹

Halifeliğin kaldırılması İngiliz basınına farklı başlıklarla yansımıştı. Haberi Taunton Courier gazetesi "*Halife Görevinden Alındı ve Sürgüne Gönderildi*" başlığı altında "*Türkiye Millet Meclisi'nin halifeliği feshetme kararını takiben son sultanın başarılı kuzeni Abdülmecit'in onun dini pozisyonundayken Kasım 1922 de İsviçre'ye gitmek için İstanbul'dan ayrıldığı haberi geldi. O, iki karısını ve oğlu Prens Faruk'u yanına alarak özel bir trenle ayrıldı. Meclisin kararı Polis amiri ve İstanbul valisi tarafından gece yarısı ona kısaca bildirildi. İngiliz İmparatorluğu'nun içindeki milyonlarca Müslümanın söylemek zorunda kalacağı şey Türklerin bu son hareketinden geriye kalanlardır. Lozan Konferansı'nda böyle dostça kalabilmeleri onların duygularına hürmetendi.*" vermişti.³⁹⁰ Haber Northern Whig'e şu başlıkla yansımıştı; "*Hilafetin Sonu; Sonuçları Çok Önemli Bir Olay*" "*The Times açıklaması; savaş ile tek bir yenilik değil bütün yapılan yenilikler çok daha çarpıcıdır ve belki de çoğu, kesin sonuçlarıyla önemini kanıtlayabilir. Böyle bir değişikliğin ve böyle yeniliklerin sunulmuş olmasının, Türkiye'deki Ortodoks Müslümanlarını nasıl etkileyeceği düşüncesi hakkında zamanından önce olduğu sanısına kapılmak akılsızca olabilir; fakat er ya da geç onları bir yönüyle ya da başka yönleriyle aşikâr bir şekilde derinden etkileyebileceği görülüyor. Şimdilik dünyanın büyük inançlarının birinden oldukça eski bir kurumun yok oluşunda bazı pişmanlıklar ifade edilmekte ve olayların niteliklerinin sonuçları yeterince dikkate alınmaktadır.*"³⁹¹ Halifeliğin kaldırılması ile ilgili Meclis kararını The Scotsman

³⁸⁹ Nagehan Elemana, Hint Müslümanlarının Düşünce Dünyasında Siyasal Çözüm Arayışları, Tarih'in Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S: 14, 2015, s. 419

³⁹⁰ **Taunton Courier, Taunton and Bristol**, Wednesday, March, 12, 1924

³⁹¹ **The Northern Whig and Belfast Post**, Wednesday, March, 5, 1924

gazetesi 4 Mart 1924 tarihli baskısında; ‘‘Halifeliğın Feshi; Türk Meclisi’nin Kararı ‘‘ başlığı ile vermiş, haberinde olaylara ‘‘İstanbul 3 Mart – Bugün Millet Meclisi halifenin görevden alınması ve halifeliğın feshini oylayarak kararlaştırdı’’ şeklide başlamıştır. Haber küçük puntolarla verilen ‘‘Halk Partisinin Programı’’ başlığı ile devam etmiş ve içeriği şu şekilde verilmiştir; İstanbul 3 Mart– Mustafa Kemal Paşa bizzat Halk Partisi’nin dünkü toplantısına katıldı. Toplantının ana içeriği; halifeliğın var olmasının bir nedeni olmadığı konusu ve Kuran’dan Peygamberin birtakım sözlerinden parametreleri destekleyen alıntıyı iddia eden Adalet Bakanı tarafından yapılan konuşmanın içeriğiydi. Tasarının on üç makalesinde Parti’den geri çekildiğini beyan eden Diyanet İşleri Destek Hizmetleri önceki personellerinden iki vaiz ve bazı güçsüz muhalefet, halifeliğın feshi ve halifenin görevden alınmasını oy birliği ile kabul etti. Tasarının 1. Makalesi: Halife görevden alındı. Halifeliğın Cumhuriyet fikri içinde olması fikri feshedildi. Parti daha sonraları üç ayrı tasarı imzaladı; Şeriye ve Evkaf Vekâlet’inin kapatılması, eğitimin birleştirilmesi ve kabineden Genel Kurmay Başkanlığı’nı ayırma. Şeriye ve Evkaf meselesi(dini meseleler ve vakıflar) alınan önlemler altında Başbakan tarafından önerilir, Cumhurbaşkanı tarafından atanır, din başkanı tarafından idare edilir. İlahiyat okulları İstanbul Üniversitesi’nde oluşturulan İlahiyat Fakültesi altında Milli Eğitim Bakanlığı Destek Hizmetleri tarafından kontrol edilecek.-Press Association-.’’³⁹² Halifeliğın feshi ile ilgili çıkan başka bir haber ‘‘ Ankara Büyük Millet Meclisi dün Halife Abdülmecit’in görevinden alınması gerektiğine ve görevin ilga edilmesine karar verdi. Halk Partisi’nin Pazar günkü seçimini takiben geçen hafta mecliste halife ve ailesi üzerine milletvekillerinin nefret dolu saldırısından sonra tam olarak beklenen bu karar şimdiye kadar varolduğu gibi devletin bütün inanç sistemine karşı yöneltilmiştir. Mustafa Kemal’in konuşmasından sonra Parti sadece hilafetin kaldırılması değil aynı zamanda din ile ilgili vükelanın ve vakıfların birleştirilmeye yönlendirilmesi konusuna hükümetin son vermesi kararlaştırıldı.’’ şeklinde başlıyor, arkasından halifenin ne zaman, nasıl başa geldiği anlatılıyordu. Haberin devamında ‘‘ Meclis’in Kararı; Görevden Alma Tasarısı Kabul Edildi’’ alt başlığı ile ‘‘Şeriye ve Evkaf Vekâleti ‘nin kapatılması, okulların birleştirilmesi’’ gibi ifadelere yer verildi.’’³⁹³ The Sphere gazetesi ‘‘ Halifeliğın Düşüşü’’ başlığı altında

³⁹² **The Scotsman**, Tuesday, March, 4, 1924

³⁹³ **The Yorkshire Post**, Tuesday, March, 4, 1924

halifeliğin kaldırılması haberini verirken Mustafa Kemal'in ortaya çıkmasının etkilerini de farklı bir şekilde anlatmıştı. " Genç bir Türk askeri eğitim profesörü tarafından hükümet masrafları için dağıtılan milliyetçi bir broşürde bu cümle ortaya çıktı ; "Bir Türk fatihi başka herhangi bir ulusun peygamberinden daha iyidir." Bu tip propagandanın kademeli olarak yaygınlaştırılması, sadece Jön Türklerin istediği şey olan Halifenin prestijini düşürebilirdi. Hırslılarını destekledi, güçlerini arttırdı ve egemenliklerine ulaştıklarında, yeni gelişirken geçirdikleri liberal ilke eylemlerini birer birer atabildiler. Sonra Büyük Savaş'ın sonuna geldiler. Müttefik bir işgal ordusu boğazın iki yanına yerleşti. Yunanistan sınırları Ayasofya'nın hududuna kadar bir gün içinde genişlemişti. Suriye, Hicaz, Irak, İyonya Osmanlı hâkimiyetinden ayrıldı. Sonra Mustafa Kemal ortaya çıktı. Enver ve Tevfik'in üzerine gölge düştü. İnsanlar etrafına doluştu. Başı olduğu yeniden canlanan milliyetçi hareket, Avrupa'yı kendi proto tipi kadar etkin bir şekilde kandırdı. Her batılı devlet bu Ankara kedisinin hangi yoldan atlayacağını görmek için gergin bir şekilde bekliyordu. Çok uzun süre beklemek zorunda bırakılmadılar. Büyük Millet Meclisinin yeterli varlığı sağlanınca, hüküm süren padişahı bertaraf etmeye ve Abdülmecit'i geçici yetkiyi kaybetmesiyle yok etmeye karar verdi. Halifeliğin kesin kaldırılması aylardır sorundu. Açıkça böyle bir makam, Enver'in hırsları olan, Jön Türkler tarafından hazırlanan şartlar altında geliştirilen ve daha farklı koşullara tercüme edilen Kemal'in hırslarını anlamaya yönelik bir engeldir. Bu ayın dördüncü günü bu makam kaldırıldı ve dört asırlık Müslüman geleneği sona erdi. '394 Şeklinde ilginç bir yorum yapmıştı.

Başka bir haber 'Hilafetin Sonu-Halife Saraydan Gözyaşları İçinde Ayrıldı' başlığı altında verilmişti; "Halifenin gözyaşı dökerek bu sabah saraydan ayrıldığı rapor edildi. Çok az katılımçıya el salladı ve ülkenin iyiliği için çalışanlara Allah başarı nasip etsin dileğinde bulundu. Petit Parisien halifenin görevden alınması ile ilgili olarak Türkiye'nin tavrının, İslam dünyasının tamamında, muhtemel beklenmedik sonuçlarla önemli tepkiye sahip olacağını düşünüyor. '395 Denilerek halife'ye sempatik bir dil kullanılmıştı.

Başka bir haber The Citizen gazetesinde idi. "Yeni Türkiye "başlığı altında ele alınana haberde; "Halife'nin görevden alınması, ihraç edilme ve bir kurum olarak hilafetin yok

³⁹⁴ **The Sphere**, Friday, March, 15, 1924

³⁹⁵ **The Portsmouth Evening News**, Wednesday, March, 5, 1924

edilmesi gibi bir olayı oluşturmak sadece Lozan Antlaşması'nda farkına varılan yeni Türkiye Devleti'ni değil; aynı zamanda bütün Müslüman dünyasını ve Ankara ile bağlantılı bütün Avrupa Devletlerini derinlemesine etkiledi. Temel amaç olan pılısını pırtısını toplayıp Türk'ü İstanbul dışına atma fikri yürürlüğe girerse, halifenin oturduğu eski başkent muhtemelen ciddi bir rahatsızlık içinde olacaktı. Diğer taraftan, Hristiyan güçlerin koruyuculuğu altında dört yüz ya da beş yüz yıldır işgal edilen koltuğundaki manevi alanda halife otururken, Türk Müslümanların kendi üstüne ve Türkiye dışında Müslüman ülkesi üzerinde ne çok etkiye sahip olmuş şimdi kim söyleyebilir? İyi ya da kötü Lozan'da bunu hafifletmiştir.” Diyerek halifeliğin etkisinin aslında olmadığını belirtmiş ve devamında da “*Durum Türklerin kendi kasti seçimi ile kararlaştırılmış; öyle ki Hilafet Müslüman dünyası tarafından yargılanmalı. O tabiki temel olarak geçici güçlerin ve Müslüman dünyasının tavırlarıydı ve şefin otoritesini kaldırma kesinlikle kabul edilmeyeceği varsayılıyordu; bu kadar çok saygıyla karışık korku ve hürmetle bağlı, çok fazla sadık, milyonlarca kişinin olduğu düşünülmeli. Sırasıyla; onların eski dinlerinden vazgeçme düşüncesi ihtimalini göz önünde bulunduran kişiler için yeni bir hilafetin yaratılması ve aynı seçme ya da seçilme süreci ile doldurulmasının zorunlu olması durumunu; Türk Müslümanlarına böyle bir işlemde yer verilmesine izin verilmemesi durumu takip eder. Yeni Türk Devleti, şimdi tamamen laikleşti fikrini ele alabiliriz. O bu duruma, İsmet Paşa'nın en yüksek ideallerle iddia ettiği gibi ilham verebilir; buna ek olarak ‘‘Din ve Devlet'in’’ ayrılığı kesin ve dolayısıyla Türkiye tamamen pek çok Batılı ülkeden daha çok Batılılaştı. Türkiye Hükümeti, yetenekli adam İsmet Paşa'nın desteğiyle Mustafa Kemal tarafından hükmedildiği sürece, otoritesi devam edecek ve onun hem kendi vatandaşları hem de komşularından saygı devam edecek. Fakat devrilmiş olan halifeyi gören çağ, Ankara hükümetine ve onun Cumhurbaşkanıya duruma göğüs gerebileceğine çok güvenmez ve ya eski dinin kurulması ya da yeni düzeni getiren adamın kişisel otoritesi tarafından bildiğimiz yüksek ideallerin artık desteklenmediğini duyduğumuzda, biri batılı zihniyet üzerinde nihai etkinin ne olabileceğini merak etmeye pek tabii mecburdur. Böyle derin önemin değişmesinden doğan pek çok sorunun var olması Lozan Antlaşması'nı imzalayan tarafların fena halde kafalarını karıştırmalı. Aynı zamanda kendi hükümetimizi Hindistan'da aklını karıştırmaya ve hilafetin bastırılması tam olarak anlaşıldığında en büyük Müslüman Devletteki inancın zihnindeki tepkilere ilişkin spekülasyonlara neden olmalılar. Gerçekten*

nihai sonuçları ya da şimdiki önemi bakımından hâlihazırda hiç te tam olarak uygun olmayan bir değişiklik. Yüzyıllarca ayakta kalan bir kurum olarak hilafet, İslam dünyasının tamamen süper güçlerini birleştirmiş olmalıydı. Eğer o şimdi değiştirme yerine yıkılmış, dünyadaki Müslümanların etkisinde, şimdiye kadar çok inandırıcı olduğu bütün devletlerde geçici güçler üzerinde etkili ise, o sona erdirilmeli ve bu durumda Müslümanlığı dünya inancı olarak farklı değerlendirmek gerekecek. Muhtemelen, İstanbul'daki görevden alma hareketinden daha çok Müslüman dünyasının tamamen tepkilerinin yöntemi olması önemli.”³⁹⁶ şeklinde yorum yapılmıştı.

The Evening News gazetesinde de habere kısa bir şekilde yer verilmişti. Başlık şöyleydi : ‘Hilafetin Sonu; Halife Gözyaşları İçinde Saraydan Ayrıldı. ‘Halifenin bu sabah saraydan ayrılırken gözyaşlarına boğulduğu bildirildi. O çok az katılımcıya el salladı ve ülkenin iyiliği için çalışanlara Allah’ın başarı nasip etmesini umduğunu ifade etti. Petit Parisien, halifenin görevden alınması ile ilgili Türkiye’nin tavrına beklenmedik muhtemel sonuçlar ile İslami dünyada hatırı sayılır bir tepki oluşacağını düşünüyor.”³⁹⁷ diğer haberlerle aynı cümleler ile olay haberleştirilmişti.

Aberdeen Press 4 Mart 1924 tarihli sayısında halifeliğin sonu ile ilgili habere şöyle yer vermişti ve ‘Hilafetin Sonu’ başlığını kullanmıştı. ‘Ankara’da Türkiye Millet Meclisi halife Abdülmecid’in görevden alınmasına ve halifeliğin kaldırılmasına karar verdi. Harem hanımlarının, “işlerin bu yönde gidişatından son dönemlerde büyük bir rahatsızlık duydukları” söylenir, Halife’nin asıl karısı, yas içinde bir kederle secdedilirken, şef haremağasından daha az gösterişsiz bir şahsiyet olarak tüm yiyecekleri üç gün boyunca reddetti.” denildikten sonra, bunun nedenini de; “Aslında, bu karışıklığın sebebi var, bu histerikler ve bu harikulade açlık grevleri arasında, halifelerin aile fertleri için hanedanlar arasında; sembolik olsa bile, geniş çaplı ve kutsal ve kazançlı olan uzun süredir yatırım yapılan saray, Sultan Abdülmecid’in, ailesinin ve onun kuruluşunun yanı sıra, 32’si Prens ve 13’ü tek olmak üzere 37 Prensesden oluşuyor. Bu çok sayıdaki maaş, sadece 35.000 sterlinlik bir toprağın kamulaştırılması için telafi edilecek ve bu da Hilafet emirlerine bağlı olanları desteklemek için hatırı sayılır bir ekonomi ile ele alınmasını gerektirecektir. Bir modadan

³⁹⁶ **The Citizen**, Wednesday, March, 5, 1924

³⁹⁷ **The Evening News**, Wednesday, March, 5, 1924

sonra Mustafa Kemal Paşa, Lenin'in Bolşevikçi emirlerini takip ediyordu: Sultan sonsuza kadar gitti, onun saltanatı sırasında bu makama gelen, tüm İslam'ın tanınmış başkanı olan ve şimdi Halife olan kan kardeşi, cezalı ve halifeliği elinden alınmış olarak sürgün edilmeli. Bu eski bir sistemin sonuydu. "Hilafetin otoritesi, modern Müslüman dünyanın kurucusu Muhammed ile doğrudan birleştiren bir bağdır. 300 yıl önce, İngiltere'nin 18. Kralı Harry, Papa'yı tanımadı ve "zincir sistemi" üzerindeki harem ilkesini uygularken, büyük Türk Sultanlarından biri olan I. Selim, halifeliğin Arap hanedanından istifade ettiği kutsal sancak ve İslamiyet kalıntılarını Mısır'dan Konstantinopolis'e taşıyorlardı. Selim'in halefi, Kanuni Sultan Süleyman'ın vahşeti ve fetihleri kesinlikle, Türklerin üstünlüğünü kurdu ve günümüze kadar, 1922 yılının sonbaharına kadar, Sultan egemenliklerinden kaçtığında ve Ankara Milliyetçileri tarafından tahttan indirildiğinde, Hilafet, Osmanlı İmparatoru'nun ihtişamının ayrılmaz bir parçası olan Ganj'dan, Nil'e kadar tüm iyi Müslümanların gözünde idi.

Hintli Müslümanların savaş sonrası isyanlarını desteklemek için kullandığı başlıca nedenlerden biri, Britanya'nın, Türkiye Sultanına sert ve aşağılayıcı bir barış getirerek, İslam'a saldırmaması ve Halife'nin yüce haysiyetine tecavüz etmesiydi. Şimdi, durumun tuhaf ironisiyle, Müslümanları Hindistan'ın ayaklanmaları için cesaretlendiren ve Türk barış şartlarının revize edilmesini sağlayan aynı insanlar, Britanya'nın hiçbir zaman düşünmediği bir İslamiyet yasası getirdiler. Hintli provokatörler çok fanatik davrandı. Mustafa Kemal ve partisi bu adımı ekonominin motiflerinden ayırmaya itildiler. Kısmen de Halife'nin bürosunda bulunan eski Sultan'ın kardeşinin varlığı, kendi Cumhuriyet anlayışlarına karşı bir tehdit oluşturuyordu çünkü az da olsa kuşkusuz yeni bir ilerleme ruhu içinde, hilafeti çok fazla otokrasinin tadına varan ve her halükarda, gereksiz olan bir iş olarak algıladılar. Batılı standartlara göre değerlendirildiğinde, milliyetçilerin kararı yeterlidir. Düşünme şeklimizde, Türkiye'nin neden tüm İslam'a dini önderlik etme hakkına sahip olması gerektiğine dair bir sebep yok, Türklerin Müslüman nüfusun salt bir kısmını temsil ettiğini görüyoruz. Hilafet açıkça bir Orta Çağ yaşamıdır: ama bence problem, Ortaçağ'dan ziyade Müslüman çoğunluktur. İslam dünyasının halifesiz devam edecek bir içeriğe sahip olması muhtemel değildir, ancak Türkiye dışında yeni bir halifeliğin kurulacak olması halinde, sadık liderler arasında muazzam bir patlak, entrika ve belki de fiziksel çekişme beklentisi çok fazladır. Araplar, Persler, Afganlar, Kızılderililer ve muhtemelen Mısırlılar, taleplerini ve tahta talip

olmayı ortaya koyacaklar ve manevi iktidar için eski mücadeleler yeniden harekete geçecektir. Yerleşimin yapıcı biçimde etkilenmesi ve Allah'ın iradesiyle istifa edilmesi halinde, Müslüman çoğunluğun, Batı ideallerine doğru ilerlemek için haklı olarak görülmesi gereken haklar konusunda, iktidardaki etnik-simgesel-Türk milliyetçiliği ve tazminatlarına izin verilmelidir. Sosyalist Hükümet, bu kez Almanya'daki tazminat vergisinin yüzde 26'dan yüzde 5'ine indirilmesiyle bir kez daha sert bir şekilde köşeye sıkıştı. İttihatçılar Perşembe günü Ramsay Mac Donald ve arkadaşlarına konuyla ilgili bir meydan okuma başlatacaklar.”³⁹⁸ Şeklinde uzun bir yorumla vermişti.

Portsmouth Evening News gazetesi halifenin saraydan ayrılma haberini ‘‘Halife Saraydan Gözyaşları ile Ayrıldı’’ şeklinde vermişti. Haberin ayrıntısı şu şekildeydi ; ‘‘Halifenin gözyaşı dökerek bu sabah saraydan ayrıldığı rapor edildi. Çok az katılımcıya el salladı ve ülkenin iyiliği için çalışanlara Allah başarı nasip etsin dileğinde bulundu. Petit Parisien halifenin görevden alınması ile ilgili olarak Türkiye'nin tavrının İslam dünyasının tamamında muhtemel beklenmedik sonuçlarla önemli tepkiye sahip olacağını düşünüyor.-Exchange’’³⁹⁹ şeklinde yorumlamıştı.

Haber The Evening News gazetesine de aynı başlıkla yansdı, haberin içeriği de aynıydı ; ‘‘Halifenin bu sabah saraydan ayrılırken gözyaşlarına boğulduğu bildirildi. O çok az katılımcıya el salladı ve ülkenin iyiliği için çalışanlara Allah'ın başarı nasip etmesini umduğunu ifade etti. Petit Parisien, halifenin görevden alınması ile ilgili Türkiye'nin tavrına beklenmedik muhtemel sonuçlar ile İslami dünyada hatırı sayılır bir tepki oluşacağını düşünüyor.-Exchange’’⁴⁰⁰ Haber başka bir gazeteye ‘‘Ankara’da Türkiye Millet Meclisi halife Abdülmecid’in görevden alınmasına ve hilafetin fesh edilmesine karar verdi. Haremdeki kadınlar bu konudaki gecikmeden büyük rahatsızlık duyduklarını ifade ettiler.’’ şeklinde yansımıştı.⁴⁰¹

5 Mart 1924 tarihinde The Citizen gazetesi halifeliğin kaldırılması ve hilafetin ilga edilmesi haberlerini yansıtırken olayın sonucuna getirdiği yorumda İsmet Paşa ve Mustafa

³⁹⁸ Aberdeen Press And Journal, Tuesday, March, 4, 1924

³⁹⁹ The Portsmouth Evening News, Wednesday, March, 5, 1924

⁴⁰⁰ The Evening News, March, 6, 1924

⁴⁰¹ Aberdeen Press and Journal, Tuesday, March, 4, 1924

Kemal'in varlığının olumlu olacağı ifadesinde de bulunmuştur. 'Yeni Türkiye; Halife'nin görevden alınması, ihraç edilme ve bir kurum olarak hilafetin yok edilmesi gibi bir olayı oluşturmak sadece Lozan Antlaşması'nda farkına varılan yeni Türkiye Devleti'ni değil aynı zamanda bütün Müslüman dünyasını ve Ankara ile bağlantılı bütün Avrupa Devletlerini derinlemesine etkiledi. Temel amaç olan pılsını pırtısını toplayıp Türk'ü İstanbul dışına atma fikri yürürlüğe girerse, halifenin oturduğu eski başkent muhtemelen ciddi bir rahatsızlık içinde olacaktı. Diğer taraftan, Hristiyan güçlerin koruyuculuğu altında dört yüz ya da beş yüz yıldır işgal edilen koltuğundaki manevi alanda halife otururken, Türk Müslümanların kendi üstüne ve Türkiye dışında Müslüman ülkesi üzerinde ne çok etkiye sahip olmuş şimdi kim söyleyebilir? İyi ya da kötü Lozan'da bunu hafifletmiştir. Durum Türklerin kendi kasti seçimi tarafından kararlaştırılmış; öyle ki Hilafet Müslüman dünyası tarafından yargılanmalı. O tabiki temel olarak geçici güçlerin ve Müslüman dünyasının tavırlarıydı ve şefin otoritesini kaldırma kesinlikle kabul edilmeyeği varsayılyordu; bu kadar çok saygıyla karışık korku ve hürmetle bağlı, çok fazla sadık, milyonlarca kişinin olduğu düşünölmeli. Sırasıyla; onların eski dinlerinden vazgeçme düşüncesi ihtimalini göz önünde bulunduran kişiler için yeni bir Hilafetin yaratılması ve aynı seçme ya da seçilme süreci ile doldurulmasının zorunlu olması; Ancak Türk Müslümanlarına böyle bir işlemde yer verilmesine izin verilmemesi takip edecek. Yeni Türk Devleti, şimdi tamamen laikleştii fikrini ele alabiliriz. O İsmet Paşa'nın en yüksek ideallerle iddia ettiğı gibi ilham verebilir; fakat ancak 'Din ve Devlet'in' ayrılığı kesin ve dolayısıyla Türkiye tamamen pek çok Batılı ülkeden daha çok Batılılaştı. Türkiye Hükümeti, yetenekli adam İsmet Paşa 'nın desteğıyle Mustafa Kemal tarafından hükmedildiğı sürece, otoritesi devam edecek ve onun hem kendi vatandaşları hem de komşularından saygı devam edecek. Fakat devrilmiş olan halifeyi gören çağ, Ankara hükümetine ve onun Cumhurbaşkanına duruma göğüs gerebileceğine çok güvenmez ve ya eski dinin kurulması ya da yeni düzeni getiren adamın kişisel otoritesi tarafından bildiğimiz yüksek ideallerin artık desteklenmediğini duyduğumuzda, biri batılı zihniyet üzerinde nihai etkinin ne olabileceğini merak etmeye pek tabii mecburdur. Böyle derin önemin değişmesinden doğan pek çok sorunun var olması Lozan Antlaşması'nı imzalayan tarafların fena halde kafalarını karıştırmalı. Aynı zamanda kendi hükümetimizi Hindistan'da aklını karıştırmaya ve hilafetin bastırılması tam olarak anlaşıldığında en büyük

Müslüman Devletteki inancın zihnindeki tepkilere ilişkin spekülasyonlara neden olmalılar. Gerçekten nihai sonuçları ya da şimdiki önemi bakımından hâlihazırda hiç te tam olarak uygun olmayan bir değişiklik. Yüzyıllarca ayakta kalan bir kurum olarak hilafet, İslam dünyasının tamamen süper güçlerini birleştirmiş olmalıydı. Eğer o şimdi değiştirme yerine yıkılmış, dünyadaki Müslümanların etkisinde, şimdiye kadar çok inandırıcı olduğu bütün Devletlerde geçici güçler üzerinde etkili ise, o sona erdirilmeli ve Müslümanlığı dünya inancı olarak farklı değerlendirmek gerekecek. Muhtemelen, İstanbul'daki görevden alma hareketinden daha çok Müslüman dünyasının tamamen tepkilerinin yöntemi olması önemli.'⁴⁰²

Bu konuyla ilgili başka bir haber de şöyleydi ; *“Hilafet Yok Edildi”. Türk Millet Meclisi dün, halifeliğin kaldırılması için oy verdi.*⁴⁰³ 8 Mart 1924 tarihli bir haberde *“Halifelik Kaldırıldı. Atılan Aile”* başlığı kullanılmıştı. *“Müslüman dünyasında en büyük tarihi öneme sahip olan olay Pazartesi günü meydana geldi. En azından Türkiye'nin söz konusu olduğu yer olan hükmün kaldırılması ve Halife'nin ülkeyi tüm ailesiyle birlikte terk etme emri. Konstantinopolis'ten gelen bir telgrafta, bu önemli değişiklikleri sağlayan yasa tasarısı, Ankara'daki Millet Meclisi'ne sunuldu ve Kemal Paşa'nın, Halife'nin kadınlarını sınır dışı edilmekten muaf tutmak için yapılan bir değişikliğin reddedilmesinden sonra kabul edildi. Bu tedbir on gün içinde uygulanacak. Hilafetin kaldırılmasına karşı çıkan iki milletvekili bağırarak tepki gösterdi. Ancak sonrasında sessiz kalarak konuşmaya devam ettiler. Polis; Konstantinopolis'te, özellikle değerli eşyaların sökülmesinin önlenmesi amacıyla, halifeler ve Konstantinopolis'teki imparatorluk ailesinin hane halklarını denetlemek için talimatlar almıştır. Halife, bir Müslüman ülkeye, tercihen Mısır'a gitmeyi planladığını söylemişti. Harem'in hanımları yaklaşmakta olan olaylara karşı büyük bir rahatsızlık duyuyor. Halife'nin kederle secdettiği ilk karısı ve şef haremağası, tüm yiyecekleri reddettiler....*'⁴⁰⁴

The Times gazetesine yansıyan başka bir haber *“Halifelik”* başlığı ile şöyle verilmişti: *“Halifeliğe karşı nüans ve haykırışlar güçlenmeye devam ediyor ve Ankara'dan*

⁴⁰² **The Citizen**, Wednesday, March, 5, 1924

⁴⁰³ **Northern Whig**, Tuesday, March, 4, 1924

⁴⁰⁴ **Cheltenham Chronicle**, Saturday, March, 8, 1924

gelen tüm telgraflar, Osmanlı hanedanının Türkiye'den kovulacağını ve halifeliğin Büyük Millet Meclisi'ne devredileceği veya o kurum tarafından atanan bazı din temsilcilerine devredileceğiyle ilgili tahminlerle hemfikir. Bu konudaki nihai karar Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Cumartesi günü yaptığı konuşmadan önce alınmayacak, bütçe tartışmaları, Saruhan Milletvekili Vasıf Bey'e, dün Halife'nin kaldırılması gerektiğine dair önerisini yapma fırsatı verdi. Diyanet İşleri Vekilleri ve Genelkurmay Başkanlığı artık Bakanlar Kurulu üyesi olmamalı; muhtemelen gelecekteki olayların gidişatına ilişkin tahminlerde bulunmak mümkün olacaktır. Bağımsızlık mahkemelerinin bir üyesi olan Vasıf Bey saltanatın kaldırıldığı ve halifeliğin Sultan Vahdeddin'den bir sonraki mirasçılara devredildiği 1 Kasım 1922 kararını tartıştı, Türkiye Cumhuriyeti'ni tehlikeye atan bir kurum var olduğu sürece, Abdülmecit Efendi'nin, Cumhuriyet'i yok etmek için Türkiye'nin düşmanlarında merak uyandırdığını ifade etti. Saltanat'ın restorasyonunun hala çok yeni olduğunu ve Halife'nin yararına milletin sadece ulusal yapısına göre oylanması gerektiğinin doğru olmadığını söyledi. Daha sonra hatipler halifeliğe aynı şekilde düşmanca davrandılar. Bir konuşmacı ulemaların inancı için yeterli koruyucu olduğunu ve Allah ve peygamberleri var olduğu sürece başka hiçbir aracının gerekli olmadığını söyledi. Başka bir Milletvekili, Osmanlı hanedanının Yunanlılar kadar zarar verdiğini, prenslerden birini bir katil olarak suçladığını ve bu hainlerin kutsal Cumhuriyet topraklarından çıkarılmasını talep ettiğini açıkladı. '405

The Yorkshire Post and Evening gazetesi haberinde "Türkiye'de Devrim" başlığını kullanarak habere şöyle yer vermiş; 'İstanbul'dan Çarşamba akşamı gönderilen ve Perşembe akşamı The Yorkshire Post'ta yayımlanan bir telgraf Ankara'daki Millet Meclisi'nin Sultan'ı görevden aldığını bildirdi ve halkın elindeki egemenlik hakkı ile Türkiye Devleti'nin Osmanlı İmparatorluğu yerine kurulduğunu ilan etti. Düne kadar bu bildiri ile ilgili herhangi bir duyuru yoktu fakat bu tarz olaylar dönem dönem Yakınoğu'da Kemalist Parlamento'nun parçası olarak nitelendiriliyordu. Ankara Hükümeti ve İstanbul arasındaki otorite mücadelesi Barış Konferansı'na iki tarafında çağırılması olayını doğurmuştu. Davetiye iki hükümete de gönderilmişti fakat Kemalistler Türkleri temsil hakkının sadece kendilerinde olduğunu Sultan'ın temsil ettiği bir konferansa katılmayacaklarını belirttiler. Büyük sadrazam Teyfik Paşa Ankara'ya bir protesto gönderdi ve Osmanlı Hükümeti'nin altı yüz yıllık varlığının sona

⁴⁰⁵ The Times, February, 29, 1925

erdiğini ve bunun Bab-ı Ali'nin çekimser olmasına neden olduğunu bildirdi. Ulusal egemenliği güçlendirme ve yönetim birliğini sağlama amacıyla müzakerede bulunarak Ankara'dan İstanbul'a bir temsilci gönderilmesi konusunda ricada bulundu. Davet kabul edilmedi ve bu hafta Millet Meclisinde çıkan tartışma Kemalist otoritenin boğazlarda kurulmasını ve Sultanın hükümetini yıkma konusunda hemfikir olunduğuydu.'⁴⁰⁶

Gazete haberlerine baktığımızda, Halifeliğin kaldırılması olayına Dünya'da ve özellikle İslam âleminde ilk başlarda şaşkınlıkla bakılmış ve bu durumun geçici olabileceği düşünülmüştür. Ancak zaman geçtikçe bunun geçici bir durum olmadığı anlaşılmış ve buna bağlı olarak halifeliğin kaldırılması ile ilgili tepkiler de gelmekte gecikmemiştir. Halifeliğin kaldırılması olayının Fransa ve İtalya için olduğu gibi İngiltere için de önemi büyük olmuştur. Bunun altında yatan en önemli etken bu devletlerin sömürgeleri altında Müslümanların sayısının azımsanmayacak kadar çok olmasıdır. Bu olayın sömürgelerden kaynaklı önem arz ettiğini İngiliz sömürgesi olan Hindistan Müslümanları hakkında haberlerin olmasından da anlarız. Diğer devletlerde olduğu gibi İngiltere de, halifeliğin kaldırılması karşısında oldukça şaşırılmış ve bu şaşkınlığını Müslümanların tepkisinden çekindiğini bu makama bağlı Müslümanların çok fazla olduğundan bahsederek göstermiştir. İngiltere ulusal çıkarları bakımından halifelikle ilgili gelişmeleri yakından takip etmiş, gelişmeleri her gün gazete manşetlerine taşımışlardır. Haberleri tararken dikkatimi çeken bir diğer unsur ise İngiltere'nin halifeliğin kaldırılması ile ilgili haberlere, 1924 yılının sonuna kadar dönem dönem yer vermeye devam etmiş olmasıydı. İlerleyen tarihlerde bile İngiliz gazetelerinde zaman zaman halifelikle ilgili haberlere rastlamak mümkün. Buradan da İngiltere'nin mevcut durumu ne kadar önemseydiğini anlıyoruz. Nitekim halifeliğin kaldırılması dışındaki bazı gelişmelerle ilgili haberleri tararken araştırdığım haberle ilgili küçük bir iki cümleye rastlamış ve tezimde daha kısa yer vermek zorunda kalmıştım. Oysaki halifeliğin kaldırılması ile ilgili haberlere gazetenin orta sayfalarında yer vermiş olsalar da en az bir sütun ayırmışlardır. Haberlere farklı gazetelerde kimi zaman aynı başlık ve benzer cümlelerle denk gelirken kimi zaman birebir aynı haberle verildiğine tanık oldum.

⁴⁰⁶ The Yorkshire Post and Evening, Thursday, November, 2, 1922

Verilen tüm haberlerde İngiltere halifeliğinin kaldırılmasının, Türkiye'nin iç meselesi olduğunu düşünmektedir ve bu düşüncesini basında çıkan haberlerde Mustafa Kemal'in Batılılaşma yolunda yaptıklarına ve Türkiye'nin laikleşmesine vurgu yaparak göstermiştir. Türkiye'nin artık çağdaş Batılı seviyesine gelmiş olması hakkında yazdıkları olumlu yorumlardan yola çıkarak İngiltere'nin Türkiye'de yaşanan bu gelişmeye Türkiye adına olumlu baktığını söyleyebiliriz. Bu olumlu düşünce de kendi bünyesinde kalabalık bir İslam topluluğunun bulunması ve hilafetin etkin bir şekilde kullanımının sömürgeleri üzerinde risk oluşturmasının da etkisi büyüktür.

5.2. Tevhid-i Tedrisat, Yabancı Okullar ve Tekke Zaviyelerin Kaldırılması

Hilafetin kaldırıldığı tarihte eğitim birliğini sağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmişti. Bu kanun ile; hem devlet okulları hem de özel okullar Maarif Vekâletine bağlanmıştı. Bu noktada; *“Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı okulların bazıları kapatılmış, kalanların tümü kontrol altına alınmıştır. Bu dönemde Türk çocukları yabancı dilde eğitim-öğretim veren herhangi bir Türk Okulu bulamamıştır.”*⁴⁰⁷

Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldıktan sonra Eğitim Bakanı Vasıf Bey, “Eğitim Bakanlığı'nın elindeki ilkokulların hiçbirinde meslek dersleri okutulamayacağı, bunun öğretimin birleştirilmesi ilkesine aykırı olacağı” düşüncesiyle medreseleri kapatmıştır. Vasıf Bey, medreselerin kapatılmasına ilişkin genelge yayınlamıştır.⁴⁰⁸

Medreselerin kapatılması eğitim ve öğretimin uygulanmasını engellemedi. Çünkü medreselerin verdiği eğitim mektepler tarafından zaten verilmekteydi. Kanunun 4. Maddesi gereği İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültesi açılmış, Kur'an Kursları Diyanet İşleri Başkanlığına bağlanmıştır.⁴⁰⁹ 1924 Nisan başlarında Adana ve Konya İmam-Hatip okulları öğrencileri, lise ve öğretmen okullarına geçmek istemişler; Bakanın talimatı ile öğrencilerin liselere geçişi sağlanmıştır.⁴¹⁰ Laik bir devlette din ile devlet ayrı olmalı düşüncesi Maarif

⁴⁰⁷ Dr. Selçuk Uygun, *“Türkiye’de Düünden Bugüne özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve etkileri) ”*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Yıl: 2003, Cilt: 36, Sayı: 1-2, s. 113

⁴⁰⁸ Adem Korukçu , *“Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi”*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001, s. 35

⁴⁰⁹ Ahmet Gürtaş, *Atatürk ve Din Eğitimi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982, s. 79

⁴¹⁰ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 52

Vekâletinin bu laik devlette din eğitiminin devlet okullarında verilmesinin laikliğe ters düştüğü düşüncesini uyandırmıştı. Bu nedenle 1927 yılında program değişikliğine gidilerek din dersleri ile Arapça ve Farsça gibi doğu dilleri ortaokul ve lise programlarından çıkarıldı. 1925 yılında tekke, türbe ve zaviyeler kapatılmıştı. O dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi, Maarif Müdürlüklerine telgraf göndermiş, kapatılan kurumların muhafaza ve yönetimi ile ilgili yönetmelik uygulanana kadar bütün tekke, zaviye ve türbelere Maarif Müdürlerinin bakması emrini vermiştir.⁴¹¹ Şeriye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Bakanlıkları kaldırılmasıyla yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı kuruldu. Kararlaştırılan kanunla Abdülmecid ve Osmanoğulları ailesinin bütün erkekleri, kadınları, damatları ve çocuklarının vatandaşlıktan çıkarılmaları ve Türk topraklarında oturmamaları kararlaştırıldı. Padişah derhal, ailesi ve hanedan üyeleri on gün içinde dönmek üzere yurt dışına çıkarılacaklardı.⁴¹² Yasa onaylanır onaylanmaz yola çıkması için Abdülmecid 'e haber verilmiş, Abdülmecid bu emire çok tepki verse de saray sarılmış, telefon hatları kapatılmış olduğundan emre itaat etmek zorunda kalmıştır.⁴¹³ Abdülmecid'in İsviçre'ye gönderilmesine karar verilmiştir. Abdülmecid, İsviçre'de görevi ile ilgili alınan kararı geçersiz saydığını ileten bir basın bildirisinde bulunmuştur. Ankara'nın ikazı üzerine İsviçre, Abdülmecid'e bu gibi faaliyetler istemediğini bildirir. Abdülmecid Müslüman ülkelerden yardım istese de umduğunu bulamaz. Abdülmecid İsviçre'de fazla kalamamış, Nice'e taşınmıştır. 1944 'te Paris'te ölmüş, Medine'ye defnedilmiştir.⁴¹⁴

Tekke ve zaviyelerin kaldırılması ile ilgili haberler de, İngiliz basınına yansımıştı. *"Türk Manastırlarının (din kurumlarının) Kapatılması"* genel başlığı ve *"Hükümet Kararnamesi"* alt başlığı ile tekkelerin kapatılması ile ilgili haber The Times gazetesinin 5 Eylül 1925 baskısında şöyleydi: *"Hükümet Türkiye'deki bütün tekkelerin (derviş manastırları) kapatılması kararını aldı ve şeyhlerin ve dervişlerin tüm nitelikleri ve unvanları kaldırıldı. Sultanların tüm mezarları ve türbeleri de kapatılacak. Kararname insanların kesinlikle dini kostüm giymesine izin vermez ve aynı kostümle ve selamlama şekli ile ilgili kural koyar. Sonuç olarak kararname tüm sivil ve devlet memurları tarafından batı kıyafetleri*

⁴¹¹ A.g.e. ,s. 54

⁴¹² Murat Bardakçı, **Son Osmanlılar**, Ek: VI, Hürriyet Gazetecilik, İstanbul, 2006, s.s. 191-192

⁴¹³ M. Kamran Ardaçoç, **Hilafet Meselesi**, Petek Yayınları, İstanbul, 1955, s. 53

⁴¹⁴ O. Gazi Aşıroğlu, **Son Halife Abdülmecid**, Burak Yayınevi, İstanbul, 1992, s.s. 130-134

giyilmesi kuralını koyar.T” şeklinde haberleştirilen yazıda “Mustafa Kemal Paşa'nın son konuşmaları sonrasında ülkede beklenen sosyal devrimi hızlandırmaya çalıştığı bu karar, yetki sahibi olmayan birçok insanın siyasi ve fanatik yanlarını geliştirmek için özel dini kıyafetleri benimsemiş olmalarının yanı sıra; din kisvesi altındaki tekkelerin entrika içeren ve itici olan uygulamaların en tehlikeli yatakları olması ve sonraki denemelerde ortaya çıkan son Kürt isyanının sonucudur. Son zamanlarda sadece İstanbul'da 300 kadar tekke olduğu tahmin ediliyor.” Denilerek bu tekke ve zaviyeler” din kisvesi altındaki tekkelerin entrika içeren ve itici olan uygulamaların en tehlikeli yatakları” olarak tanımlanmıştı.⁴¹⁵

The Times gazetesinde yer alan başka bir haber Mustafa Kemal'in konuşmasına yer vermişti. Haber “*Türkiye'nin Gelişimi*” başlığı ve “*Mustafa Kemal'in Büyük Konuşması*” alt başlığı ile şu şekilde verilmişti. “*Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da sessiz kalışından sonra şimdi İzmir'e gidiyor, Balıkesir'den geçerken, Türk milletinin gelişmesine ve uygarlığa ilerlemesine karşı çıkmaya teşebbüs eden herkesi yeniden tehdit ettiği bir konuşma yaptı.*” Şeklinde bir dil kullanırken, devamında; “*Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması, kalabalığın çığlıkları arasında 'Yanlışsın, Gazi Türkçülüğün Peygamberidir'* ifadesi ile Kur'an'ın, Muhammed'in kesinlikle son peygamber olduğunu söylemediği sürece, söz konusu unvanı Cumhurbaşkanı'na vereceğini söyleyen Dr. Galip Bey'in memnuniyetle ifade ettiği konuşmasına cevabendi. Galip Bey, İsa'nın ölüleri hayata döndürdüğü ve görme engelini kaldırdığını bunun gibi Gazi'nin bütün bir milleti hayata döndürdüğünü ve uzun süredir mahkûm olunan dilsizliğe tekrar bir dil olduğunu söylemeye devam etti. Gazi Paşa, kitleleri müstehcenlik ve aptalca efsaneler altında tutmaya çalışan gerici kitleleri yok ettikten sonra, Türk milletinin değerini ve önemini reddeden herkese karşı bu gerçeğin tüm dünya tarafından kavranması gerektiği konusunda ısrar ederek, Türk milletinin yakında değerlerinin tanınmasına karşı olan herkesi, reddedilemez bir şekilde tanımaya zorlayacağı beyanı ile konuşmasını sonuçlandırmıştır. Son sözler yabancı ülkelerde bir ipucu olarak bazı kesimlerce ele alınsa da, söz konusu konuşma esas olarak Hükümetin iç muhaliflerine hitap ediyordu. İstanbul'dan General Refet Paşa'yı zorla İstanbul'da seçenler arasında devam eden harekete

⁴¹⁵ The Times, September, 5, 1925

karşı, istifaya muhalefet olan diğer milletvekilleri göz önüne alındığında bu oldukça ilginçti.⁴¹⁶ Şeklinde idi.

Yabancı okullarla ilgili haberlere konusunda; The Echo gazetesi “Türkiye’de Okullar” başlığını kullandığı haberinde; “Türk gazeteleri Ankara Hükümeti’nin okullarla ilgili Fransızlara dinsel okulla ilgili kurumların Cumhuriyet’te yer almayacağı şartı ve dolayısıyla okulların hem uygulamalar ile ilgili şartlara uyması hem de diğer okullardaki uygulamalara uyumlu olması yoksa kapatılacakları cevabını verdi. Mersin’deki Amerikan okulları zaten kapatılmıştı.”⁴¹⁷şeklindedir. “Türkiye’de Yabancı Okullar; Dini Öğretim Yasaklandı.” başlığı ile The Scotsman gazetesi de habere yer vermişti. Haberin içeriği şu şekildeydi ; “Ankara Milli Eğitim Bakanlığı illere Türkiye’deki yabancı okulların, öğrencilerin kendilerini modern eğitime vermek yerine dini merkezlere katılmalarına neden olduğundan bahseden bir genelge yayınladı. Böyle bir duruma toleransa izin verilmez ve verilen dini talimatları ihlal eden okullar hemen kapatılacaktır. İbadet yapılan yerler hariç okullarda dini resimler ve heykeller kesin bir şekilde yasaklandı. Milli Eğitim Müdürü ülkenin tamamında bu durumda taviz vereni cezalandırılacağını sert bir şekilde uyardı. Emir daha çok Fransız okullarına yönelikti. Türk gazeteleri Katolik Enstitülere bağlı olarak eğitim ruhsatı için bulunulan Fransız talebine kızgınlıklarını ifade etmeye devam ettiler ve böyle bir durum yeni başlayan kapitülasyonların kaldırılması anlamına geliyordu.”⁴¹⁸

The Scotsman yabancı okullarla ilgili habere şu şekilde yer vermişti; “Türkiye’de Yabancı Okullar. Din Eğitimi Yasaklandı. (Morning Post "ve" The Scotsman "Muhabiri) Konstantinopolis Şubat 7 – Ankara Devlet Eğitim Bakanı, Türkiye’deki yabancı okulların, öğrencilerin modern eğitim verme zamanlarını kullanmak yerine, dini bürolara katılmalarına neden olduğunu söyleyerek illere bir genelgeyle hitap etmiştir. Bu konuda herhangi bir hoşgörüyü izin verilmez ve dini eğitim verilmesi ile ilgili verilen talimatlara aykırı olan okullar derhal kapatılacaktır. Gerçek ibadet yerleri haricinde, okullardaki dini resim ve heykellerin sergilenmesi kesinlikle yasaktır. Ülke genelindeki kamu yönetimi direktörleri, bu konudaki herhangi bir uzlaşmaya giderlerse ciddi şekilde cezalandırılacakları konusunda

⁴¹⁶ **The Times**, October, 12, 1925

⁴¹⁷ **The Echo**, Thursday, March, 20, 1924

⁴¹⁸ **The Scotsman**, March, 20, 1924

uyarılmaktadır. Talimat, esas olarak Fransız okullarına yöneliktir. Türk gazeteleri, Fransızların Katolik kurumlarına bağlı olarak okullara yönelik eğitim imtiyazlarına duydukları talebi dile getirmeye devam ediyorlar ve bunun ortadan kaldırılan kapitülasyonların yeni bir başlangıcı anlamına geleceğini söylüyorlar.⁴¹⁹ Gloucestershire Echo gazetesinin 20 Mart 1924 tarihli haberi şöyleydi ; ‘‘Türkiye’de Din Eğitimi Yasaklandı’’’’ Türk gazeteleri, Ankara Hükümetinin, okullara ilişkin olarak Fransız notuna cevap verdiklerini, dini okul kuruluşlarının bir Cumhuriyette bulunmadığını ve bunun sonucunda okulların diğer okulların layık ilke ve uygulamalarına uyup uymadıklarına bakılarak gerekirse ortadan kaldırılacaklarını belirtmiştir. Mersin'deki Amerikan Okulu kapatıldı.’’⁴²⁰ The Scotsman gazetesi 19 Mart tarihindeki haberi Gloucestershire Echo gazetesinin 20 Mart tarihli haberi ile aynıydı. Şöyle ki;’’ Türkiye’de Yabancı Okullar. Ankara’nın Ültimatomu’ ‘Konstantinopolis; 18 Mart Gazeteler, Ankara Hükümeti’nin okullarla ilgili olarak Fransız notuna cevap verdiklerini, düzensiz dini ve skolastik kurumların bir Cumhuriyette yer almadığını ve bunun sonucunda okulların diğer okulların layık prensip ve uygulamalarına uygun olması gerektiğini veya kaybolacaklarını bildirmiştir. Mersin'deki Amerikan Okulu kapatıldı.⁴²¹

5.3. 1924 Anayasası

1921 Anayasası henüz kurulan Türk Devleti için yetersizdi. Yeni anayasanın oluşturulması 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılması ile zorunlu hale gelmişti.1921 Anayasası olağanüstü durumda oluşturulduğu için esaslı hususlara yer verilmemiştir. Mustafa Kemal Atatürk’e göre yeni Anayasa ‘‘Devletin şeklini ve millet tarafından hükümetin kurulması yolunu tespit eden, millet ile hükümetin karşılıklı hak ve ödevlerini gösteren, yasa yapma yetki ve yürütme kuvveti arasındaki iş bölümünü ve ilişkileri düzenleyen bir metin olmalıdır.’’⁴²² Anayasa düzenlemeleri; iktisadi şartlar, ülkeye karşı yapılan baskılar, ülkede çıkan isyanlar veya ihtilal durumlarında ortaya çıkmaktadır fakat 1924 Anayasası Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması sonucu Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra her şey yoluna

⁴¹⁹ The Scotsman, Friday, February, 8, 1924

⁴²⁰ Gloucestershire Echo, Thursday, March, 20, 1924

⁴²¹ The Scotsman, Wednesday, March,19, 1924

⁴²² Afet İnan, Medeni Bilgiler, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 240

girmişken onaylanmıştır. Büyük Millet Meclisi bütün yetkilerin tek sahibi olmuştu çünkü 1924 Anayasası'nda geçen Kuvvetler birliği bunu gerektiriyordu.

Hilafetin kaldırılmasından sonra mecliste anayasa değişikliği ile ilgili tartışmalar yaşanmış ve yeni meclis açılmasından iki yıl geçmiş ve Anayasa düzenlemeleri için çalışmalara başlamıştır. Kanunu Esasi Encümeni ilk çalışmaları düzenlemiş ve Encümen, herhangi bir öneri olmaksızın kendi inisiyatifiyle anayasa tasarısı hazırlamış, tasarıyı genel kurula sunmuştur. Anayasa hazırlanırken iki önemli öneriden bahsedilmiş fakat öneriler reddedilmiştir. Bahsi geçen öneriler; çift meclis sistemi ve Cumhurbaşkanlığının güçlendirilmesi hakkındadır.

Kuvvetler birliğine geçilmesiyle meclisin üstünlüğü, meclis hükümeti sistemi, tek meclisli yasama organı uygulamaları etkide kalmıştır. Anayasa Cumhuriyet ve bağlantılı konuları koruma altına almış, Anayasa'da bu önemli konu ile ilgili hiçbir değişikliğe gidilemeyeceği, değiştirilmesinin teklif bile edilemeyeceği maddesi yer almıştır. Türk ulusunun en önemli yapı taşı olan kayıtsız ve şartsız millet egemenliği ilkesi 1924 Anayasasının en değer verdiği konudur. 1921 Anayasası Vilayet ve Nahiye Şuraları gibi yerel yönetim kurumlarından bahsederken 1924 Anayasa'sında bunların bahsi geçmemiştir. Bunun yerine merkezîyetçilik ifadesini kullanmıştır. Yasama ve yürütme erkleri Meclis de toplanmıştır.⁴²³ Artık ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi görevde olduğu için anayasayı bu meclis hazırlamıştır. Mecliste 20 Nisan 1924 tarihinde toplantı yapılmış ve anayasaya kabul edilmiştir. 1924 Anayasası dönem dönem gelişmelere ayak uydurarak değişimler yaşamış olsa da 1961 Anayasası düzenlenene kadar yürürlükte kalmıştır. 1924 Anayasası yapı olarak kısa, basit, sağlam yapılı ve kendi içinde tutarlıydı. 1924 Anayasası temel prensipleri ile 1921 Anayasası temel prensipleri birbirine benziyordu. Savaş dönemi düzenlenen, 1921 Anayasası kısa olduğundan eksikliklere sahipti. Bu eksiklikler tamamlanmış, o dönemdeki şartlardan dolayı kasti olarak eksik bırakılmış alanlar 1924 Anayasası ile tamamlanmış ve düzenlenen yeni Anayasa yüz beş maddeden oluşmuştur. 12 üyeden oluşan bir komisyon 1924 Anayasası'nı düzenlemiş, anayasa Mecliste 9 Mart 1924 de görüşülmeye başlanmış ve 20 Nisan 1924 tarihinde onaylanmıştır. Meclis, toplantıda üzerinde durulan yasanın şekil

⁴²³ Z. Sezgin Gözübüyük, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, AÜSBF Yay, Ankara, 1957, s.s. 29-35

bakımından bir Anayasa gibi benzerlik göstermesinden dolayı, yasanın kabulünde üye tam sayısının üçte iki çoğunluğunun kararı ile olması gerektiğini düşünmüş ve anayasa bu şekilde kabul edilmiştir. Her ne kadar İngiliz basını yeni anayasadan bahsetse de 1924 yılında Türkiye’de gelişen diğer olaylardan dolayı araştırma sırasında gazetelere çok yansımadığını görüyoruz

Anayasa’nın kabulü The Scotsman gazetesine ‘*Türk Anayasası; Cumhurbaşkanının Sağlığı*’ başlığı ile yansımıştı. Mustafa Kemal Paşa’nın kalp rahatsızlığı ‘*Üç ay önceki atağından beri Kemal Paşa ile ilgilenen kalp operatörü Reşit Ömer Bey, verdiği raporda Cumhurbaşkanı’nın sağlığının dinlenerek geçeceğini ifade etti. Göğüs ağrısı saptanmadı*’ şeklinde verilmiş, ana yasa ile de. ‘*Türk Anayasa’sında hüküm süren kanunlar üzerinde çalışan Meclis Komisyonu 18 yaşına gelen bütün Türk kadın vatandaşların seçme hakkına sahip olduğu ve 30 yaş ve üstü bütün Türklerin vekil olarak seçilme hakkına sahip olduğu ilkesini kabul etti. Bununla beraber hilafet ailesinin üyeleri seçilemez. Genel seçim her dört yılda bir yenilenir. Cumhurbaşkanı ulusa ve parlamentoya sebeplerini bildirerek Meclisi feshedebilir. Milletvekili yemini ‘Cumhuriyet’in prensiplerine bağlı kalacağıma, ulusun ve ülkenin refahı ve güvenliğinin tek amacım olduğuna yemin ederim ‘şeklinde olacaktır.’*’ şeklinde yansımıştır.⁴²⁴ Aynı gazete ilerleyen günlerde Anayasa’nın kabulünden bahsederken ‘*Türkiye Cumhuriyeti; Bütün Vatandaşlar Türk’tür*’ başlığını kullanmış ve Tanin gazetesi yazarı Hüseyin Cavit Bey’in haberi verirken kullandığı cümlelere de yer vermiştir. ‘*Yeni Türk Anayasa’sının taslağını oluşturan komisyon bundan böyle Cumhuriyet’in Müslüman ya da gayri müslim bütün vatandaşları için Türk adı kullanılacağı kararını verdi. Basın, bunu genellikle uyum için atılmış bir adım olarak görüyor. Müslümanlara yer vermek için kamu şirketlerinden çıkarılmasından bu yana sürdürülen politikanın revize edilmesi Meclis tarafından onaylandı. Tanin’de Hüseyin Cavit Bey yeni ruhu memnuniyetle karşılıyor ve ‘o bize yeni görevler getirdi. Artık hiçbiri vatandaşını ırk veya din için kınama hakkına sahip değil - hepimiz ayırım yapmadan Türk olacağız. Uygur ülkelerdeki uygulamalar gibi ulusal dayanışma gerçekleştirilecektir. Ancak Lozan Antlaşması’nın bazı maddeleri bu birleşme ruhuna aykırıdır. Azınlıklar, haklarının yabancılardan korumanın peşine düşmemeli, ancak onlara Türk vatandaşı olarak sahip çıkmalı. Tevhid diğer taraftan, asimile olmayan fakat*

⁴²⁴ **The Scotsman**, Tuesday, February, March, 5, 1924

ülkenin refahı için kademeli olarak dışlanan gayri-müslim unsurları Türk vücudundaki zehir olarak nitelendirir ve reddeder.’⁴²⁵ Northern Whig gazetesi de bu konuya yer vermişti. ‘‘Türk Anayasası. Başkanın Meclisi Feshetme Hakkı Üzerinde Çatışma. ‘ ‘ Türk Meclisi, Cumhurbaşkanının Meclisi feshetmesini sağlayan Anayasa’yı kesinlikle reddetmiştir. Ankara’dan gelen geç bir mesajda, Hükümet’in Cumhurbaşkanı için ayrılma hakkını güvence altına almak için kararlı olduğunu ve bu noktayı taşımak için adımlar attığını söyledi.’⁴²⁶ Başka bir haberde ‘ ‘ (Muhabirlerden.) ‘ ‘Bir süre için Türkiye’ye giden yolda gerçek mücadelenin, Halife ve Cumhurbaşkanı’na ait olan Osmanlı Hükümeti ve Kemal’in Hükümeti arasında olduğu açıktı; şimdiki Ankara Meclisi kararı, Gazi için tam zafer anlamına geliyor. Halifeliğin bu nedenle Meclise saldıracağı gerekçesi, aslında, muhtemelen, her şeyden daha ateistiktir, çünkü Cumhuriyetçiler, hilafetin yabancı entrikalarının etrafında mayalandığına ikna olmuştur. İslamcıların, milliyetçilerin son hamlesine itiraz etmeleri, hiçbir şekilde kaygı uyandırmıyordu. Saltanatın ortadan kaldırılmasının, 1922’deki çalışmalarının yeterince etkili olup devamlılık kazanmaması ve Halife’nin hala halifelik güçlerine sahip olmasından dolayı devam eden varlığının sadece devletin yükünü değil, aynı zamanda da pozitif bir tehlikeyi oluşturduğunu düşünüyorlardı. Bu görüşlere duyduğu alaycı düşünce bir şekilde dışarı sızmış gibi gözüküyor, sonuç olarak Ankara’da, İstanbul Konstantinopolis’inin ve İslam dünyasının geri kalanı üzerinde bir kez daha güçlü fikirlerin Ankara’nın kararında hemen kabul edilip edilmeyebileceği ve meclisin çalışmalarının tarihi niteliğini sorgulayabileceği; yüzyıllardır süren halifeliği rahatsız etti. Böylece, yaklaşık dört yüz yıldır dik duran aileyi gözden çıkarttı. On altıncı yüzyılda Sultan Selim’in, Kahire’nin Halife kudretini, ona; Sultan-Halife yetkilerini vermeye ikna edebildi. O zamandan bu yana bu Sünni kesimin tamamı ve İslam dünyasının diğer temel mezhepleri olan İslami Şii’leri kabul eden Halife, Osmanlı Evi temsilcisinin sadık Komutanı olarak temsilcinin evine saygı duyuyordu, asla onların meşruiyetlerini sorgulamadı.

Bu nedenle, Sünnilerin, aileyi görevden almayı aynı ölçüde kabul edeceği varsayılabilir. Bazıları, gerçekten de, Kemal’in hareketini memnuniyetle karşılayacaktır, çünkü bu konudaki hisleri, Ağa Han’ın son zamanlarda Ankara’ya yazdığı mektupta, bu

⁴²⁵ **The Scotsman**, Monday, February, 18, 1924

⁴²⁶ **Northern Whig**, Wednesday, March, 26, 1924

konudaki hisleri hafife alınan Müslümanlar Hindistan'ı - Halife'nin sahip olması gereken her türlü haysiyeti korumak olduğunu hissettirecektir. Haber "En Azından Bazı Geçici Gücü Komuta Etmek." başlığı ile devam etmiştir. "Saltanat, genel olarak yanlış bir şekilde ortaya çıktığında, Batılı İslam öğrencilerinin kendi aralarında geri dönülmez bir şekilde bölüneceklerini varsaydılar, bu yüzden saltanat aylar önce ortadan kaldırıldığı zaman benzer bir aleyhte karşı koruma sağlanmalıydı. Bununla birlikte, İslam'da daha otoriter bir kişinin sadece Büyük Millet Meclisi'ne aday olmaktan duyulan ihtiyaçtan dolayı gelmesi gerekiyorsa da, şu anda Müslümanların büyük bir kısmı Halife unvanına sahip olmakla suçlanıyor."⁴²⁷ şeklinde verilmişti.

Anayasa'nın kabulü The Times Gazetesine "Türk Anayasası Kabul Edildi" başlığı altında "Yurtseverlik ve Ayrıcalık" alt başlığı ile yansımıştı. "Anayasa Tüzüğü'nün kalan hükümleri dün kabul edildi ve sonra Tüzük bir bütün olarak neredeyse oybirliğiyle alkışlarla kabul edildi. Bu hızlılık, Büyük Millet Meclisi'nin yarın altı aylık tatile başlamasına bağlı olabilir. Çarşamba gününden hemen sonra, Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisi açılışının dördüncü yıldönümünü bir konuşma yaparak kutlaması bekleniyor. Meclis kararının bu hızlılığı, görünüşe göre, hesap takibatı yetersiz olan Türk Basınının, Ankara muhabirlerini aşırı vergilendirmesidir. En önemli kararın, ırk veya din ayrımı yapmadan tüm Türk halklarının Türkler olarak adlandırıldığı ve aynı yasal dayanaklara sahip olma durumuna göre seksen sekizinci maddenin değiştirilmesi olduğu anlaşılıyor. Türk-Ogaji Devlet Başkanı ve eski eğitim vekili Hamdullah Suphi Bey, açık bir şekilde, tüm Rumları ve Ermenileri tramvaylar ve gaz işleri gibi kamu hizmetlerinden çıkarmak istediklerini açıkladı ve kendi özel okulları ve dillerine sahip olan insanları nasıl Türkleştirdiklerini sorguladı. Bu nedenle bir madde eklenmiştir. Onlar Türkiye vatandaşı olduğu sürece Türk denir. Muhtemelen, bu nedenle, tam Türk vatandaşlığı, Türk okullarına devam eden, Türkçe konuşan ve Türk kültürünü tamamen benimseyen azınlıklara mensup olanlarla sınırlı olacaktır."⁴²⁸

Gelişmeler yaşanırken Mustafa Kemal'in birkaç kez kalp krizi geçirdiği öne sürülmüştür.⁴²⁹ Bu olay İngiliz basınına da yansımış, basında kalp krizi sonrası İzmir'e giden

⁴²⁷ **Yorkshire Post**, Tuesday, March, 4, 1924

⁴²⁸ **The Times**, April, 23, 1924

⁴²⁹ Soner Yalçın, Hürriyet, Cuma, 19 Ağustos 2007

Mustafa Kemal'e İzmir'deki evinde suikast girişiminde bulunduğu haberleri ön plana çıkmıştır. Paragraf girişinde de bahsettiğim gibi pek çok gazete de iddia edilen suikast girişi tamamen spekülasyondur. Çünkü o dönem Türkiye'de gazetelerinde yer alan haberlere bakıldığında böyle bir suikast girişimi olduğu haberine rastlanmamaktadır.

Haberlerden birinin içeriği şu şekildedir ; *'' Türk Cumhurbaşkanına El Bombası atıldı; Midilli adasından gelen telgrafa göre İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya suikast teşebbüsünde bulunduğu Eultherom Beam' de yayınlandı. Yaralanmaktan kurtulan Türk Cumhurbaşkanına el bombası atıldı fakat karısı Latife Hanım'ın patlamada yaralandığı söyleniyor.*'⁴³⁰ The Edinburgh Evening News Gazetesinde haber *''Kemal'i Öldürme Teşebbüsü; Türk Cumhurbaşkanına Bomba Atıldı; Karısı Yaralandı''* başlığı altında Belfast News Letters Gazetesine göre daha ayrıntılı verilmiş. Şöyle ki ; *''(Atina'da Times Muhabirinden Alıntı) Midilli'den gelen bir telgrafa göre İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Paşa 'ya suikast girişiminde bulunduğu The Eultherom Beam' de yayınlandı. Yaralanmadan kurtulan Türk Cumhurbaşkanına el bombası atıldı fakat karısı Latife Hanım'ın patlamada yaralandığı söyleniyor. (Exchange Telegraph Şirketi'nin Paris muhabirinden alıntı) İzmir'den gelen bir mesaj; genç bir adam Mustafa Kemal'in konutunu ziyaret etti ve Cumhurbaşkanı ile gönderilen bir mektup ile ilgili konuşmak istediğini söyledi. Cumhurbaşkanı'nın karısı şüphelendi ve misafire beklemesini söyledi. Tam bir odaya geçmesi söylenirken Mustafa Kemal çalışma odasından geldi ve genç adam onun tarafına doğru el bombası fırlattı. Mustafa Kemal zarar görmedi fakat karısı yaralandı. Saldırgan kaçmaya teşebbüs etti. Atina'daki Daily Express muhabiri ise oldukça şiddetli yaralanmaya yol açan atılan bombanın parçalarının Kemal'e isabet ettiğini ifade etti.*'⁴³¹ Haber başka bir gazetede Latife Hanımın büyük bir fotoğrafı altında verilmişti. Haberin içeriği şu şekildedir ; *'' Onu Yaralayan Bombadan Kurtaran Cumhurbaşkanı Kemal'in Karısı Latife Hanım (Ayakta), Türkiye Meclisi Başkanı Fethi Bey'in Karısı Galibe Hanım İle'' ''Türkiye Cumhuriyet'i Cumhurbaşkanına suikast girişimi 7 Ocak'ta bildirildi. Resmi görevlerini Millet Meclisi Başkanı'na bırakarak sağlık amacıyla İzmir'de tatil yapmak için Ankara'dan henüz ayrılmıştı. Cumhurbaşkanı için acil bir mektup olduğunu söyleyen bir adamın İzmir'deki*

⁴³⁰ **Belfast News Letter**, Tuesday, January, 8, 1924

⁴³¹ **The Edinburgh Evening News** , Tuesday, January, 8,1924

evine ziyarete geldiği fakat Bayan Kemal'in durumdan şüphelenip beklemesini istediği söyleniyor. Kocasının kapısını açtığı anda ve o içeri girdiğinde adam, onun karısını yaralayan ve Cumhurbaşkanına denk gelmeden patlayan bir bomba fırlattı. O, Türkler şehri ele geçirene kadar Yunanlılar tarafından hapsedilen İzmirli tüccar Uşakizade Muammer'in kızıdır. 19 yaşındayken, Mustafa Kemal onunla geçen Mart'ta evlendi. O, Fransa'da Chislehurst' de Tudor Hall okulunda eğitim aldı ve Fransızca ve İngilizce konuşuyor. Birçok modern Türk kadını gibi yaşmağı attı. (fotoğraf: Sported and General)'⁴³²

Bu gezi; Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e geliyordu. (02 Ocak- 22 Şubat 1924). Latife Hanım, Dr. Neşet Ömer'in de desteğiyle bu sağlık sorunlarının olduğu dönemde eşini, İzmir'e 'hava değişimine' gitme konusunda ikna etmişti⁴³³. “Güle oynaya gittikleri İzmir'de Latife ile Mustafa Kemal ölümün eşiğinden döndü. Resmî tarihe ve dönem anılarına yansımayan bir suikast girişimiyle yüz yüze kaldılar.”⁴³⁴ O dönem Türkiye'de basına yansıtılmayan bu suikast girişiminde Mustafa Kemal'e isabet etmeyen bomba Latife hanımı yaralamıştı.

Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım'ın evlilik haberi ve ev hayatları da basına önceden yansımıştı. Aberdeen Press and Journal gazetesi haberi verirken ‘*Peçesiz Ev Kadınları*’ başlığını kullanmıştı. Başlığa bakıldığında haberin içeriği kıyafet inkılabı gibi düşünülse de içerik genel anlamda Latife Hanım ve Mustafa Kemal'in ilişkisini kapsıyor. Haberde aynı zamanda Latife Hanım'ın Türk kadınlarına örnek teşkil ettiğinden bahsediliyor. *‘İslam’ın ilk zamanlarında kadın toplum içine açık olarak çıktı ve halkın bakışlarına maruz kaldı. Batılı akılların az takdir edebileceği bir devrimdir, çünkü bu Türk kadınlarının sadece örtülü olduğu zaman yurtdışına çıkabildiği yüzlerce yıllık katı geleneğin sonudur. Tam adı Bayan Kemal Paşa olan, Latife Gazi Mustafa Kemal Hanım kurtuluşa öncü rol oynamış olan kadındır. Madam Kemal Hanım İzmir'de zengin bir tüccarın kızıdır. Liberal görüşe sahip olan babası onu eğitimi için Paris ve Londra'ya götürmüş ve gelecekte diktatörün karısı olacak bu kadın, gelişilen yıllar boyunca Batı'nın özgürleşmiş kadın fikrini empoze etmiştir. Bayan Kemal Paşa doğunun incelikli cazibesini yayan güzel bir kadındı. Ceylan gibi, kıvrımlı ve uzun boyluydu, ülkesinin kadınlarının geleneksel başörtüsünü koruyup Paris tarzında*

⁴³² **The Illustrated London News**, January, 19, 1924

⁴³³ Ahmet Gürel, **Gazi'nin İzmir Anıları**, APİKAM Yayınları, 2013, İzmir, s.361.

⁴³⁴ İpek Çalışlar, **Latife Hanım**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006, s.162.

giyinirdi. Gözleri iri ve siyahtı, değişken özellikleri vardı ve gülümsemesi herkesi fethediyordu. Haber ‘‘Romantik Karşılaşma’’ alt başlığı ile şöyle devam etmiştir. ‘‘Paşa kadınlarla zaman geçirmezdi, eğer bir adam cesur ve yürekli bir adam itibarını kazandıysa, Selanik’teki ufak bir memurun oğlu için bu durum şaşırtıcıdır. Onun gelecekteki karısı ile karşılaşma hikâyesi romantiktir. Savaş sırasında Smyrna’ya geri döndüğünde, o casus olarak tutuklandı. Babası Yunan işgal birlikleri tarafından çoktan tutuklanmıştı; kızı kendi evinde hapisti ve burada Yunan korucuları tarafından üç ay gözlem altında kaldı. Sonra muzaffer Türk Ordusu başında olan Mustafa Kemal gibi bir kahraman onu fethetmeye geldi. Kemal şimdi serbest bırakılan zengin tüccarın evine misafir olarak geldi ve burada hayatını paylaşacağı kadını ilk kez gördü.’’ Haberin devamı evlilik hayatlarından ‘‘Basit Ev Hayatı’’ başlığı ile ele alınmıştır. ‘‘Bugün Kemal Paşa ve onun güzel karısı Ankara’da basit, küçük, sıradan görünümlü bir evde yaşıyorlar. Adını gerçekten hakeden şehirdeki evlerden biridir, çünkü Ankara derme çatma ve kalabalık bir şehirdir. Evin içi konforsuz değildi. Doğu ve Batı’nın tuhaf bir şekilde iç içe geçtiği miskin Osmanlıların havası vardı fakat Londra’dan deri kapitone koltuklar vardı; birçok imzalı portre vardı ve Kurandan uzun alıntılar vardı, ışıklandırılmış nutuklar ve kılıçlar vardı. Büyük adamın karısı bu basit düzende onu elinde tutuyordu. Kemal Paşa’nın gülümsemediğini söylerler. Bu böyle değildi. Onun güzel karısı odanın içine süzülürken onun hareketsiz yüzünü izler. Sert, çelik gibi, mavi gözleri yumuşar, ifadesiz yüzü tatlı bir şekle dönüşürdü. Ve eğer Türk kadınları batı kız kardeşleri gibi çoktan özgürlüğüne kavuştularsa bunun nedeni, savunucusunun alanı asla terk etmemesidir.’’⁴³⁵

5.4. Cumhuriyet Fırkasının Kurulması

Anayasa’nın kabulü ile beraber mecliste var olan beraberlik bozulmuş ve mecliste muhafazakârlar ve yenilikçiler şeklinde iki grup oluşmuştur. Anayasa’nın kabulü gibi bu dönemde yaşanan gelişmeler halk tarafından olumlu karşılanmamıştır. Yeni uygulamalara ve Mustafa Kemal’in kişiliğine yönelik mecliste ve dışarıda oldukça güçlü bir karşıt grup oluşmuş, ülkede siyasal ve sosyal açıdan sorunlar artmış ve zor bir döneme girilmiştir.

1924 Anayasası çok partili olan siyasal yapıya olanak sağladığı için gidişattan memnuniyetsiz olanlar anayasanın sunduğu bu yapıdan faydalanmak istediler. Bu

⁴³⁵ Aberdeen Press and Journal, Monday, October, 29, 1923

olanaklardan yararlanmak isteyenlerin başında Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy vardı. Bu amaçla, 1924 yılı Eylül ayına gelindiğinde Rauf Bey, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa İzmir’de buluşmuşlardır. Bu buluşmada memlekette hafiyecilik ve jurnalciliğin başladığı, milletvekillerinin dahi rahatça düşüncelerini açıklayamadıkları, serbest tenkidin olmadığı, kendilerine karşı bir husumet olduğu konularında hem fikir olmuşlardır. İstanbul’da yaşanan ikinci buluşmaya İzmir eski valisi olan Rahmi Bey ve İstanbul mebusu olan İsmail Canbolat Bey de katılmıştır. Buluşmada pek çok karar alınmıştır. İsmi geçen kişiler inkılaplara olumlu bakmaktadır. Bu konuda inkılaplar şahsa veya zümreye ayrıcalık tanımak için yapılmadığından, halka mal edileceği, devletin şekli olan Cumhuriyet’in hiç bir şahıs veya zümreye yönetmesi adına verilmeyeceği ve bunun engelleneceği ve alınan kararları uygulamak için Mecliste bulunan tüm mebusların ortak davranış içinde olacağı konuları alınan kararlardır. Önceki dönemde mebusluk görevinden istifa etmiş olan Refet Bey istifasını geri alırken, 26 Ekim’de Kazım Karabekir, 30 Ekim’de Ali Fuat Paşa Ordu Müfettişliği görevlerinden istifa etmişlerdir.⁴³⁶

Tüm bu yaşananlar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşunu hızlandırmıştır. İktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı pek çok muhalefet oluşmaya başlamıştır. Bunlar basına, Meclis’e ve halka da yansımıştı. Buradan Cumhuriyet Halk Fırkasının iktidarına karşı memnuniyetsizliğin başladığını anlarız. Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı olanlar Fırkanın Meclis üzerinde baskı yaptığını söylüyorlardı. Bu muhalif görüş ve sert eleştiriler dış politikayı da etkisi altına aldı. Tepkiler üzerine Mustafa Kemal 30 Ekim günü Fevzi Çakmak’tan mevcut makamından istifasını istemiştir.⁴³⁷ İsmet İnönü başvekilliği bırakmış, yeni kabineyi Fethi Okyar kurmuştur. Ordu ve Kolordu komutanlarından siyasi görevi olanlardan da istifa talep etmiştir.⁴³⁸ Sonuç olarak yeni parti Halk Fırkası’ndan ayrılarak kurulmuştur. Partide askerlik görevlerinden istifa eden Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar da bulunmaktadır. Böylece parti meclis içindeki kişilerce kurulmuş partiyi destekleyenler ordunun belli kesimi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri ve bazı önde gelen yazarlardır. “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını” Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar, İsmail Canbulat 17 Kasım 1924 tarihinde kurmuşlardır.

⁴³⁶ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.** , Cilt. II, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 99

⁴³⁷ Aşıroğlu, **a.g.e.** , s. 61

⁴³⁸ **A.g.e.** , s. 61

Kurulan yeni partinin başkanı Kazım Karabekir olmuştur. Partinin genel başkanı Kazım Karabekir, başkan yardımcıları Dr. Adnan ve Rauf Bey ve genel sekreteri ise Ali Fuat olmuştur. Muhtar Bey, İsmail Canbulat, Halis Turgut, Şükrü Bey, Necati Bey, Faik Bey ve Rüştü Paşa da yönetim kurulu üyeleri olmuştur.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kurulduktan sonra mevcut konularla ilgili hükümetten bilgi alabilmek için müzakerelerde bulunmuştur. Parti siyasi ve iktisadi bakımdan liberal demokrasiyi savunuyordu.⁴³⁹ Laik ve milliyetçi bir siyaset izliyordu, ama merkezîyetçi ve otoriter eğilimlere karşıydı. Âdem-i merkezîyetçilik ve güçler ayrımı politikası ile hemfikirdi. Parti iktisadi bakımdan dış borçlanmaya sıcak bakıyordu ve bu anlamda liberaldi.⁴⁴⁰ TCF'nin programında yer alan bazı ilkeler şöyleydi; tek dereceli seçim, hâkim teminatı, cumhurbaşkanının partisiz olması, idari âdem-i merkezîyet. Yine “*fırka efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır*” maddesi vardı. Parti, Şeyh Sait isyanının patlak vermesi ile bu madde neden olarak gösterilerek kapatılmıştır.⁴⁴¹ Eskişehir mebusu Emin Sazak olayları kaydederken Mustafa Kemal'in sürekli olarak yetki sahibi istemesinden endişelense de Cumhuriyet yanlısı olduğunu cümlesini kullanmıştır. Bu endişesi Atatürk muhaliflerinin hissettikleri ile aynıdır. Bu endişe sonucu muhalifler arasında “milli hâkimiyet” düşüncesi daha da önem kazanmış, Mustafa Kemal'in artan yetkilerine karşı önlem almayı gerektirmiştir. Muhaliflerin bu tavrına bakılarak, padişahçı oldukları konusunda eleştiriler yapmak yersizdir. Yaşanan endişe ayrıca 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kurulmasında ve Hüseyin Cahit ve Ahmet Emin gibi yazarların laikliği savunmalarına rağmen onlara destek vermelerinde etkili olmuştur.⁴⁴² 1925 yılında bütçe görüşmeleri yapılmış, aşar vergisinin kaldırılması büyük coşkuyla karşılanmıştır. İktidar partisi ara seçimlerde baskı uygulamakla suçlanmışlardır. Ocak 1925'te Meclis bütçesi konuşulurken çıkan tartışmalar büyümüş, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Üyeleri'nden Halit Bey silahla vurularak öldürülmüştür. Bu olayla birlikte iki Parti birbirlerine karşı daha

⁴³⁹ Ahmet Yeşil, **Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 15

⁴⁴⁰ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Terc: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 250.

⁴⁴¹ Taha Akyol, **Atatürk’ün İhtilal Hukuku**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 449

⁴⁴² A.g.e., s. 352

sert olmuşlardır.⁴⁴³ Mustafa Kemal, iktidar partisi karşısında bir muhalefet partisinin olmasını istediği için yaşananlara rağmen olaydan memnun kalmıştı. Mustafa Kemal'in isteği demokratik bir yapının oluşturulmasıydı. Demokrasiye geçmek ise çok partili yapıyı gerektiriyordu. Bu parti için Mustafa Kemal, "*Bırakınız karşımıza çıksınlar. Memleket işlerini münakaşa edelim*"⁴⁴⁴ demiştir. Parti çıkan karışıklıklardan sonra kapatılmıştır.

Partinin çalışmaları ile ilgili haber İngiliz gazetelerinden birine '*Şimdiki Rejime Muhalif*' başlığı ile yansımış, haberde açılıştan '*Yeni muhalefet partisi, onama ve tescil için İç İşleri Destek Hizmetlerine dün sunulan taslak program ve kanunu hazırladı. Yeni Parti programı, çoktan ilan edilen noktaların yanı sıra pek çok maddeyi içerir şöyle ki; işçi ve işveren arasında endüstride gelir dağılım sisteminin oluşturulmasını, gümrük vergilerini azaltmayı, özel idareyi arttırmayı ve başkanın veto etme gücünün feshedilebilmesini kapsar. Parti Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılmak için Terakkiperver Cumhuriyet Partisi adını almıştır ilki Gazi Paşa'nın kendisinin büyük başkanı olan Halk Partisi'dir. Geçmişte 2. Orduda genel müfettiş olan komutan Ali Fuad Paşa genel sekreter seçildi. Partinin başkanlık makamı Kazım Karabekir Paşa 3. Ordudaki Müfettişliğinin teslimini tamamlayana kadar açık kalmıştır.*'⁴⁴⁵ şeklinde bahsedilmiştir. Aynı haber *Aberdeen Press and Journal* gazetesinin 19 Kasım günü '*Kemal Paşa'nın Gücünü Azaltma Hareketi*' başlığı altında benzer bir içerikle karşımıza çıkmaktadır. Haberin içeriği şu şekildedir; '*Yeni muhalefet partisi onama ve tescil için İç İşleri Destek Hizmetlerine ... açık kalmıştır.*'⁴⁴⁶ Aynı gün *The Citizen* gazetesi haber başlığı '*Kemal Paşa Rejimine Muhalif Gelişme*' şeklindeydi. Haberin içeriği benzer nitelikteydi. '*Salı tarihli İstanbul'dan gelen Reuter*' in telgrafında belirtildi: '*Yeni muhalefet parti başkanı veto hakkını feshedebilmenin yanı sıra özel idareyi artırma...kadar açık kalmıştır.*'⁴⁴⁷ Partinin program içeriği İngiliz Basınına '*Yeni Türkiye Partisi; Mevcut Rejime Muhalefet; Yeni Muhalefet Parti, İçişleri Destek Hizmetleri onama ve tescil için kanunların ve programların taslağını çizdi. Yeni partinin programı çoktan bildirilenlerin yanında yeni Cumhurbaşkanı'nın veto etme gücünü ortadan kaldırma ve yerel hükümeti genişletmesine ek*

⁴⁴³ Tökin, a.g.e. , s. 70

⁴⁴⁴ Tökin, a.g.e. , s.70

⁴⁴⁵ *The Scotsman*, Wednesday, November, 19, 1924

⁴⁴⁶ *Aberdeen Press and Journal*, Wednesday, November, 19, 1924

⁴⁴⁷ *The Citizen*, Wednesday, November, 19, 1924

olarak gümrük vergisinin azaltılması ve endüstride işçi ve işveren arasında kâr dağılımı sistemini oluşturmayı içeriyor. kadar boş kaldı.” şeklinde yansımıştır.⁴⁴⁸ The Yorkshire Post gazetesinde haber “Ankara’da Politik Kesim; Yeni Cumhuriyetçi Parti” başlığı ile verilmiştir. İçerik şu şekildedir ; “Reuter ’ın İstanbul muhabir raporu; Ankara meclisinde Pazar günü hükümete karşı oy veren on sekiz milletvekili, partiden istifa etmesi için Cumhuriyet Partisinin sekreterinin istifasını talep ettiler. Mudanya Antlaşması sonrası İstanbul’da komutan olan Adnan Rafet Paşa ve ilk Meclis Başkanı Rauf Bey gibi iyi bilinen kişileri içine alacak Cumhuriyetçi Parti tarzında yeni bir grup oluşturma niyetindedeler. Yeni grubun liderleri, en azından elli milletvekilinin desteğini almayı umuyorlar. Bunların arasında, yakın zamanda milletvekilliği mazbatalarını almak için sırasıyla ikinci ve üçüncü orduların müfettişlik görevinden ayrılan General Kazım Karabekir ve Ali Fuat’ta var. Partinin programı aşağıdaki önerileri içeriyor: - Cumhuriyetin veto hakkına cumhurbaşkanının reddi , - Ulusal meclisin tasfiye edilmesi ve dolaylı seçim sisteminin kaldırılması, - Belediye işlerinin merkezden uzaklaştırılması, -önemli olan, kasabalar politikadan uzak duran kendi başkanlarını, memurlarını, posta memurlarını seçecek, -parti genel olarak bürokrasi işlemlerini mümkün olduğu kadar kaldırmayı talep ediyor. Kemalist hareketin başlangıcından beri Türk iç politikasında yeni partinin oluşumu, ilk güçler ayrılığına işaret ediyor.”⁴⁴⁹ Gloucester Citizen Gazetesi’ de parti ile ilgili habere yer vermişti. “Yeni Türk Siyasi Partisi. Kemal Paşa’nın Rejimi ’ne Karşı Büyüme. Reuter’in Salı günü Konstantinopolis’ten aldığı bir haber: Yeni Muhalefet partisi, Cumhurbaşkanı’nın veto gücünü ve yerel yönetimin genişletilmesini, gümrük vergilerinin azaltılmasını ve kâr paylaşımı sektörünün kurulmasını içeren bir program hazırladı.” Haber “İşçiler ve İşverenler.” alt başlığı ile devam etti.” Parti, “Kemal Paşa’nın yüce şef olduğu “Cumhuriyet Halk Partisi’nden ayrılarak “Terakkiperver Cumhuriyet Partisi” adını, benimsedi. Bir zamanlar 2. Müfettiş Yardımcısı olan General Fuad Paşa Ordunun Genel Sekreteri seçildikten sonra, Parti genel başkanlığı Kazım Kara Bekir Paşa, 3. Ordu’nun Müfettiş-Başkonsolosluğu’nu teslimini tamamlayana kadar açıkta kalmıştır.⁴⁵⁰ Yine Aberdeen Press and Journal gazetesinin aynı tarihteki haberi şöyleydi;” Kemal Paşa’nın Güçlü Hareketine

⁴⁴⁸ The Scotsman, Wednesday, November, 19, 1924

⁴⁴⁹ The Yorkshire Post, Tuesday, November, 11, 1924

⁴⁵⁰ Gloucester Citizen, Wednesday, November, 19, 1924

Engel.” Yeni Muhalefet Partisi, taslak program ve tüzükleri onaylandı ve kayıt için dün İşçileri Destek Hizmetleri’ne sunuldu. Yeni partinin programı, hâlihazırda anılan noktaların yanı sıra, sakinlerin veto gücünü ve yerel yönetimin genişletilmesini, gümrük vergilerinin azaltılmasını ve endüstride işçiler arasında bir kâr paylaşım sisteminin kurulmasını da duyurdu. Parti, "Terakkiperver Cumhuriyet Partisi" ismini "Halkın Cumhuriyetçi Partisi" adıyla anılan "Halk Partisi'nden" ayrılarak benimsemiştir; bu parti de Paşa'nın kendisi de yüce şeftir. General Ali Paşa, bir süre için 2. Ordu Müfettişi Genel Sekreteri seçildi. General Kazım Karabekir Paşa, 3. Ordu'nun Müfettiş-Başkonsolosluğu teslimini tamamlayana kadar açık kalan başkanlık görevini yürüttü.⁴⁵¹

5.5. Şeyh Sait İsyanı

Herkesin bu yeni partinin saflarına katılması ve önemli basın kuruluşlarının da bunlara destek vermesi, iç karışıklıklara sebebiyet vermeye başladı. Fırsat bekleyen iç ve dış çevreler hemen devreye girdiler.

Ülke içinde yaşanan bu karışık olaylar sırasında Tunceli, Diyarbakır ve Elazığ illerini kapsayan bölgede 13 Şubat 1925 ‘te isyan çıkmıştır. İsyan Şeyh Sait’in de içinde bulunduğu Azadi Teşkilatı tarafından yönetilmiştir. Başlangıçta isyanı yerel güçler, askeri birlikler ve jandarma bastırmaya çalışmış fakat yetersiz kalmıştır. Daha sonra çevreden de askeri birlikler gönderilmiştir.⁴⁵² Bu sırada Fethi Okyar mecliste sıkıyönetim ilanı ile ilgili bir konuşma yapmış, konuşmasında isyanla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Meclisten önergede geçen doğu illeri ve bu illere ek olarak Malatya ilinde sıkıyönetim ilanını ve vatana ihanet eylemleri ile dini buna alet etmeyi suç olarak kabul eden 25 Şubat’ta Hıyanet-i Vataniye Kanunu değişikliğini onaylamasını istemiştir. Ardından Kazım Karabekir konuşma yapmış ve sıkıyönetim oy birliği ile kabul edilmiştir.⁴⁵³ 2 Mart 1925 tarihindeki Halk Fırkasının grup toplantısında İsmet Paşa ve müfritler, Hükümet’in politikasını şiddetle eleştirmişler, hatta bazıları daha da ileri giderek Ali Fethi Hükümeti ile Terakkiperver Fırka üyelerini bir tutarak Fethi Bey’i kendi partisine yeterince bağlı olmamakla suçlamışlardır. Bu sırada yani isyan

⁴⁵¹ **Aberdeen Press and Journal**, Wednesday, November, 19, 1924

⁴⁵² Ahmet İlyas, “Cumhuriyet Dönemi Ortaya Çıkan İsyanlarda Aşiretlerin Rolü” **Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2015, s. 187

⁴⁵³ Zürcher, **a.g.e.**, s.s. 115-117

bölgesi için olağanüstü önlemler alınması tartışılırken, Harput halkının asileri şehirden uzaklaştırdıklarına ve isyanın önemsiz bir mesele haline geldiğine dair haberler gelince Hükümet, olağanüstü önlemler almanın gereksiz olduğuna karar vermiştir. Fethi Bey durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirirse de Mustafa Kemal Paşa ısrar edince konu Bakanlar Kurulu'nda tekrar görüşülerek Mustafa Kemal Paşa'nın fikri doğrultusunda hareket edilmiştir. Fırka müzakeresinde Mustafa Kemal'in muharrirleri (Yakup Kadri, Falih Rıfkı ve emsali)⁴⁵⁴ fevkalâde tedbirlerin lüzumunda ısrar ve Fethi Bey'e şiddetle hücum ediyorlardı. Fırka müzakeresinde Fethi Bey nihayet demiştir ki: *"Böyle bir şeye lüzum yoktur. Bu isyan o kadar hiç ki, Harput'ta ahali onları tepeledi. Birkaç taburluk iş, sizin maksadınız başka. Bunu bahane ederek terör yapmak istiyorsunuz, milleti asıp kesip ortalığı kan ile sütlüman yapmak, kan ile mevkide oturmak istiyorsunuz. Ben böyle büyük bir günahı işleyemem. Âlet olamam."* Fethi Bey'in cümleleri karşısında Mustafa Kemal, Fethi Bey'in istifasını istemiştir. Fethi Bey, 3 Mart 1925' te istifasını vermiştir.⁴⁵⁵

Şeyh Sait isyanından sonra kabul edilen sıkıyönetimden sonra Fethi Bey hükümetinin düşürülmesi ile İsmet Paşa yeni hükümet kurmuştur. Kurulan hükümet ilk olarak Takrir-i Sükûn yasasını meclisten geçirmiştir. Aynı zamanda iki İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Yapılan askeri hareketle isyancılar dağıtılmış elebaşları yakalanmıştır. Suçlular İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak idam cezasına çarptırılmışlardır. O dönemde dini siyasete karıştırma suçundan yargılanan Salih Başo ve arkadaşları ile ilgili dava nedeniyle Fırkanın tüm şubelerinde arama kararı alınmıştır.⁴⁵⁶ İsyancıların bir kısmının Terakkiperver Fırkası mensubu olduğu anlaşılmış ve parti hükümet kararı ile kapatılmıştır.

Şeyh Sait sorgusunda, ayaklanmanın hiçbir kısmında bulunmadığını, olayların arasında kaldığını, ayaklanmanın aniden çıktığını ve Kürçülük politikası izlemediğini, din amaçlı yapıldığını idetmiştir. Şark İstiklal Mahkemesinde de savunmasında; aracın din olduğu, amacın ise Kürdistan Devleti kurmak olduğunu, isyan süresince çatışma ve

⁴⁵⁴Bülent Taşpınar, '*Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Şeyh Sait Ayaklanması*', Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010, s. 4

⁴⁵⁵Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1884-1938**, C: I, İstanbul, 2010, s. 300

⁴⁵⁶Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri, 1923-1927**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay. , Ankara, 1979, s. 159

çarpışmaların devam ettiğini, halktan ve askeriye'den yaralanan ya da öldürülenlerin sayısının çok olduğu, yağma ve hırsızlık yapıldığını belirtmiştir.⁴⁵⁷ Ayaklanma sonucunda İngiltere, Irak ve Türkiye arasında 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Anlaşması imzalanmıştır.

Bu isyan; İngiliz basınına farklı başlıklarla yansımıştır. The Portsmouth Evening News haberinde “*Kürt Ayaklanması; 13 Vilayette Kuşatma Durumu*” başlığını kullanmıştı. Haber “*Türkiye Başbakanı, ulusal mecliste olan şu konuşmayı yapmıştır; İsyân Ergani vilâyetinin bir bölümünde devletin güçlerine karşı çıkartılmış ve Diyarbakır, El aziz ve Bingöl vilayetlerine yayılmıştır. Kuşatmayı daha da genişletme eğilimi gösteren isyanın Bingöl, Muş, Ergani, Dersim Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri vilayetlerinde olduğu kadar Erzurum vilayeti Karayazı ve Hınıs kazalarında da aylarca sürdüğü ifade edildi. Buraya, Harput'un isyancıların eline düştüğüne dair haberler geldi.*”⁴⁵⁸ şeklinde vermiştir.

Yaşanan ayaklanma, sıkıyönetim ve Türkiye'nin içinde bulunduğu durum için İngiliz gazetesi Yorkshire Post, bir sütun ayırmıştı. Haber büyük puntolarla yazılmış “*Türklerin Buhranı*” başlığı altında yer alan üç alt başlıkla verilmişti. “*Derviş İsyânı Yayılıyor; Bağnaz Şeyh'in amacı; Kürdistan'da sıkıyönetim uygulandı.*” Haberin içeriği ise şöyleydi ; “*Gerçek şu ki; son Türk telgrafına göre Kürdistan'da sıkıyönetim ilan edildiği o bölgede son zamanlarda yaşayan aşiretin bir mezar görünümü aldığına işaret ediliyor. Bir İstanbul mesajında, isyanın yayılmaya başladığı bildirildiğinden durum hakkında görüşmek üzere dün bir kabine toplantısı düzenlendiği bildiriliyor. Nakşibendi tarikatının lideri olarak İran, Kiev ve Buhara'ya bile yayıldığı söylenen önemli etkiye sahip başıbozuk Kürt lider Şeyh Said hareketin lideridir. Türk gazeteleri ilk önce olayda yabancı entrikayı suçlamaya eğilimlilerdi ancak Ankara'dan gelen son mesaj, irticai hareketin etkilerine atıfta bulundu. Şeyh tarafından yayınlanan bir bildiri, Ziyaeddin Efendi'nin hükümeti hararetli bir şekilde eleştiren ve milletin ahlaka aykırı davrandığını belirten sözlerinin ulusal mecliste yapılan son konuşmalara benzerlik gösterdiği söyleniyor. Şeyh'in tutucu bir vizyona sahip olduğu iddia ediliyor, amacı ise Kürt devleti kurarak hilafeti iyileştirmek. Ayaklanma, Genç, Çapakçur, Palu, Lice ve Hani*

⁴⁵⁷ Durmuş Yalçın, Prof. Dr. Nuri Köstüklü, Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut, Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, Prof. Dr. Yaşar Akbıyık, a.g.e. ,C. II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 55

⁴⁵⁸ **The Portsmouth Evening News**, Wednesday, February, 25, 1925

ilçelerine kadar genişledi ve burada yaşayanların büyük kısmı Şeyhin davasına kucak açtı. Görünüşte uzun süredir planlanmış ve yetenekli liderlerle zekice organize edilen yükselişin, erken patlak verdiği söyleniyor. Şiddetli soğuk hava, Türk askerlerinin hareketlerini bozguna uğrattı.” Haber “İsyanla Geçici Türk Subayı Ataması; Acil Bakanlar Kurulu Konseyi ‘’ şeklinde farklı alt başlıklarla devam etmiştir. ‘En son istihbarata göre, Kürt ayaklanması yayılıyor ve doğu vilayetlerinde sıkıyönetim ilan edildi. Şu an Ankara hükümetine karşı açık bir isyan içinde olan başıbozuk Kürt başkanı Şeyh, İran ve daha önce Hiva ve Buhara Hanlıklarına yayılan önemli bir dernek olan Nakşibendi tarikatının lideridir. Şeyh Kürdistan’ın belli bölgelerinde önemli bir etkiye de sahipti. Nasturi ayaklanması boyunca Musul’a kaçan aralarında önemli deneyime sahip yüz ellilikler listesinde sürgüne yollanması planlanan kişiler listesinde olan, Lozan Antlaşması ile Türkiye’ye dönmesi izin verilmeyen bir subay personeli olan Nevres(?) Bey’in de olduğu bazı Türk subaylarının ayaklanmayı organize ettiği ifade edildi. Bildiriye göre isyan Martın sonunda planlanmıştı fakat erken başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık ettiği olağanüstü bir kabine konseyi, durumun ortadan kaldırılması ve onunla baş etmenin en etkili yolunu değerlendirmek için dün gece geç saatlere kadar çalıştı. Birkaç tane aşırı (extremis)t milletvekilinin İstanbul'a ve Trabzon'a kuşatma durumunun uzatılması için tahrik edildikleri bildirildi. Ayrıca, bir milletvekilinin direnişçilere sevkiyat yapabileceği yönünde söylentiler de var. (Merkez Haber Telgrafi) Şeyh Sait ve etkili gericiler tarafından yönlendirilen harekette Diyarbakır Vilayetinde genel ve dinî propaganda gereğince halk, Kürt saltanatını ve hilafetin yaratılmasına neden olan isyancıların teklifini destekliyor. Milletvekilleri ve dini organlar irtica ile ilgili dalavere çeviriyor. Mesafe ve kış şartları nedeniyle savaşın devam etmesi ve engellenmesi zor. Şeyh önderliğindeki ayaklanmanın ciddi oranlara ulaştığı söylendi. En son bilgiler, bir dizi yerel jandarmanın isyancıların tarafını geçtiği şeklindedir. Türk Hükümeti, Yunan Hükümetinin mevcut durumdan büyük ölçüde sorumlu olduğunu ve propagandanın yerli halkı genel bir isyana teşvik etmeye çağırarak Atina'dan dağıtıldığını ilan eden bir bildiri yayınladı. Bu arada sekiz vilayette sıkıyönetim ilan edildi ve çok kısa bir süre sonra Türkiye geneline yayılmış olacak. Ankara Hükümeti durumun ciddiyetinden tamamen haberdardır. İsyancıların sayısı şu anda sekiz bin olarak tahmin ediliyor.’⁴⁵⁹ Aynı gazetenin bir sonraki günkü 26.02.1925

⁴⁵⁹ The Yorkshire Post, Wednesday, February, 25, 1925

tarikli baskısında haber tekrar verilmiştir.’’ İsyancı Kürt; İsyancılarla İşgal Edilen Dört Kasaba’’ başlıklı haber şöyle devam etmiştir. ‘‘Bir Derviş mezhebi başkanı olan Şeyh Said’in neden olduğu Kürdistan’daki anti Türk istismarı, şiddetli önlemler alınmasına rağmen henüz bastırılmadı. İstanbul’dan en son telgraf İsyanın El Aziz, Darhani, Diyarbakır ve Harput’ta olduğunu rapor etti. Türkiye Başbakanı, Halk Partisinin bir toplantısında yaptığı bir konuşmada, birliklerin etkilenen bölgedeki çeşitli noktalarda yoğunlaşmalarının emredildiğini ve ayaklanmayı bastırabileceklerinden emin olduğunu söyledi. İsyancıların 20.000 kişi kadar olduğunu belirtti. (Reuter’ un yazısında söylediği gibi) Halk Partisi, hükümetin isyana karşı önlemlerini onayladı. Acımasız bir ciddiyetle bastırılması, oybirliği ile alınmış bir karardır. Amaç Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nu, siyasi amaçla dini veya kutsal konuların kullanımı için cezalar öngören bir paragrafın eklenmesiyle bir yıl süreyle bastırılmakla yükümlü olunan bu propagandayı kendilerine borç bilen gazeteler haline getirmektedir. Türkiye Başbakanı, ulusal mecliste şu konuşmayı yaptı: ‘‘Ergani vilâyetinin bir bölümünde devletin kuvvetlerine karşı isyan çıkartıp Diyarbakır, El Aziz ve Genç’e yayılmış ve daha da uzatma eğilimi göstererek bir kuşatma devleti ilan edilmiştir. Genç, Muş, Ergani Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri’nin yanı sıra Erzurum vilayeti kazaları olan Karayazı ve Hınıs’ta da ortaya çıktı.’’⁴⁶⁰ Haberin giriş kısmı hemen hemen aynı cümlelerle başka bir gazeteye de ‘‘Ankara’ya Karşı İsyân; Türk Bakanlar Kurulu’nun Uzun Çalışmaları’’ başlığı ile yansımıştı. ‘‘Şu anda Ankara Hükümetine karşı açıkça isyan eden başıbozuk Kürt başkanı Şeyh Said, önce Kiva’da, hanlığa ve Buhara’ya sonra İran’a kadar yayılan önemli bir kurum olan Nakşibendi tarikatının lideridir. Şeyh, Kürdistan’ın belli bölümünde büyük etkiler uyandırmıştır. Nasturi ayaklanması boyunca Musul’a kaçan aralarında önemli deneyime sahip yüz ellilikler listesinde sürgüne yollanması planlanan kişiler listesinde olanlar vardı...’’⁴⁶¹

Bristol gazetesi olan Western Daily Press’te ‘‘Kürdistan İsyânı; Tam Seferberlik Emri’’ başlığı ile sıkıyönetimden kısaca bahsetmişti. ‘‘Reuter’ in muhabirlerinden biri, Mecliste Kürdistan isyanı konusunda yapılan açıklamada, Komutan İsmet Paşa, hareketin basın raporundan daha ciddi olduğunu söylediğini bildirdi. Asiler geriye sürüldü ve dağlara

⁴⁶⁰ **The Yorkshire Post**, Thursday, February, 26, 1925

⁴⁶¹ **The Western Morning News and Mercury**, Wednesday, February, 25, 1925

çekildi, ancak tam seferberlik emri verildi.’⁴⁶² Northern Daily Mail haberi ise “Kürt İsyanı” başlığı ile şu şekildeydi ; ‘Reuter Ajansı, Londra’daki Türk çevrelerinde, merkezi Küçük Asya’nın birkaç vilayetinde ortaya çıkan Kürt ayaklanma hareketi konusunda aşırı endişe duyulmadığını anlıyor. Türk Hükümeti’nin etkilenen bölgelerde sıkıyönetim ilan ettiği ve durumu düzeltmek için gerekli önlemleri aldığı anlaşılmaktadır. Emri yerine getirmek için bu çevrede iki Türk bölüğüne talimat gönderildi. Hareket görünüşe göre eski bir tutucu aşiretin lideri olan Şeyh Said takipçileri arasında ortaya çıkmıştı.’⁴⁶³ İsyân İngiliz gazetesi olan Glaucer Citizen gazetesinde “Türk İsyanı Liderine Ölüm Cezası” başlığı kullanılarak çok kısa şekilde yer almıştı. ‘Reuter İstanbul’dan bir mesajında Kürt İsyanı lideri Şeyh Said ve diğer 21 Kürt mahkûmun ölüm cezasına çarptırıldığını belirtti. Diğer 15 kişi suçsuz bulunmuştu.’

“The Exeter and Plymouth Gazette” Şeyh Sait’ten bahsederken ‘Başbozuk Kürt Lideri’ diye bahsetmişti. Haberi ‘Türklerin Son İsyanı ‘ başlığı ile vermişti. ‘Dün gece geç saatte toplanan olağanüstü Bakanlar Kurulu Konseyi’nde başbozuk Kürt lideri Şeyh Said öncülüğünde Ankara Hükümeti’ne karşı yapılan isyan hareketi görüşüldü. En son raporlar isyanın yayıldığı ve Şark vilayetlerinde savaşa doğru gidildiğini belirtti.’⁴⁶⁴ Cornishman gazetesi de; 1 Temmuz 1925 tarihli sayısında isyanı ‘Kürt İsyanı’ başlığı altında alt başlıkla ‘30 İsyanı Ölüm Cezasına Çarptırıldı’ şeklinde vermişti. Haberin içeriği kısaydı. ‘Son dönemde yaşanan olaylarda Kürt isyanı Derviş lider Şeyh Said ve yirmi dokuz suç ortağı ölüm cezasına çarptırıldı. Geride kalan sanıklar suçsuz bulundu.’⁴⁶⁵

Bu döneme kadar yaşanan siyasal olaylardan sonra 1925 yılı itibariyle toplumsal ve kültürel ilişkilerin düzenlenmesine yönelik reformlar dönemi başlamıştır.⁴⁶⁶ İlk devrim Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasıdır. Şeyh Sait isyanından sonra Şark İstiklal Mahkemesi bölgedeki

⁴⁶² Western Daily Press, Bristol, Thursday, April, 9, 1925

⁴⁶³ Northern Daily Mail, Wednesday, February, 25, 1925

⁴⁶⁴ Exeter and Plymouth Gazette, February, 25, 1925 (Türklerin Son İsyanı başlığı ile verilmek istenen Türklere ait bir haber olduğudur. Gazetede ana başlık Türkler’in alt başlık ise Son İsyan şeklinde verilmiştir.)

⁴⁶⁵ Cornishman, July, Wednesday, 1, 1925

⁴⁶⁶ Esat Öz, Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasi Katılım (1923-1945) ,Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 98

tekke ve zaviyelerin kapatılmasını öngörmüştür. 30 Kasım 1925 yılında bu tür kuruluşlar ülke çapında yasaklanmıştır.⁴⁶⁷

5.6. Şapka Kanunu

1924 yılında halifeliğin kaldırılması devrimlerin önünü açmıştı. Halifeliğin kaldırılmasından bir süre sonra patlak veren Şeyh Sait isyanı hükümet tarafından bastırılmış, elebaşları istiklal mahkemelerinde asılmış, güvenlik sağlamak için Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştı. Atatürk tüm bu yaşananları kıyafet devrimi için fırsat olarak görmüştür. Bunu Nutuk'ta *'Efendiler, milletimizin başında cahil, aflat ve taassubun ve ilerleme ve uygarlaşma düşmanlığının simgesi olan fesi atarak onun yerine bütün uygar dünyanın başlık olarak giydiği şapkayı giymek ve bu suretle Türk milletinin uygar yaşamdan düşünce olarak da farklı olmadığını göstermek gerekliydi. Bunu "Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükteyken yaptık"* demektedir.⁴⁶⁸

İlk kez şapkaya benzer kenarlıkları olan başlık Muhafız Alayı Komutanı İsmail Hakkı Tekçe önderliğinde askere giydirildi. Sonra Adana'da bir hükümet doktoru güneşten korunmak amaçlı gazetede güneş altında çalışanların şemsi siperli serpuş giymelerini önerdi.⁴⁶⁹ Bu girişimler tartışmalara yol açtı. Atatürk bu tartışmalara son vermek için davet edildiği Kastamonu'da halka şapkayı tanıtmaya karar verdi. Düşüncesini yakınlarına açınca bölgenin tutuculuğuna karşı uyarıldı. Atatürk ise Kastamonu'nun iç isyanlara katılmamış olması, Kurtuluş Savaşı sırasında cephane sevkiyatında yararlı olması açısından bu şapkayı bölgede tanıtmaya karar vermişti. Buna ek olarak Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürk'ü destekleyen fetvaya Kastamonu Müftüsü Hafız Osman Nur imza atmıştı. Aynı belgede yine Kastamonulu 24 hocanın imzası vardı.⁴⁷⁰ 24 Ağustos'ta Kastamonu'da yaptığı konuşmada Atatürk çağdaş giysinin daha rahat, uygar olduğunu anlattı. 26 Ağustos'ta İnebolu'da tarihi konuşmasını yaparken şapka kelimesini ilk kez kullanmıştı. Kıyafet konusu Heyet-i Vekiliye kararnamesinde yer alıyordu. Bu kararnamede Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ile ilgili

⁴⁶⁷ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 157

⁴⁶⁸ Atatürk, **Nutuk**, s.895

⁴⁶⁹ Mustafa Baydar, **Atatürk ve Devrimlerimiz**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1.Baskı, İstanbul, 1973, s. 216

⁴⁷⁰ **A.g.e.** , s.s. 217-218

kararnamenin yanısıra memurların giyeceği kıyafet hakkında bilgi veriyor, şapka giyme zorunluluğundan bahsediyordu. Dinsel giysilere kısıtlamalar getiriliyor sadece Diyanet İşleri 'ne bağlı çalışanların görev başında sarık giyebilecekleri belirtiliyordu. Kastamonu'dan Ankara'ya dönen Atatürk'ün yanında bulunan Diyanet İşleri Başkanı'nın da şapka giydiğini gören Mazhar Müfit şaşırmişti.⁴⁷¹ Şapka her türlü karşı koymaya rağmen 25 Kasım 1925'te yasallaştı. Ayrıca 2 Eylül 1925 tarihinde din adamı dışındaki kişilerin cübbe ve sarık giymeleri yasaklanmıştır. Daha sonra 3 Aralık 1934 yılında din adamlarının, dini kıyafetlerini sadece ibadet yerlerinde giymeleri kararı alınmıştır. En yüksek din görevlisi bu karar dışındaydı.⁴⁷²

Şapka inkılabı The Courier and Adviser Gazetesinin 19 Kasım 1926 tarihli baskısına "Türkiye 'de Şapka Devrimi" başlığı altında yansımıştır. Haber ; " Genel Müdür Yardımcısı M. A. M. Fairweather 'ın başkanlık ettiği dünkü Arbroath Rotary Kulübü'nün haftalık öğle yemeğinde Dundee, Ex-Bailie Buist tarafından verilen nutuğun konusu "Türkiye'deki yeni hayatın etkisi 'ydi. Ex-Bailie Buist Türkiye'de bu dönemde kimin payına ne düşecek konusunu hakkında tansiyon ve gerilimi fark etmemenin imkânsız olduğunu söyledi. Polisin kısıtlaması aşırı uçtaydı. Kemalist hükümetin politikası mümkün olduğunca Batılları tanıtmak gibi görünüyordu ve bunu yaparak, dini etkileyciliğin çoğunu sokaklardan kaldırmışlardı. Birkaç aşırı Muhammedi kadın hala örtü giyerken, artık Türklerin fesh giymesine izin verildi. Bunlar istisnaydı ve kural değildi. En başta siyah, küçük çan şeklinde şapka favoriydi fakat parlak renkler yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. Konstantinopolis'in kötü adamları artık yoktu, çünkü genç Türkler onların temizlenmesi emrini vermişti. Susuzluk ve açlıktan ölmek için adamlar yakalanıp bir çöl adasına gönderildi. Ex-Bailie Buist Yakın Doğu'da daha barışçı koşullar hâkim olursa bugün Türkiye'deki yaşamı etkileyen rahatsızlıkların çoğunun kaldırılacağını, ancak her günün sonunda belirsizlik ve endişe var olduğu sürece, Türkiye'de oturan yabancı birinin mutlu olamayacağını belirterek sözlerine son verdi. '473 Şeklinde verilmişti.

The Sphere gazetesi haberi verirken büyük puntolarla başlık atmış ve başlığın altında değişimi gösteren resimlere yer vermişti. Büyük puntolarla yazılan " Türkiye'de Fikir

⁴⁷¹Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 2009, s. 133

⁴⁷²Arş.Gör. Selami Kılıç, "Şapka Meselesi Kılık ve Kıyafet İnkılabı", C: 4, Sayı: 16, 1995, s. 18

⁴⁷³The Courier and Advertiser, Friday, November, 19, 1926

Değişimi” başlığı altında alt başlıklarda yer alıyordu. “*Fes Gözden Düştü ve Toplumun Refahını Tehdit Eden Kanunlar Kaldırıldı*” denilen haberde; Türkiye’deki durum şu şekilde anlatılmıştı; “*Yüzlerce yıldır fes, Türklerin geleneksel başlığıdır. Ancak geçen aylarda Türk ordusu, Avrupa modasının kepini kullanarak hareketin ortadan kalkmasına neden oldu. Şimdi güvenle kısa sürede fesin tamamen yok olacağı bekleniyor. Aynı zamanda toplumun refahını tehdit eden kanunlar kadın kıyafetlerini kaldırdı. Mustafa Kemal Paşa Türk kadınına Avrupa’daki kız kardeşlerinin kıyafetlerini takip etmelerine izin verdi, binlerce kişi peçe attı, Parisli kreasyonunu giymeye başladı. Şimdiye kadar yalnızca bir gelenek haline gelen Türk kadınının nadir güzellikleri artık doğrulandı. Gazetede haberin üst kısmında farklı resimlere yer verilmiştir. Resimler şapka örneklerini içerir.1. resim; Türk Ordusu Görevlisinin yeni kırmızı başlığı. 2. Resim; İstanbul Valisi’nin yeni sipersiz şapkası. 3. Resim; Avrupa’nın tam üniformasını getiren Üsteğmen Baha Bey. 4. Resim; Eski tip başlık fes şimdi gözden düştü. 5. Resim; şimdi çok değerli olan en son Türk Başlığı. 6. Resim, Peçenin yerine bir manken tarafından gösterilen başka bir başlık.7. Resim; çok sayıda Türk kadını tarafından giyilen Bir Avrupalı başı.*”⁴⁷⁴

Şapka kanunu ile ilgili başka haberde The Times gazetesinde yer almıştır. The Times 31 Ağustos 1925 tarihli gazetesinde bulunan haberi üst başlıkla “*Türk Reformu*” şeklinde vermiş ve alt başlık “*Hasır Şapkalarındaki Ulemalar*” olarak kullanılmıştır. Haberin içeriği şöyledir:” *Mustafa Kemal Paşa’nın Avrupalı kıyafetlerini ve başörtüsünü benimsemesi için yurttaşlarına ulaştırması hemen etkili olmuş gibi görünüyor. Türk dergilerinin muhabirleri, İnebolu’ya gitmek için Kastamonu’dan ayrıldıklarında herkesin fes, türban veya kalpak giydiğini, döndüklerinde memurların, Ulemaların ve diğerlerinin hasır şapka aldıklarını açıkladılar. Üstelik İnebolu’da Mustafa Kemal Paşa’nın peçeyi; zira erkeklerin dar görüşlü fikirlerine bağlı olarak onu giymek görenekti; terk etmesini talep ettiği kadınların, daha sonra yüzleri açığa çıkararak onu selamlamak için hazır buldukları bildirildi. Türk zamanını şimdiye kadar gösteren kamuya açık saatler bile sıradan saati göstermek için değiştirilmişti. Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye’yi Batılılaştırmaya yönelik çabalarının temel gerçekleri, tereddüt edici özelliklere karşı yaptığı kampanya kadar kolay anlaşılırsa, kısa süre sonra sokak satıcılarının Türkçe dışında mallarını satmak için bağırmaalarına ilişkin yasak*

⁴⁷⁴ **The Sphere**, August, Saturday, 22, 1925

konulması ve Türkçeden başka bir dili konuşan bir kimsenin Bursa'da cezalandırılması önerisi gibi ufak tefek sesler duymayacağız.⁴⁷⁵ The Courier and Advertiser 4 Haziran Perşembe 1929 tarihli gazetesinde kıyafet inkılabına yer vermiş, ‘‘Haremdeki Türk Kadınlar Şimdi Saçlarını Kesti, Kısa Etek Giydi ve Cesaretle İş Hayatına Atıldı.’’ başlığını kullanmıştır. Başlık altında parantez içinde Nazife Osman Paşa en iyi bilinen Türk yazar ibaresi vardır. İçerik şöyledir; ‘‘Kadınsal hareketlerin ilerlemesindeki dikkate değer süratli değişimi görmek için Türkiye’de yüzyıllar sonra harem hayatındaki kadınların özgür olmasına bakmak gerekir. Mustafa Kemal Paşa haremi kaldırmakla, erkek halkın varlığında peçe giymek zorunda kalan binlerce kadına, tüm hayatlarını kendi tercihlerine göre yaşayabilecekleri konusunda izin vermiş oldu. Aslında bu çok etkiliydi çünkü Mustafa gerçekten harem fikrinde eski olanları yırtıp atmıştı. Kadınlar tam tersi şekilde yaşamak zorundaydı. Onlar aksi şekilde yaşamak için eğitilmediklerini savundular ve inleyip sızlandılar. Gerçekten öyle değildi. Harem dışında olma için istekli olmaları aceleyle getirildi. Onlar kısa etek ve ipek çorap aldı ve saçlarını kestirdiler. Bu bir kadının hayal bile edemeyeceği en içler acısı, en komik, en tuhaf maceraydı. Türkiye’nin ateşli genç kadınları monoton olan sosyal görenekten çıkıp bağımsızlıklarını ilan etmek için bütün dünyada sokağa döküldüler. Bugün onların sesi iş hayatında, fende, sanatta, edebiyatta, sahalarda ve sporda duyuldu.’’⁴⁷⁶

Şapka Kanununu izleyen devrimler şöyledir; 26 Kasım’da saat ve takvim değişikliği yapılmıştır.⁴⁷⁷ Daha sonra 1 Mart 1926 yılında Ceza Kanunu, 29 Haziran 1926’da Ticaret Kanunu, 4 Ekim 1926 ‘da Medeni ve Borçlar Kanunu yürürlüğe girmiştir.⁴⁷⁸ 1927 yılına gelindiğinde Cumhuriyet Halk Fırkası tüzük değişikliği yapmıştır. Tüzüğe göre milletvekillerini saptama yöntemi tek başına Parti Genel Başkanına bırakılmıştır.⁴⁷⁹ Bu durum iktidarın tekelleşmesi demektir.⁴⁸⁰ Tüm bunlar yaşanırken ikinci seçmen seçimleri yapılmış ve

⁴⁷⁵ The Times August, 31, 1925

⁴⁷⁶ The Courier and Advertiser, Thusday, June, 4, 1929

⁴⁷⁷ Mete Tunçay, **A.g.e.** , s. 156

⁴⁷⁸ Öz, **a.g.e.** ,s. 98

⁴⁷⁹ Tunçay, **a.g.e.** , s. 180

⁴⁸⁰ Öz, **a.g.e.** , s. 99

belirlenen adayların tamamı milletvekili seçilmişlerdir.⁴⁸¹ Cumhuriyet Halk Fırkası ikinci kongresi Mustafa Kemal tarafından büyük Nutuk'un okunuş tarihi olan 15 Ekim 1927'dir.⁴⁸² Nisan 1928 yılında laikleşme süreci ile beraber anayasadan resmi din ve Cumhurbaşkanı ile milletvekillerinin ant içme içeriğindeki dinsel öğeler kaldırılmıştır.⁴⁸³ Yine bu kapsam içinde Miladi Takvim ve alafranga saatin kabulü ve 1 Kasım 1928'de Latin Alfabesinin kabulü olmuştur. 1929 yılında artık Takrir-i Sükûn Kanunu'na ihtiyaç kalmamış ve kanun hükümet tarafından kaldırılmıştır.⁴⁸⁴ Cumhuriyet'in kuruluşu ve yeni devletin devrimlerle gelişimi sırasında dünya piyasalarında iniş çıkışlar yaşanmış 1929 yılına gelindiğinde kriz kendini göstermeye başlamış, 1930'lara gelindiğinde kendini iyice hissettirmiştir. Kriz döneminde büyük devletler yeterli tedbirleri almamışlardır. Bu devletlerarasından İngiltere ve Amerika önlemler olsa da zayıf kalmıştır. Ayrıca ekonomik kriz sonrası ülkeler kendi çıkarlarını korumaya yönelmesiyle kriz kaçınılmaz olmuştur.⁴⁸⁵ Ülkelerde kriz kendini işsizlik, fiyat düşüşü olarak göstermiştir. Kriz sonucunda uluslararası ticarete de gerilemeler yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak da dünya ticareti 1929-1933 yılları arasında gerilemiştir. Kriz ülkeler arası ilişkileri de büyük ölçüde etkilemiş ilişkiler de sadece ekonomik yönden değil sosyal hayatı da etkilemiştir. 1930 sonrası ise ülkeler ekonomik krizin etkilerini azaltmak için pek çok önlem almışlardır.

⁴⁸¹ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M 3. Dönem.** , Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 36

⁴⁸² Öz, **a.g.e.** , s.s. 100-101

⁴⁸³ Tunçay, **a.g.e.** , s. 228

⁴⁸⁴ Öz, **a.g.e.** , s. 101

⁴⁸⁵ Michel Beaud, **Kapitalizmin Tarihi**, Dost Yayınları, Ankara, 2003, s. 196

SONUÇ

Giriş bölümünde bahsedildiği gibi İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin ilk ilişkileri ticari amaçlı olmuş, İngiltere genel anlamda ilişkileri sıcak tutmaya çalışmış hatta bu amaçla pek çok tüccar İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'u ziyarete gelen elçi ve tüccarlar Osmanlı'dan pek çok imtiyaz elde edebilmişlerdir. Elçilerin aracılığı ile III. Murat ve Elizabeth'in mektuplarında bu imtiyazlara rastlarız. III. Murat'tan Elizabeth'e yazılan bir mektupta şu ifadeler geçmekteydi; '' ...*taht-i hükiimetünüzde olan tüccar ve bazirgânlar memalik-i malî-rüsemüze gelüb gidüb kendü hâllerinde olub memleket ü vilayete 19 chtilal olur huşuşlardan ihtiyat üzere olalar I Deryada ve karada istedükleri yirlerde ticaret eyleyüb...*''⁴⁸⁶ Böylece İngiltere kendisi için jeopolitik öneme sahip ve hammadde zengini olan Osmanlı'ya rahatça girebilmiştir. II. Viyana kuşatmasından sonra tarafsız kalmayı tercih etse de Fransa ile düşmanlardı. Buna rağmen Osmanlı Devleti ve Avusturya savaşının sonlanması ve Avusturya'nın Fransa'ya karşı daha serbest hareket edebilmesi için çok çabalamıştır. İngiliz büyükelçisi William Trumbull, Osmanlı ile ilişkilerinde ticari faaliyetlerden çok siyasi çalışmaları ile tanınmış ve İngiltere'nin çıkarları nedeniyle savaşın bitmesi için çok uğraşmıştır. Daha sonra Trumbull'un yerine Peget görevlendirilmiştir. Peget, Karlofça Anlaşması imzalanırken arabulucu rolünü üstlenmiştir. İngiltere'nin taraf tutmaması için çaba sarf etmesine rağmen Avusturya ve Venedik'ten yana tavır sergilemiştir. Karlofça imzalandıktan sonra İngiltere, Yakın Doğu'ya ve Osmanlı Devleti'ne daha yakın durmuştur. Bunun altında yatan en önemli neden İngiliz çıkarlarıydı. Bu süreçte İngiltere emperyalizm yanlısı olarak, Hindistan ticaret yolunun güvenliğini sağlamaya yönelmiştir.

Tez çalışmasının birinci bölümüne baktığımızda İngiliz basınının tarihçesine yer verildiği görülür. Gazetelerin doğuşunu ve sahiplerini incelerken onların görüşleri konusunda da bilgi sahibi olmuş olduk bu bağlamda, İngiliz gazetelerinin tarihini bilmek haberleri incelerken gazetelerin haberler konusunda yanlı davranıp davranmamaları konusunda bize yol gösterici olmuştur. İngiliz Basını'nın tirajlarına baktığımızda, tirajın giderek arttığını ve gazete satışlarının her yere ulaşabildiğini görürüz. O dönemde basın farklı gruplara hitap ediyordu. Örneğin; The Times, The Observer, The Daily Telegraph, The Daily Express, The

⁴⁸⁶ <http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/4000/3868>

Yorkshire Post, Aberdeen Press And Journal, Western Gazette, Dundee Courier muhafazakâr gazetelerdendir. Okuyucu kitlesinden dönemin önemli gazetelerinin de içinde olduğu hatırı sayılır pek çok gazeteyi Muhafazakâr kesimin takip ettiğini görürüz. Muhafazakâr Parti ve İşçi Partisi'ni incelersek gazetelerin bu denli büyüyüp her yere ulaşabilme nedenini daha iyi anlarız.

İlk Muhafazakâr hükümeti Sir Robert Peel tarafından kurulmuştur. 1834 yılında Peel Manifestosu'nda usulsüzlükle savaş, düzen sağlayıp korumak ve düzenli vergilendirme sistemi uygulama konuları üzerinde durmuş, ayrıca toprak sahipleri, tüccar ve sanayicilere ayrı bir önem verileceğini belirtmiştir. 1846 yılında partide görüş farklılıkları çıktığı için Muhafazakâr hükümet düşmüştür. Görüş farklılıkları Tahıl Yasası'nın kaldırılması ile ilgilidir. 1846'dan itibaren iktidar Muhafazakârlarla Liberaller arasında el değiştirmiştir. 1915 yılında Liberal-Muhafazakâr koalisyona hükümetinin kurulduktan sonra bu durum değişmiştir. Benjamin Disraeli 1868 yılında 1874-1880 yılları arasında başbakanlık yapmıştır. Disraeli, Muhafazakâr Parti'yi yeniden örgütlemiş, bu örgütlerin birleştirilmesi ve partinin güçlenmesi için çalışmış, bu amaçla 1870'te Merkezi Büroyu kurmuştur. Parti ilkelerinin oturmasında önemli rol oynamış, bunu gerçekleştirmek için toplumsal reformları dış politikayla birleştirmiştir. Parti 1886'da Liberaller tarafından korunan Liberal Birlikçilerle birleşerek daha da güçlenmiştir. Parti bu birleşmeden sonra 20 yıllık süreçte sadece üç yıl iktidar olmamış, yaşanan gümrük politikası anlaşmazlığı ile 1906 yılında yapılan seçimler de iktidarlığını kaybetmiştir. Muhafazakâr Parti, 1915 yılında koalisyona katılmış, 1922 yılında hükümetten çekilmiş ve iktidara gelmiştir. 1924 yılı ile 1929 yılından 1931 yılları arasında kalan süreç dışında iktidarı elinde tutmuştur. II. Dünya Savaşı'nda Winston Churchill savaş kabinesi oluşturmuş, kabinenin çoğu Muhafazakâr gruptan oluşmuştur. 1945 yılında genel seçimler yapılmış, güçlü bir muhalefet partisi olan İşçi Partisi oy çokluğu ile iktidarı ele geçirmiştir. İşçi Partisi ise, Bağımsız İşçi Partisi ve İşçi Sendikaları Kongresi'nin birleşmesiyle kurulmuş sendikadan oluşmuştur. Partinin kuruluşu "işçi hareketi" veya "işçi sınıfı" hareketi ile adlandırılır. Kurulmasının altında işçi hareketi vardır. Bu bağlamda partinin işçi hareketindeki yerini belirlemek gerekir. Sanayi Devrimi ile birlikte hem zenginleşen bir hâkim sınıf hem de bir işçi veya proleter kalabalık ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyıl başlarında oy verme hakkı hala maddi duruma göre şekillenmiştir. O dönemde işçiler

birlik oluşturmazdı çünkü yasaklanmıştı. 1848 yılına kadar süren Çartizm hareketine dair isteklerini parlamento reddetmiş ve parti kuvvet kaybetmiştir. İşçiler fiilen hareket etmek zorunda kalmışlardır çünkü grev yasağı vardır. Parlamento Lordlar ve Kapitalistlerden oluşuyordu ve hakların alınması çok zordu. Hareketin öncüsü Robert Owen her şeyi düzenin izin verdiği şekilde parlamentoya sunup parlamentoya hâkim olmayı amaçlamıştır. 1867’de Disraeli kanunlar çıkartarak seçim hakkını elde etti. Liberalleri, muhafazakârlara oranla işçi oyları ile kendilerine çektiler. Liberal Partisi de bazı işçileri aday olarak gösterdi. 1880 yılında bu destekle parlamentoya on bir milletvekili soktular. Partiyi bireysel çabalarla kurdular. 1880’den sonra İngiliz sanayisi dünya pazarlarındaki hâkimiyetini kaybetmeye başlayınca büyük iktisadi ve toplumsal buhran yaşanmış ve sosyalizm hareketi canlanmaktaydı. Sendikalar artık siyasi faaliyetlerini daha iyi yürütebilmek için birleşiyorlardı.⁴⁸⁷ 1892 yılında Keir Hardie, West ham seçim bölgesinden milletvekili seçildi. 1899 sendikalar bir komite kurdular, amaç parlamentoya daha fazla işçi üye sokmaktı. 1900 yılında 27 Şubatta Memorial Hall binasında komitenin yardımıyla sendikalar bir araya geldi. Komite İşçi Temsil Komitesi adını aldı. Toplantıya yetmiş sendikanın temsilcileri, federasyon üyeleri ve İşçi Partisi temsilcileri katıldı. Karma bir yapı taşınması nedeniyle İşçi Partisi sosyalist bir parti oldu. 1881’de parti sosyalizmin esaslarını yaymayı hedeflemişti. Sosyal Demokrasi Federasyonu’nun kurucusu olan Bay H. M. Hyndman, Avam Kamarasındaki yerini aldı. 1906 yılında seçimlerde yirmi dokuz milletvekili Avam Kamarasında yerini aldı. Sendika 1906 yılında İşçi Partisi adını almıştır. 1910 seçimlerinde yetmiş sekiz ve elli altı adaydan kırk ve kırk iki milletvekilini parlamentoya soktular. 1914 1918 savaş dönemi için kurulan koalisyon hükümetini Liberallerle birlikte kurdular. Hükümette reform isteyen Liberaller kabine içindeki nüfuzlarını kaybetmeye başladılar. Yerlerine muhafazakâr bakan alındı. Bunun üzerine İşçi Partisi hükümetten çekildi ve muhalefet partisi oldu. I. Dünya Savaşı döneminde farklı koalisyon hükümetlerine katılmışlar ve 1918 genel seçimlerinde ülkenin en güçlü muhalif partisi olmuştur. 1922 seçimlerinde parlamentoda ikinci parti oldular. 1924 seçimlerinde ağır hezimete uğradılar. İşçi Partisini Ramsay MacDonald 1924 yılında liberal kesimin desteğini alarak kurmuştur. 1929 yılında yeniden kabineyi kurabilmek durumuna

⁴⁸⁷ Niyazi Berkes, Siyasi Partiler (İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya’da Muhafazakâr, Liberal, Sosyalist, Komünist vs. Partilerin Tarihi, Teşkilatı ve Programları, Bugünkü Avrupa Memleketlerindeki Belli başlı Parti Cereyanları), Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946, s. 35

geldiler. Parti 1931 yılına kadar iktidarda kalmıştır. 1931 seçimlerinde gösterdiği 491 adaydan ancak 46 milletvekili kazanabildi.⁴⁸⁸ Bir sonraki seçimde İşçi Partisi iktidardan düşmüş, 1940 yılında muhalif parti iken Winston Churchill tarafından kurulan savaş koalisyonuna katıldıktan sonra iktidar olmuştur.

İkinci bölümde Türk İngiliz ilişkilerinin doğuşundan milli mücadele dönemine kadar olan gelişmelerden bahsettik. İngiltere'nin, Rusya ve Avusturya'nın İttifak oluşturmasının Balkanlar'daki dengeyi Osmanlı Devleti adına olumsuz etkilediğini görmesi gelişmelerden rahatsız olmasına neden olmuştur. Bunun üzerine İngiliz Başbakan Villiam Pitt, önlem almak için Baltık Denizi ve Karadeniz'e destek birlik göndermeyi planlamış ve Rusya'yı savaşı sonlandırması konusunda sert bir şekilde uyarmıştır. İngiltere uyarısı üzerine; Prusya, İngiltere yanlısı davranış sergileyince Grek Projesi suya düşmüş, Rusya'nın istekleri yerine gelmemiştir. Pitt'e göre Avrupa'daki dengeler açısından Osmanlı Devleti çok önemliydi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ya da parçalanması demek varolan dengenin Rusya yararına değişmesi demektir. Ruslar için olan bu olumlu değişiklik ise Avrupa'nın güvenliğinin tehlikeye düşürülmesi anlamı taşır. Bu nedenle Osmanlı-Rus Savaşı'nın galibiyeti Osmanlı olmalıdır. Başbakan Pitt, savunduğu bu fikirleri Parlamente'ye sunmuş, muhalif Liberal Parti fikirlere karşı gelmiş fakat görüşler kabul edilmiştir. 1791 yılından sonra İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma altına alan bir politika izlemiştir. İngiltere için Avrupa'da Rusya'nın güçlenmesini kadar Fransa'nın da güçlenmesi problemli. Çünkü Avrupa'da güç kazanan bir devletin varlığı o devletin dünya kontrolünü elinde tutabilmesi demektir. İngiltere'nin koruma politikası 1798'de fiilen başlamış ve doğrudan ya da diplomatik olarak 1878 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin yanında kalmıştır. Osmanlı Rus Savaşı İngiltere'nin Osmanlıyı koruma politikasını zorlaştırmıştı. Bu savaş dönüm noktasıydı. İktidarda olan Muhafazakâr Parti koruma politikasını savunurken, Liberal taraf koruma politikasının sürdürülmesini istemiyordu ve iktidar partisinin savunduğu bu ilkeden vazgeçmesi için ellerinden geleni yapıyorlardı. Liberal Parti'nin bu politikaya karşı olmasının nedeni Osmanlı yönetiminin çok sert olmasını ve ülkesinde yaşayan Hristiyan halka kötü davrandıklarını savunuyor olmalarıydı. Bu anlamda toprak bütünlüğünü korumak boşunaydı. 1880 yılında seçim yapılmış, Muhafazakâr Parti kaybederek iktidarı Liberal Parti'ye

⁴⁸⁸ A.g.e. , s.s. 36-37

bırakmıştır. Liberaller için bu bir fırsat oldu. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunma politikasına karşı oldukları için politikadan vazgeçtiler. İngilizler Kürt Devleti mandaterliğini istiyordu. Bu nedenle Küçük Asya'da Doğu Akdeniz güvenliğini sağlamak için çok güçlü olmayan İngiliz yanlısı bir devlet kurmak istemişlerdi. Lloyd George bunun için Yunanistan'ı düşünüyordu. Çünkü Lloyd George, hem Yunan Başkanı Venizelos'un yakın arkadaşıydı hem de Yunan hayranıydı. Bu nedenle Yunanlıların topraklarını Doğu Trakya ve İzmir 'i içine alacak şekilde genişletme politikalarına destek oldu.

Üçüncü bölümde Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk İngiliz ilişkileri yer alır. Bu dönem gelişmelerinde Lloyd George'un Türkiye'ye karşı izlediği politika muhafazakâr grup ve bazı askeri ve diplomatik kişilerce tenkit ediliyordu. Bazı İngiliz askeri grupları ve parlamentosunda İngiltere 'nin Küçük Asya'da devlet kurma isteğine olumsuz bakanların sayısı giderek artıyordu. Hatta Muhafazakâr olan Churchill, Lloyd George'u : *"Siz gerçekten Türkleri Bolşeviklerin kucağına atmak mı istiyorsunuz"?* şeklinde tenkit etmiştir. İngiliz Parlamentosu'nda Türk yanlısı pek çok kişi vardı, bu kişiler Lloyd George 'nin bu politikasına karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkış politikada değişikliğe gidilmesinde etkilidir. Bunda Anadolu kuvvetlerinin gücünü kanıtlamasının da etkisi büyüktür. Artık, Mustafa Kemal'in nüfuzunun giderek arttığı ve yeni bir güç olmadan Türkiye'nin istemeyeceği bir antlaşmayı imzalatmanın çok zor olduğu ve milliyetçi grubun Türkiye Devleti'nde sadece Türklerin var olmasını istedikleri bilinmektedir. II. İnönü Savaşı sonrasındaki galibiyet İngiltere'nin Anadolu ile ilgili görüşünün değişmesine yol açmıştır. Yaşanan yenilgi ile İngiltere Yunanistan'a olan güvenini kaybetmiş, İngilizler, Türkiye'nin bu güçlü askeri gücünü başka bölgelerde kullanmaları ihtimaline karşı huzursuz oldular. Hemen ardından gelen Sakarya Zaferi İngilizlere pahalıya patlamıştı. Bu zafer Mustafa Kemal'in, İslam ülkeleri arasında "İslam'ın kurtarıcısı, Hz. Muhammed'in yolladığı kılıcı " şeklinde kabul görmesine neden olmuş, Ankara hac görevini yerine getirmek için koşup gelenlerle dolup taşmıştır. Anadolu İslami anlamda da güçlenince İngiltere, Dominyonlarının desteğine ihtiyaç duymuş ve onlardan yardım talep etmiş, talebi önemsenmemiştir. Genel Kurmay Başkanı Wilson, İstanbul'da bulunan İngiliz Kuvvetleri Komutanı Sir Charles Harrington'a *"yapacağımız en doğru hareket İstanbul'dan çıkıp gitmek ve Türklerle dost olmaktır."* demiştir. İngilizlerin aleyhine olan gelişmelerden sonra, İngiltere Anadolu hareketini yakın takibe almaya başlamıştır. Bu yakın ilgiyi, tez konusu olan

Cumhuriyet'in ilk yıllarında İngiliz Basını 'nda Türkiye başlığı için gazete taraması yaparken Milli Mücadele öncesi basın hakkında bilgi sahibi olmak adına taradığım gazetelerdeki haberlere göre 1923 sonrası gazetelerde verilen haberlerin artmış olmasıyla gördüm. Burada galibiyetlere kadar geline nokta da Liberal Parti lideri olarak Lloyd George ülkesinde barışı sağlayan adam gibi görülse de, Yunanlılara olan hayranlığı ile siyasi geleceğini riske atmış ve Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Milli Mücadeleyi göz ardı etmiştir. Bu durum gazete haberlerine de yansımıştır.

Anadolu'da yaşananlar, İngiltere'nin hedeflerine ulaşmasına engel oluşturmuştur. Mustafa Kemal yaşanan direnişle askeri bir deha olduğunu kanıtlamıştır. Atatürk, İtilaf devletleri arasında yaşanan anlaşmazlıkları gözlemleyerek İngilizler için en önemli konuları tespit etmiş, çıkarlarının hangi doğrultuda olduğunu görmüş fakat ilişkilerin olumlu gidişatına engel olmaması için bunları görmezden gelmiştir. Bu nedenle Arap ülkeleri üzerinde hak talep etmemiş, Misak-ı Millî 'yi sınırlı tutmaya çalışmıştır. Dini sadece bir araç olarak kullanmıştır. Ancak Batı ile anlaşarak Türkiye Devleti'nin gücünü ve varlığını kabul ettirebileceğini görmüş ve stratejilerini bunun üzerine kurmuştur. İngiltere kurulan bu devletin gücünün farkında olduğu için yakın Doğu'da izlediği politikayı bu güçlü devletin çıkarlarını da gözetenek yapılandırmayı kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Mustafa Kemal Türkiye'yi Batılılaştırma konusunda kararlıydı çünkü onun için çağdaş uygarlık seviyesine Batı uygarlığı örnek alınarak gelinebilirdi. Bu nedenle Batılı yapıyı Türkiye'ye entegre etmek istiyordu. Türkiye, güçlü yapısını sürdürebilir, İngiltere ile ortak çıkarlar doğrultusunda beraber hareket eder, Batılılaşmada yaşadığı gelişimi koruyarak Orta Doğu'da İngiliz temel çıkarlarına ters düşecek şekilde davranmazsa İngiltere, Türkiye'ye ihtiyaç duyup Türkiye ile beraber hareket etmek durumunda kalırdı. İngilizler gazetelerinde Türkiye'de yaşananlar hep ilgi görmüş ve basına yansımıştır. Milli Mücadele başladıktan sonra yer alan haberler daha da artmış ve manşetlere yansımıştır. Çıkan haberler pek çok konuyu ele almaktadır. Bunlardan bazıları şöyleydi: peş peşe yapılan barış konferansları, Türkiye'de yaşanan siyasi kriz, Kürt Ermeni ve sorunları, İstanbul'un uluslararası hal alması, boğazların tarafsızlığı, Türkiye ve İtilaf Devletleri arasındaki ilişkiler, Mustafa Kemal'in birlikleri ve Anadolu hareketi, Türkiye'nin yeni oluşumu ve Osmanlı'nın çöküşü, Türkiye'de yaşanan reformlarla batılılaşması. Savaşın son aylarında Türkiye'de kurulacak hükümet şekli, Türkiye

Cumhuriyeti'nin kurulması, geleceği, Cumhurbaşkanı'na verilen yetkiler, saltanatın kaldırılması ve Sultan'ın Avrupa'ya kaçıışı... İngiltere kamuoyunda ilgi giderek artmış olduğundan bu başlıklarla ilgili gazeteler tarandığında hemen her gazete de büyük puntolarla haberlere rastlamanın mümkün olduğunu görürüz. İngiliz muhabirlerinden bu dönemde İstanbul'a haber almaya gelenler olmuş, Türkiye ile irtibat halinde kalınmıştır. Basında da Milli Mücadele sürecindeki değişim gözlenebilmektedir. Başta Mustafa Kemal için isyancı kelimesini çok kullanmışlar fakat onun yaptıklarını takip ettikçe ve onu tanıdıkça bu deyim yerini daha ılımlı yorumlara bırakmıştır. Hatta tezde yer alan bazı gazetelerde de gördüğümüz gibi zamanla Mustafa Kemal'i öven cümlelere de rastlıyoruz. Kendi çıkarları doğrultusunda Milli Mücadeleye olumsuz baksalar da gazetelerde yer alan haberlerde Türklerin haklılığından bahsettiklerini ve yaşanan olayları tarafsız bir şekilde yansıttıklarını görürüz. Türkiye'nin kendi içinde yaşadığı gelişmelerde de Türklerin Batılılaşma yönündeki gelişmelerini desteklediklerini gösteren haberler yer almıştır. Tüm bu haberlere baktığımızda İngilizler'in Türklere karşı yumuşadığını da söyleyebiliriz.

Süreci gözlemlediğimizde savaştan en karlı çıkan devlet İngiltere olmuştur. Çünkü İngiltere bazen Fransa, İtalya ve Yunanistan'a Yakın Doğu'da çıkarlarını korumak adına baskı yapabildiğini görürüz. Uluslararası siyaset alanında İngiltere ve Fransa arasında görüş ayrılığı vardır, buna rağmen iki ülkede İtilaf safında yer almıştır.20. yüzyıldan beri hedefleri Merkezi İmparatorlukları yıkıp buraları kendi aralarında bölüşmek olduğundan uluslararası bir krize yol açmamak için bu durumu belli etmemişlerdir.1918'den beri İngiltere, Yakın Doğu'da tam bir hâkimiyet elde etmek için bireysel bazlı bir siyaset izlemiştir. Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türk birlikleri ile İngiliz direktifi altında bulunan Yunan birlikleri arasında yıllarca süren çatışmaların ardından, Yunanlılar hezimete uğramışlardır. İtilaf Devletleri'nin aldığı yenilgi sadece Yunanlıların hayallerinin suya düşmesi değil İngiltere'nin Yakın Doğu'daki siyasetinin çöküşü anlamına gelir. Aslında Lloyd George izlediği siyasetle amaçladığının tam tersini yapmış Avrupa'yı birbirinden ayırıp Türkleri birleştirmiştir.

Türk sorunu konusunda Sovyet Rusya'nın konumuna ilişkin ise Lenin ve Mustafa Kemal'in arasında yapılan paktın imzalanması ile devrimci Rusya ve Mustafa Kemal'in milliyetçi Türkiye'si arasında varolan benzerlikler dikkati çekiyordu. Rusya'nın milliyetçi

Türkiye'ye verdiği desteğin nedeni Türklere kominist düşünceleri aşılama fikrinden çok jeopolitik konumu nedeniyle Boğazlara olan ilgisinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

AÇIKLAMALAR

Muhassar: delege

Ammunyon: cephane

Gine: (bir tanesi 21 şilin değerinde eski İngiliz Altını)

Limpet: gemi teknesi

Halife-i Müslim: Müslümanların Halifesi

Hâdimu'l Haremeyn: Müslümanların iki mukaddes şehri olması nedeniyle Haremeyn olarak adlandırılan Mekke Medine'nin hizmetkârı

THE NEW REPUBLIC.

TURKEY has become a Republic. If such a thing had happened a dozen years ago, it would have been esteemed a political sensation of the first magnitude. Since the war began, however, changes in the form of national Governments have been so frequent that they have lost their novelty, and in many cases they have meant so little that we no longer build great hopes upon them. More and more, people feel that the form of its government is a thing every nation must decide for itself. What suits one may not suit another. Among the newer Republics of Europe, one—Czecho-Slovakia—is doing remarkably well. Others are "having a good try." As Turkey has been a Republic in all but name since the deposition of the Sultan, the formal declaration of a Republic makes little difference.

Two things may be said with all sincerity. We in this country are disposed to wish the new Republic well. Turkey is an Empire which might be both rich and prosperous. It has suffered terrible things from misgovernment in the past. Yet, even amid the general ruin there have been political oases. Here and there a province has had the good fortune to fall into the hands of an honest and able administrator, and the results, even if evanescent, have shown what Turkey might become. Today, Turkey begins her experiment under favourable auspices. She is one of the few countries which, during the war, has thrown up a strong man. Nobody can deny that epithet to Mustapha Kemal. He has been chosen as first President of Turkey. He is both a hard worker and a man of intelligence and character. He has conducted one successful campaign, and, pitted against the best diplomatists in Europe, has concluded a remarkable peace. Under such a man Turkey may yet go far.

THE TURKISH REPUBLIC.

SOONER or later, under the masterful dictatorship of Mustapha Kemal Pasha, Turkey was bound to become a Republic. It is scarcely a year since the ex-Sultan Mohammed found it advisable to slip out of his capital, like James II., in a boat and seek British protection, and his successor, who is now displaced, was acknowledged by the political potentates as Khalif rather than Sultan. Moreover, in Turkey, as in most Balkan States, the rules of the Constitution and the sincerity of electoral promises are equally valueless and when, prior to the General Election last spring, Kemal bound himself and the National Assembly to the support of the Khalifate, he meant what he said in the strict letter, not the spirit, of his remarks. A man so remarkable as the newly-acclaimed President of the Turkish Republic is not of the type that tolerates figure-heads and impotents, nor is he likely to submit to curbs on his own authority. So the Sultan has had to go, the second within twelve months; and with that hope which is alleged to spring eternal in the human breast, Turks and Giaours alike expect some great and important results to arise out of the new régime.

It is only to the chosen few that understanding of the East is vouchsafed. Queer things still happen there. Islam is still a mighty power, which veils its deepest impulses under cloaks of subterfuge and fanaticism. There are still massacres in Armenia. In Egypt, where much is made of the democratic tendencies of Zaghlul, blackmail, coercion, and riot are still employed to secure political majorities, and in the saddening spectacle of modern Greece all the worst passions of Christian and Mussulman in the Balkans seem to be united for display. In Turkey itself, it is said, even under the "enlightened" administration of Mustapha Kemal, a voter is still fined if he neglects to present himself at the polling-booths—which is not an unmixed injustice; and when he is there he is made to sign a ballot-paper which an official deposits in the box which the Government has selected! The existing Turkish National Assembly which was constituted at the recent General Election was unanimously in favour of Kemal, so that his stratagem is as efficient as it ought to be.

There is, however, some justification for the feeling that Turkey has in very truth turned into a new lane, of progress this time. Mustapha Kemal Pasha is a very forceful, capable, and ambitious organiser. Of all the Turkish war leaders, none did better work in the field than he, and since the Armistice he has been supreme within certain confines, beyond which he was hampered by the presence of devouring Greeks in Asia Minor and annoying Greeks in Thrace, and by sundry ancient incompetents who clung to the symbol, though not the reality, of Cabinet power in Constantinople. Kemal, however, has smitten the Greeks and torn down the limpets of Stamboul. There are now no Christian troops in Constantinople or at Chanak, no Greeks in Smyrna, no potentially hostile warships off the Turkish coasts. Turkey is free, with an ardent and experienced Nationalist and reformer to guide her. If he can direct her steps into sound political practices and a foreign policy of peace, he will do well. If he can develop her industry and resources without selling them in complete lots to the foreigner, he will do better. Asia Minor especially teems with natural wealth, and a strong and contented Turkey, infecting Islam with its wellbeing, would be a very acceptable gift to a world grown weary of "sick men" and "wild men," of harsh autocrats and effete democrats.

PRESIDENT KEMAL'S WIFE, WHO SAVED HIM FROM A BOMB WHICH WOUNDED HER:
LATIFEH HANOUM (STANDING); WITH GALIBEH HANOUM, WIFE OF FETHI BEY,
PRESIDENT OF THE TURKISH ASSEMBLY.

An attempt to assassinate Mustapha Kemal Pasha, President of the Turkish Republic, was reported on January 7. He had recently left Angora for a holiday in Smyrna, for the benefit of his health, entrusting his official duties to Fethi Bey, President of the National Assembly. A man, it is said, called at his house in Smyrna, saying he had an urgent letter for the President; but Mme. Kemal became suspicious and asked him to wait. When she opened her husband's door and he came out, the man threw a bomb, which exploded, missing the President but wounding his wife. She is the daughter of a Smyrna merchant, Moharem Ushaki Bey, who was imprisoned by the Greeks until the Turks captured the city. Mustapha Kemal married her last March, when she was 19. She was educated in France and at Tudor Hall School, Chislehurst, and speaks French and English. Like most modern Turkish women, she has discarded the yashmak.—[*Photograph by Sport and General.*]

THE KURDISH RISING.

FOUR TOWNS OCCUPIED BY INSURGENTS.

The anti-Turkish revolt in Kurdistan, led by Sheik Said, head of a Dervish sect, has not yet been quelled, although vigorous measures are being adopted. The latest telegrams from Constantinople report that the rebels have occupied El Aziz, Derazm, Diarbekir, and Kharput. An Exchange message says the Turkish Prime Minister, in a speech at a meeting of the People's party, said troops had been ordered to concentrate at various points in the affected region, and he was confident they would be able to suppress the revolt. He mentioned that the insurgents were 20,000 strong.

The Popular party (Reuter's correspondent says) approves the measures proposed by the Government against the rebellion. The feeling is unanimous that it must be suppressed with pitiless severity. It is proposed to modify the high treason law by the addition of a paragraph imposing penalties for the use of religious or sacred subjects for political ends, and making newspapers lending themselves to such propaganda liable to suppression for a year.

The Turkish Prime Minister has addressed the following communication to the National Assembly:—

"Rebellion having broken out against the forces of the State in a portion of the vilayet of Argana, having spread to the vilayets of Diarbekir, El Aziz, and Ghendj, and showing a tendency to extend further, a state of siege has been proclaimed for a period of a month in the vilayets of Ghendj, Mouche, Argana Dersim, Diarbekir, Mardin, Ourfa, Siverek, Seerd, Bitlis, Van, and Hekkiari, as well as in the cazas of Kighi and Huns, in the vilayet of Erzeroum."

END OF THE CALIPHATE.

THE Turkish National Assembly at Angora has decided to depose the Caliph, Abdul Mejid, and to abolish the Caliphate. The ladies of the harem are stated to have been "greatly disturbed" of late at the direction affairs were taking in this respect; the principal wife of the Caliph has been prostrated with dutiful grief, while no less illustrious a personage than the Chief Eunuch is said "to have refused "all food for three days." And, indeed, there is reason for this consternation, these hysterics, and this very Occidental hunger-strike among the familiars, of the Caliph, for the household is on an extensive scale, and the dynasty in which the holy and lucrative, if nominal, office has long been invested consists of a deposed Sultan, 32 Princes, and 37 Princesses, 13 of them single, in addition to Abdul Mejid himself, his family, and his establishment. This very numerous retinue is to be compensated for the expropriation by a lump sum of only £35,000, which will require to be handled with considerable economy to support the dependants on the emoluments of the Caliphate. After a fashion, Mustapha Kemal Pasha has been following the Bolshevik precepts of Lenin: the Sultan has gone for ever, but not "in his pomp," and now the Caliph, his blood brother, the recognised head of all Islam, must depart into unhonoured and penurious exile. It is the end of yet another "auld sang."

The authority of the Caliphate is the direct link which unites the modern Moslem world with its founder, Mahomet. Over 300 years ago, when bluff King Harry the Eighth of England was renouncing the Pope and practising the harem principle on the "chain system," one of the great Turkish Sultans, Selim I., was wresting from the effete Arabian occupant of the Caliphate the sacred banner and the relics of Islam, and carting them from Egypt to Constantinople. The prowess and conquests of Selim's successor, Suleiman the Magnificent, definitely established the supremacy of the Turks, and down to the present day—until the autumn of 1922, when the Sultan fled from his dominions and was deposed by the Angora Nationalists—the Caliphate was, in the eyes of all good Moslems from the Ganges to the Nile, an integral part of the majesty of the Ottoman Emperor. One of the chief reasons adduced by the Indian Mahomedans in support of their post-war rebellions was that Britain, by imposing a harsh and humiliating peace on the Sultan of Turkey, was assailing Islam and encroaching on the supreme dignity of the Caliph. Now, by the strangest irony of circumstance, the same men who encouraged the Moslems of India in their insurrections, and who secured the revision of the Turkish peace terms, have themselves perpetrated an act of sacrilege on Islam which Britain never contemplated, and which only the most fanatical of the Indian agitators pretended to dread. Mustapha Kemal and his party have been impelled to take this step partly from motives of economy, partly because the presence of the ex-Sultan's brother in the Caliph's office was bound to be a standing threat to their Republican conceptions, and partly, doubtless, because in their new spirit of progress they conceived the Caliphate to savour too much of autocracy and to be, in any case, quite an unnecessary job.

peace terms, have themselves perpetrated an act of sacrilege on Islam which Britain never contemplated, and which only the most fanatical of the Indian agitators pretended to dread. Mustapha Kemal and his party have been impelled to take this step partly from motives of economy, partly because the presence of the ex-Sultan's brother in the Caliph's office was bound to be a standing threat to their Republican conceptions, and partly, doubtless, because in their new spirit of progress they conceived the Caliphate to savour too much of autocracy and to be, in any case, quite an unnecessary job.

Judged by Western standards, the Nationalists' decision is sensible enough. There is no reason, to our way of thinking, why Turkey should possess the right to give the religious lead to all Islam, seeing that the Turks represent a mere fraction of the total Moslem population. The Caliphate is distinctly a Mediæval survival; but the trouble is that the Moslem majority is as distinctly Mediæval. It is not likely that the Islamic world will be content to continue without a Caliph, but if a new Caliph is to be created outside Turkey it requires little prevision to anticipate a tremendous outburst of squabbling, intrigue, and perhaps physical strife among the leaders of the Faithful. The Arabs, the Persians, the Afghans, the Indians, and possibly the Egyptians, will all produce their claimants and Pretenders, and the ancient struggles for spiritual power may be re-enacted. Should the settlement be effected decorously, and with resignation to the will of Allah, the Moslem majority will have the same right to be regarded as progressing towards Western ideals as must be in fairness allowed to the iconoclastic Nationalists of Turkey.

THE FALL OF THE CALIPHATE

(Continued from p. 283)

a Young Turk professor of military education; and in a Nationalist pamphlet, distributed at Government expense, occurred this sentence: "A Turkish conqueror's warhorse is better than the prophet of any other nation." The gradual dissemination of this type of propaganda could only result in a lowering of the Caliph's prestige, which was exactly what the Young Turks desired. It supported their ambitions and increased their powers; and as they reached their supremacy they were able to discard, one by one, the liberal principles in which their movement had passed its precocious infancy.

Then came the end of the Great War. An Allied Army of Occupation sat astride the Bosphorus. The frontiers of Greece had been extended to within a day's march of St. Sophia. Syria, the Hedjaz, Iraq, and Ionia, were stripped from the Ottoman dominions.

Then arose Mustapha Kemal Pasha. On him fell the mantles of Enver and Tewfik. The people flocked around. The revived Nationalist movement, of which he was the head, fooled Europe as effectually as did its prototype. Every Western State sat nervously to see which way this Angora cat would jump. They were not kept waiting very long. As soon as the Grand National

Assembly achieved adequate existence it decided to depose the reigning sultan and to raise Abdul Mejid in his place, though bereft of temporal power. The final abolition of the Caliphate was a matter of months. Clearly such an office was a bar to the realization of Kemal's ambitions, which were the ambitions of Enver, developed under the conditions prepared by the Young Turks and translated into likelier circumstances. On the fourth day of this month that bar was removed, and four centuries of Moslem tradition ended.

THE FOUNDATION OF THE TURKISH REPUBLIC

From a "Sphere" Correspondent in Angora

On October 30, 1923, the Turkish Republic was proclaimed at Angora. The constitution of this republic differs from that of other republics in many essential features. It was actually called into being by an amendment to the constitutional law mentioned above; by this law each individual Minister was appointed by the Assembly, as was also the President of the Council of Ministers. As a result of the amendment, however, the President of the Republic, after election by the Assembly, now designates the Prime Minister, or Bash Vekil, who then chooses his Cabinet, which he submits to the President of the Republic in the first instance, and afterwards to the Assembly, for approval; should the latter disapprove of one single Minister the whole Cabinet falls.

The elections in Turkey are of the second degree; all males over the age of twenty-one are eligible to vote in the first degree, whereas voters of the second degree must be over thirty years of age and must have attained a certain standard of education. The session of the Assembly is continuous for a period of four years from the date of the elections, and the office of the President of the Republic is held for the same period.

The Czechoslovakian President's Portrait on a New Issue of Postage Stamps

Czecho-Slovakia has celebrated the fifth anniversary of her existence, and at the same time paid honour to her first President of the Republic, by issuing a set of four postage stamps bearing the portrait of M. Masaryk. The stamps, which are of the value of 50 crowns, 100 crowns, 200 crowns, and 500 crowns, are well printed from steel plates, and the likeness of the President is an excellent one. They bear the dates, "28. 10. 1918." and "1923." October 28, 1918, being the date of the founding of the new Czecho-Slovak State, or rather of the assumption of power by the National Council, for it was ten days earlier that this part of the Austro-Hungarian Monarchy declared its independence. Professor T. G. Masaryk assumed office on November 14, 1918, and was re-elected in May, 1920, and annually ever since.

TURKISH CONSTITUTION ADOPTED.

PATRIOTISM AND PRIVILEGE.

(FROM OUR OWN CORRESPONDENT.)

CONSTANTINOPLE, APRIL 21.

The remaining clauses of the Constitutional Charter were passed yesterday, and then the Charter as a whole was accepted almost unanimously by acclamation. This rapidity was due to the desire of the Grand National Assembly to begin its six months' vacation tomorrow, or immediately after Wednesday, when Ghazi Mustapha Kemal Pasha, the President of the Republic, is expected to mark the fourth anniversary of the opening of the Grand National Assembly by making a speech. The rapidity of the Assembly's decision has, apparently, overtaxed the Angora correspondents of the Turkish Press, whose accounts of the proceedings are very inadequate.

It would appear that the most important decision was the modification of Article 88, according to which all Turkish subjects without distinction of race or religion were to have been called Turks, and enjoyed the same legal footing. Hamdullah Subhi Bey, President of the Turk-Ogaji and a former Vekil of Education, frankly declared they wished to drive all Greeks and Armenians out of the public services, such as tramways and gas works, and inquired how they hoped to make Turks of people who had their own special schools and languages. A clause was therefore added:—"They are called Turks in so far as they are compatriots." Presumably, therefore, full Turkish citizenship will be restricted to those members of the minorities who attend Turkish schools, speak Turkish, and fully adopt Turkish culture.

NEW TURKISH PARTY.

OPPOSITION TO PRESENT REGIME.

CONSTANTINOPLE, November 18.—The new Opposition party has drawn up a draft programme and statutes, which were submitted yesterday to the Commissariat of the Interior for approval and registration. The programme of the new party comprises, besides the points already announced—namely, the abolition of the President's power of veto and the extension of local government—a diminution of Customs duties and the establishment of a system of profit-sharing in industry between workmen and employers.

The party has adopted the name of the "Republican Progressive party" to distinguish it from the "People's Republican party," the former "popular party" of which the Ghazi Pasha himself is the supreme chief. General Ali Fouad Pasha, sometime Inspector General of the 2nd Army, has been elected General Secretary.

The post of President of the party remains open until General Kiazim Kara Bekir Pasha has completed the handing over of the Inspector-Generalship of the 3rd Army.—Reuter.

CHANGING IDEAS IN TURKEY.

The Fez Falls Into Disgrace and the Turkish Sumptuary Laws are Abolished

THE NEW RED CAP OF THE TURKISH ARMY OFFICER

THE NEW PEAKLESS CAP OF THE GOVERNOR OF CONSTANTINOPLE

LIEUT. BEHA BEY, WHO INTRODUCED A COMPLETE EUROPEAN UNIFORM

THE OLD TYPE OF FEZ HEAD-DRESS, NOW FALLEN INTO DISGRACE

THE LATEST IN TURKISH HEAD-DRESSES FOR WOMEN, NOW VERY MUCH IN VOGUE

ANOTHER HEAD-DRESS, IN PLACE OF THE VEIL, DISPLAYED BY A MANNEQUIN

A EUROPEAN HEAD-DRESS WORN BY GREAT NUMBERS OF TURKISH WOMEN

For hundreds of years the fez has been the traditional head-dress of the Turk, but of late months the Turkish Army has led the movement for its abolition by introducing caps of a European fashion. It is now confidently expected that within a short while the fez will have disappeared entirely. At the same time the sumptuary laws

governing women's dress have been abolished. Since Mustapha Kemal Pasha decided to allow Turkish women to follow the lead of their European sisters in matters of dress, thousands have discarded the veil and taken to wearing Parisian creations. The rare beauty of the Turkish woman, which until now has been merely a tradition, is now verified.

KAYNAKÇA

GAZETELER

- Aberdeen Press and Journal, Thursday, February, 15, 1923
- Aberdeen Press and Journal, Monday, March, 24, 1924
- Aberdeen Press and Journal, Saturday, November, 24, 1924
- Aberdeen Press and Journal, Thursday, November, 1, 1923
- Aberdeen Press and Journal, Wednesday, October, 31, 1923
- Aberdeen Press And Journal, Tuesday, March, 4, 1924
- Aberdeen Press and Journal, Tuesday, March, 4, 1924
- Aberdeen Press and Journal, Monday, October, 29, 1923
- Aberdeen Press and Journal, Wednesday, November, 19, 1924
- Aberdeen Press and Journal, Wednesday, November, 19, 1924
- Belfast News Letter, Tuesday, January, 8, 1924
- Cheltenham Chronicle, Saturday, March, 8, 1924
- The Citizen, Wednesday, March, 5, 1924
- The Citizen, Wednesday, March, 5, 1924
- The Citizen, Wednesday, November, 19, 1924
- Cornishman, July, Wednesday, 1, 1925
- The Courier and Advertiser, Friday, November, 19, 1926
- The Courier and Advertiser, Thursday, June, 4, 1929
- Daily Mail, December, 16, 1921
- Daily Mail, November, 18, 1921

The Derby Daily Telegraph, Friday, August, 8, 1924

The Echo, Thursday, March, 20, 1924

The Economist, October, 21, 1922

The Edinburgh Evening News, Tuesday, January, 8, 1924

The Evening News, Wednesday, March, 5, 1924

The Evening News, March, 6, 1924

Exeter and Plymouth Gazette, February, 25, 1925

Gloucester, Monday, November, 06, 1924

Gloucester Citizen, Wednesday, November, 19, 1924

Gloucestershire Echo, Thursday, March, 20, 1924

Gloucester Journal, Saturday, April, 12, 1924

The Illustrated London News, January, 19, 1924

NADİ Yunus , “ Yeni Gün, 3 Kanun-ı Sani (Ocak) 1919

Northern Daily Mail, Wednesday, February, 25, 1925

The Northern Whig and Belfast Post. , Friday, February, 02, 1923

The Northern Whig and Belfast Post, Wednesday, October, 31,1923

The Northern Whig and Belfast Post, Wednesday , March, 5, 1924

Nottingham Journal, Wednesday, October, 31, 1923

Northern Whig, Friday, February, 02, 1923

Northern Whig, Tuesday, March, 4, 1924

Northern Whig, Wednesday, March, 26, 1924

Portsmouth Evening News, Wednesday, March, 5, 1924

The Portsmouth Evening News, Wednesday, March, 5, 1924

The Portsmouth Evening News, Wednesday, February, 25, 1925

The Scotsman, Thursday, April, 10, 1924

The Scotsman, Wednesday, September, 26, 1923

The Scotsman, Tuesday, March, 4, 1924

The Scotsman, Friday, February, 8, 1924

The Scotsman, Wednesday, March, 19, 1924

The Scotsman, Tuesday, February, 5, 1924

The Scotsman, Monday, February, 18, 1924

The Scotsman, Wednesday, November, 19, 1924

The Scotsman, Wednesday, November, 19, 1924

Sheffield Daily Telegraph, Monday, September, 24, 1923

The Sphere, March, 15, 1924

The Sphere, Friday, March, 15, 1924

The Sphere, August, Saturday, 22, 1925

Taunton Courier, Taunton and Bristol, Wednesday, March, 12, 1924

The Times, September, 18, 1922

The Times, February, 29, 1924

The Times, April, 23, 1924

The Times, August, 31, 1925

The Times, September, 5, 1925

The Times, October, 12, 1925

The Times, November, 28, 1925

The Western Gazette, Friday, November, 2, 1923

Western Daily Press, Bristol, Friday, October, 5, 1923

Western Daily Press, Friday, October, 5, 1923

Western Daily Press, Friday, October, 05, 1923

Western Daily Press, Bristol, Thursday, April, 9, 1925

The Western Morning News and Mercury, Wednesday, February, 25, 1925

YALÇIN Soner, Hürriyet, Cuma, 19 Ağustos 2007

The Yorksire Evening Post, Thusday, November, 2, 1922

The Yorkshire Evening Post, Monday, October, 29,1923

The Yorkshire Evening Post, Tuesday, October, 30, 1923

Yorkshire Post and Leeds Intelligencer, Saturday, October, 6, 1923

The Yorkshire Post, Thursday, February, 15,1923

The Yorkshire Post, Tuesday, March, 4, 1924

Yorkshire Post, Tuesday, March, 4, 1924

The Yorkshire Post, Tuesday, November, 11, 1924

The Yorkshire Post, Wednesday, February, 25, 1925

The Yorkshire Post, Thursday, February, 26,1925

DERGİLER

AVŞAR Öğ. Yzb. Servet, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Uluslararası Askeri Tarih Komisyon Üyesi, Genelkurmay Ataşe Başkanlığı, Yıl: 7, Sayı: 14, 7 Ağustos 2009

Öğr. Gör. Dr. AYDIN Mithat , ‘‘Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşları’nda İngiltere’nin Balkan Politikası’’ , C: 3, Sayı: 5, 2013

BURİAN Orhan , "Türk İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", AÜ Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi (AÜDTCFD), IX/1-2 (1951)

CEBESOY Ali Fuat , ‘‘Siyasî Hatıralar’’, I. Cilt, İstanbul, 1957, s.88. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, s. 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013

ELEMENA Nagehan, Hint Müslümanlarının Düşünce Dünyasında Siyasal Çözüm Arayışları, Tarihîn Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S: 14, 2015

EREN Cevat , “Tanzimat “,İ.A, .XI, İstanbul 1979, s.718 (A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 29 Erzurum 2006, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı

İLYAS Ahmet ,”Cumhuriyet Dönemi Ortaya Çıkan İsyarlarda Aşiretlerin Rolü” Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 1, 2015

KISIKLI Dr. Emine ,” Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi” Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S: 24, Kasım 1999-2003

KODAMAN Bayram , “Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğuna Giriş Vasıtaları (1838–1914)”, Milli Kültür Dergisi Kültür Bakanlığı, 1980

MERAY Seha L. (Çev), Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, C. 8. , Yapı Kredi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, Ekim 1993, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, s. 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013

ÖZTOPRAK İzzet , "Düzenli Ordunun Kuruluşu" ikinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara 1985

SÜRMEİİ Doç. Dr. Serpil, General Charles Harington’ un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler, The Report of General Charles Harington of Turkey 1920-1923 and Assesments about the Report

ŞIVGIN Hale, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti (Genel Durum), TDTD, Sayı 129, İstanbul, 1977

TEMEL Dr. Mehmet, Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne ve Milli Mücadeleye Bakışı; Ottoman Empire And The National Struggle Of Turks In The National Profit Policy Of United Kingdom, C: 1, Sayı: 1, 1998

TUNCER Hüner , “Viyana Kongresi, Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1815-1829)”, Çağdaş Türk Diplomasisi; 200 Yıllık Süreç, Ankara 1999, s. 67 (Erzurum 2006, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı)

TURAN Şerafeddin , “1829 Edirne Antlaşması”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, IX / 1-2 (1951)

UYGUN Dr. Selçuk, Türkiye’de Dünden Bugüne özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve etkileri), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Yıl: 2003, Cilt: 36, Sayı: 1-2

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı , "On Dokuzuncu Asır Başlarına kadar Türk - İngiliz Münasebetine Dair Vesikalar", Belleten, 51(1949), 615, vesika 1 (Erzurum, 2006)

YALÇIN E. Semih, Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’daki Faaliyetleri, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara, 1995

YAMAN Yard. Doç. Dr. Ahmet Emin , “Anadolu’daki Kongre Kararlarında Silahlı Direniş Güçlerinin Mali Finansmanı ile İlgili Hükümler”, Sayı: 1, 1998

YAMAN Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin, ”Mudanya Birakişması ve Yankıları”, C: 5, Sayı: 18, 1996

YILDIRIM Hatice, ”Milli Mücadele Dönemi Türk Basınında Yunanistan’ın Mali İflası” Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk yolu Dergisi, Sayı: 60, Bahar 2017

KİTAPLAR

ACUN Prof. Dr. Fatma, Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016

ADIVAR Halide Edip, Türkün Ateşle İmtihani, İstanbul 1962

AĞANOĞLU H. Yıldırım, Balkanlar’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makûs Talihi, Göç, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001

AHMAD Feroz, İttihat ve Terakki 1908-1914, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999

AKÇURA Yusuf, Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988

AKŞİN Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C. I, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1998

AKŞİN Sina , “Atatürk’ün Dış Siyaset Modeli”, Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç”, T.T.K. Yay. Ankara, 1999

AKŞİN Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş,(1918-1919), C. 1, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1993

AKYOL Taha, Atatürk’ün İhtilal Hukuku, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2012

AKYÜZ Yahya, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1988

ALEMDAR Zeynep, Oyunun Kuralı: Basında Özdenetim, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1990

ALLEN W.E.D-Paul Muratoff, Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Kafkas Harekâtı(1828-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966

ALPKAYA Faruk, Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu (1923-1924), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998

ALTUNDAĞ Şinasi, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi 1831-1841, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1945

ANDERSON Matthew Smith, Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslar Arası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001

ANDREWS Alexander, The History of British Journalism: From the Foundation of the Newspaper Press in England, to the Repeal of the Stamp Act, in 1855, with Sketches of Press Celebrities, London, Richard Bentley, New Burlington Street, 1859

ARDAKOÇ M. Kamran, Hilafet Meselesi, Petek Yayınları, İstanbul, 1955

ARMAOĞLU Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990), C. I, 8. Baskı, Ankara, 1992

ARMAOĞLU Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997

ARMAOĞLU Fahir, Siyasi Tarih 1789-1919, A.Ü.S.B.F. Yay. , Ankara, 1961

ARMAOĞLU Fahir, İngiliz Belgelerinde İstanbul’un İşgali, 16 Mart 1920, Belleten, C: LXII, Sayı: 234, 1998

ARMAOĞLU Fahir, Siyasi Tarih, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1964

ARSAN Nimet, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV (1917-1938), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964

AŞİROĞLU O. Gazi, Son Halife Abdülmecit, Burak Yayınevi, İstanbul, 1992

ATATÜRK Kemal, Nutuk, 1919-1927, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000

ATATÜRK Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, 1919-1927, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1989

ATATÜRK, Söylev ve Demeçler, C. 2, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1959

ATATÜRK, Nutuk, C. II, 1919-1927, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1989

ATATÜRK, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991

ATAY Falih Rıfkı, Babanız Atatürk, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012

AVCIOĞLU Doğan, Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın), II. Baskı, Tekin Yayınevi, Konya, Şubat 1965

AYBARS Prof. Dr. Ergün, Türkiye Cumhuriyet'i Tarihi I, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1986

AYBARS Prof. Dr. Ergün, Türkiye Cumhuriyet'i Tarihi I (Kuruluş), Zeus Kitabevi, İzmir, 2015

AYBARS Ergün, İstiklal Mahkemeleri, 1923-1927, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay. , Ankara, 1979

AYDEMİR Şevket Süreyya, Tek Adam, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993

AYDEMİR Şevket Süreyya, Tek Adam, C: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993

AYDEMİR Şevket Süreyya, İkinci Adam 1884-1938, C: I, İstanbul, 2010

BARDAKÇI Murat, Son Osmanlılar, Ek: VI, Hürriyet Gazetecilik, İstanbul, 2006

BAYDAR Mustafa, Atatürk ve Devrimlerimiz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1973

- BAYKAL Prof. Dr. Bekir Sıtkı, Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969
- BAYTOK Taner, İngiliz Kaynaklarından Türk-İngiliz Savaşı, Başnur Matbaası, Ankara, 1970
- BAYUR Yusuf Hikmet, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri, T.T.K. Yayınevi, İstanbul, 1989
- BAYUR Yusuf Hikmet , Türk İnkılabı Tarihi, C. 1, K. 1, 4. B. , T.T.K. Yayınları, Ankara, 1991
- BAYUR Ord. Prof. Yusuf Hikmet, Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, TTK Yayınları İstanbul, 1993
- BAYUR Yusuf Hikmet, Atatürk, Hayatı ve Eseri, C. III/4, Ankara, Güven Basımevi, 1970
- BERKES Niyazi, Siyasi Partiler (İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya'da Muhafazakâr, Liberal, Sosyalist, Komünist vs. Partilerin Tarihi, Teşkilatı ve Programları, Bugünkü Avrupa Memleketlerindeki Belli başlı Parti Cereyanları) , Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946
- BİRSEL M. Cemil, Lozan, C: I, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998
- BEAUD Michel, Kapitalizmin Tarihi, Dost Yayınları, Ankara, 2003
- CAMROSE Viscount, British Newspapers and their Controllers, London, 1947
- CHAPMAN Jane , Comparative Media History An Introduction: 1789 to Present, Polity Press, Cambridge 2005
- CEBESOY, Ali Fuat; Siyasi Hatıralar, Cilt: I-II, Temel Yayınları, İstanbul, 2002
- CONBOY Martin, Journalism: A Critical History, Sage Publication Inc. , London 2004
- DANIŞMENT İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972
- DAVİSON Roderic H. , Kısa Türkiye Tarihi, Çev. : Durdu Mehmet Burak, Ebabil Yayınevi Ankara, 2004
- DAVİSON R. H. , “ İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası”, Derleyen: Carl Brown, Çev. : Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2000

DEMİRCİ Sevtap, Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923, Çev. Mehmet Moralı, ALFA Yayınları, İstanbul, 2017

DEMİREL Ahmet, Birinci Meclis'te Muhalefet, 2.b, İstanbul, İletişim Yay. ,1995

DUMONT Paul, Mustafa Kemal, (çev. Zeki Çelikkol) , Kültür Bakanlığı Yayınları, Atatürk Dizisi, Ankara, 1994

ERİM Nihat, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I, Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953

ERİKAN Celâl, 100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi, İstanbul, 1971

ERGİL Doğu, Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Ankara, Turhan Kitabevi, Çağ Matbaası, 1981

ERGÜN Mustafa, Atatürk Devri Türk Eğitimi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982

EROĞLU Prof. Dr. Hamza, Türk Devrim Tarihi, 5. Baskı, A.İ.T.İ.A, Ankara, 1977

GENCER Ali İhsan, Sabahattin Özel, Türk İnkılap Tarihi, Der Yayınları, İstanbul, 2009

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972

GİRİTLİ İsmet, Kemalizm Milli Hâkimiyet ve Cumhuriyet Demektir ve Kemalizm İdeolojisi, Gün Matbaası, İstanbul, 1981

GOLDMAN Lawrence, Oxford Dictionary of National biography, Oxford University Press,United Kingdom, 2005-2008

GÖLOĞLU Mahmut, Sivas Kongresi, Ankara, Başnur Matbaası, 1969

GÖLOĞLU Mahmut, Milli Mücadele Tarihi-V Türkiye Cumhuriyeti, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011

GÖLOĞLU Mahmut, Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1971

GÖNLÜBOL Mehmet -Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yay. , Ankara, 1997

GÖNLÜBOL Mehmet -Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. , Ankara, 2000

GÖZÜBÜYÜK Z.Sezgin, 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, AÜSBF Yay, Ankara, 1957

GÜNDÜZ Asım , (Derleyen: İhsan Ilgar), Hatıralarım, Kervan Yayınevi, İstanbul, 1971

GÜRTAŞ Ahmet, Atatürk ve Din Eğitimi, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982

Haynthornthwaite Philip J. , The World War One Source Book, Arms and Armour Press, London 1994

HERD Harold, March of Journalism: The Story of the British Press from 1622 to the Present Day, Rise of The Periodical, London, George Allen & Unwin Publisher

IRMAK Ord. Prof. Dr. Sadi, Atatürk, Bir Çağın Açılışı, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1984

İĞDEMİR Uluğ, Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969

İNALCIK Halil - İsmail E. ERÜNSAL, Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN, Klaus KREISER, THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES XXII, İstanbul, 2003

İNAN Prof. Dr. A. Afet, İzmir İktisat Kongresi (7 Şubat- 4 Mart 1922), T.T.K. , Ankara, 1982

İNAN Afet, Medeni Bilgiler, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000

İNÖNÜ İsmet, Hatıralar, C.II, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1967

İNÖNÜ İsmet; Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967

İNÜĞÜR Nuri, Basın ve Yayın Tarihi, 5. Basım, İstanbul, Der Yayınları, 1998

İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları), Cilt I, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları No: 1, Ankara, 2015

JAESCHKLE Gotthard, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II, Mudanya Mütarekesi'nden 1923 Sonuna Kadar, TTK. Yayınları, Ankara, 1973

- JAESCHKE Gotthard, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri II, Çev. : Cemal Köprülü, T.T.K. Yayınları, Ankara, 2011
- KANSU Mazhar Müfit, Erzurum'da Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Cilt: I, TTK Yayınları, Ankara, 1988
- KARABEKİR Kazım, İstiklal Harbimiz, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988
- KARAL E. Ziya, Osmanlı Tarihi, V, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1988
- KARAL Enver Ziya, Osmanlı Tarihi IX. Cilt: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908- 1918), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999
- KARAL Enver Ziya, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1960, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1960
- KARPAT Kemal H. , İslâm'ın Siyasallaşması, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004
- KASABA Reşat, Dünya İmparatorluk ve Toplum Osmanlı Yazıları, ,Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005
- KAYMAZ İhsan Şerif, Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003
- KAZGAN Gülten, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın kitaplar, İstanbul, 1988
- KIRAY Emine, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993
- KIRKPINAR Kenan, Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922),Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004
- KINROSS Lord, Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2009
- KOCABAŞ Süleyman, İngiliz Tuzağı, Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü(1783-1923), Vatan Yayınları, İstanbul, 2003
- KOCATÜRK Önder, Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908-1910), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009

KOCATÜRK Önder, Osmanlı İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914), İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011

KOCATÜRK Utkan; Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000

LEWIS Bernard, Ortadoğu Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitaplığı, İstanbul, 1996

MARX Karl – Friedrich ENGELS, Doğu Sorunu (Türkiye), Çev. : Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 2008

MAZOVER Mark, Karanlık Kıra: Avrupa'nın 20. Yüzyılı, Çev. : Mehmet Moralı, İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları, 2003

MERAM Ali Kemal, Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi, Kıtış Yayınevi, İstanbul, 1969

MİDİLLİLİ Ahmet, Türk İstiklal Harbi'nin Başında Milli Mücadele, Akademi Kitabevi, Ankara, 1993

MUGHUL Dr. Muhammad Yakub, Kanunî Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri, 1517-1538,1. Baskı, Fetih Yayınevi, İstanbul, 1974

OKYAR Fethi, Üç Devir 'de Bir Adam, Der. : Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, 1980

OLCAY Osman, Sevr Antlaşmasına Doğru, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981

ORBAY Rauf, Siyasi Hatıralar, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009

ÖKE Mim Kemal, Kerkük Musul Dosyası, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991

ÖKÇÜN Gündüz, Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981

ÖYMEN Onur, Silahsız Savaş, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002

ÖZ Esat, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992

- ÖZCAN Azmi, Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914), TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara, 1997
- PRICE George Ward, Extra Special Correspondent, Harrap Publisher, London, 1957
- RIDDICK J.F. ,Who was who,cilt VI.,Oxford University Press,London,Blumsbury Yearbooks, A & C Black Publishers Ltd; 2nd Revised edition edition (22 November 1979), 1961-1970
- SANDER Oral, Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e),6. Baskı, Ankara, 1998
- SANDER Oral , „Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1987
- SELEK Sabahattin, Anadolu İhtilâli, C.I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987
- SHAW Stanford J. - Ezel Kural SHAW, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II, Çev. : Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 1983
- SONYEL Prof. Dr. Salahi. R. , Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.1, T.T.K., Ankara, 1987
- SONYEL Salâhi R. , Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, TTK. Ankara, 1995
- ŞİMŞİR Bilal N. , İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922), 2. Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1989
- ŞİMŞİR Bilal N., Lozan Telgrafları I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990
- ŞİMŞİR Bilal N. , İngiliz Belgelerin 'de Atatürk, C: 1, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1992
- TAILOR A.J.P, A Biography, Beaverbrook, Hardcover, London, 1972
- TAILOR A.J.P, The Oxford History of England, English History 1914-1945,Oxford, At The Clarendon Press
- TANÖR Bülent, Kurtuluş Kuruluş, 3. baskı, Cumhuriyet Kitap Kulübü Yayınları, , İstanbul, 2000

TANSEL Selâhattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1991

TANSEL Selâhattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt IV, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1991

TEVETOĞLU Fethi, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987

THOMPSON E.P., The Making of The English Class, Penguin, United Kingdom, 2002

TÖKİN Füzûzan Hüsrev, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, Elif Yayınları, Ekim Basım Evi, İstanbul, 1965

TUNAYA Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, Tıpkıbasım, İstanbul, 1952

TUNÇAY Mete, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005

TURAN Osman, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, C.I-II, İkinci baskı, İstanbul, 1978

TÜRKGELDİ Ali Fuat, Mesâil-i Mühime- Siyasiyye, yay. Haz: B.Sıtkı Baykal, I, TTK. Ankara, 1960

TÜRKGELDİ Ali, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Türk Devrim Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, VI. Kısım, IV. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara, 1969

Türk İstiklal Harbi; II. Cilt, VI. Kısım, IV. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara, 1969

UÇAROL Rıfat, Siyasi Tarih(1789-2001), 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1985

ÜÇÖK Coşkun, Siyasal Tarih, Başnur Matbaası, Ankara, 1967

ULUĞ Naşit Hakkı, Halifeliğin Sonu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1975

ÜLMAN Haluk, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, 1985

ÜNAL Tahsin, Türk Siyasi Tarihi 1700-1958, İstanbul, 1974

YALÇIN Durmuş, Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ, Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT, Prof. Dr. Mustafa BALCIOĞLU, Prof. Dr. Yaşar AKBIYIK, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000

YALÇIN Durmuş, Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ, Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT, Prof. Dr. Mustafa BALCIOĞLU, Prof. Dr. Yaşar AKBIYIK, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000

YAVUZ Ünsal, Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete, TTK Basımevi, Ankara, 1990

YEŞİL Ahmet, Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001

YILMAZ Mustafa, İngiliz Basını ve Atatürk’ün Türkiye’si, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002

YILMAZ Mustafa , “İngiliz Kamuoyu ve Musul Sorunu”, Atatürk 4.Uluslararası Kongresi, C.I. , Atatürk Araştırma Merkezi Yay. , Türkistan Kazakistan, 1999

WATSON Adam, The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis, Londra: Routledge, 1992

ZÜRCHER Eric Jan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000

ZÜRCHER Erik Jan, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, Terc: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009

MAKALELER

ARMAOĞLU Fahir , “Amerikan Belgelerinde 30 Ağustos Zaferi ve Amerika”, Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı, Ankara, 1992

BAŞAR Prof. Dr. Zeki Özel Sayısı, H. ŞAHİN: Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış

BAYSUN M. Cavit , “Mehmet IV”, İslam Ansiklopedisi, C. VII”, MEB. , İstanbul, 1997

BEYDİLLİ Kemal ,” Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa”, Osmanlı Devleti Tarihi I”, İstanbul, 1999 (1774’ten Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi, Muharrem Dördüncü

BURİAN Orhan , "Kraliçe Elizabeth'ten III. Sultan Murad'a Gelen Hediye'nin Hikâyesi", AÜDTCFD, IXJ_ (1951)

ÇINAR Burak , “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü, Role of The Ottoman Geopolitics During The First World War”, C: 8, Sayı: 15, 2014

ÇİÇEK Prof. Dr. Kemal , “II. Viyana Kuşatması ve Avrupa’dan Dönüş (1683-1703)”, Türkler-Osmanlı, C. IX, Yeni Türkiye, İstanbul, 2001

ERHAN Çağrı , “Lozan’ın Genel Çerçevesi”, 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005

GÜZEL Hasan Tefrik, “Hasta Adam” Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı

JAESCHKE Gotthard , “Mondros'a Giden Yol,” Belleten, C. XXVIII. (Ocak 1964)

KORUKÇU Adem, “Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001

KURAT Akdes Nimet , “Türk İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)”, 1. Baskı, TTK Basımevi, Divan Kitapevi, Ankara, 1952

KÜTÜKOĞLU Mübahat S. ,” Osmanlı İngiliz İktisadî Münasebetleri,1580-1838, C.I ‘ ’, 1. Baskı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1974

MUHTAR Mahmud, Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşması’ndan Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999

ONULDURAN Ersin, “Atatürk ve Dış Politikası”, Atatürk Dizisi, ATESE Yay. , sayı:19

ÖZTÜRK Kazım, Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M 3. Dönem. , Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1993

PALMER Alan, 1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu, Çev. : Meral Gaspıralı, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1999

ÜLKEN Yüksel "İzmir iktisat Kongresi 'nin Anlamı ve Değerlendirilmesi", Atatürk döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, İstanbul, 1982

YALÇIN Semih , "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler, Atatürk Araştırma Merkezi, Yay. , Ankara, 2000

TEZLER

ADITATAR Funda, "İzmir İngiliz Konsoloslugu ve Siyasi Faaliyetleri (1878-1914) İngiliz Konsolosluk Raporlarında", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2011

BERBEROĞLU Güneş N. , "Basın İşletmeciliği, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Tezler Dizisi: 4", 1991

BEDİRHANOĞLU Fatih , "Toplumsal Hareketler Bağlamında Şeyh Sait İsyanı", Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2010

ELMACI Mehmet Emin , "II Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar' 'Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2001

KALYONCUOĞLU Zeynep , "Anadolu'da Kuvay-i Milliye'nin Oluşumu" Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Doktora Tezi, Ankara, 2011

MÜDDERİSOĞLU Alptekin , "Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları", Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000

ÖZKÜÇÜK Fatma Gül , "I. Meşrutiyet Dönemi Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011

ÖZÜÇETİN Yaşar , "Milli Mücadele İçerisinde 19 Mayıs 1919", Gazi Üniversitesi, Kırşehir Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Cilt 5, Sayı 2, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir, 2004

TAŞPINAR Bülent, ‘‘Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nde Şeyh Sait Ayaklanması’’, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010

GÜNDÜZ Murat, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, XVIII. Asrın ikinci yarısında Osmanlı Devleti’nde Islahat Hareketleri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012

İNTERNET

<http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/yorkshire-post-and-leeds-intelligencer>

<http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/aberdeen-press-and-journal>

<http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/the-scotsman>

<http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/gloucester-citizen>

<http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/western-gazette>

<http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/western-daily-press>

<http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/northern-whig>

<http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/cornishman>

<http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/sunderland-daily-echo-and-shipping-gazette>

<http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/taunton-courier-and-western-advertiser>

<http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/dundee-courier>

<http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/derby-daily-telegraph>

<http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/tamworth-herald>

<http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/sheffield-independent>

Münir Süreyya Bey, Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914), Ankara, 2001

KILIÇ Arş. Gör. Selami, Şapka Meselesi Kılık ve Kıyafet İnkılabı,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45.786.10103>

<http://www.tarihnedio.com.tr>